

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

748089

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

NERİMAN NERİMANOV'UN SİYASİ FAALİYETİ

NİGAR BEKTAŞI
01716016

148089

TEZ DANIŞMANI: YRD. DOÇ. CENGİZ ÇAĞLA

İSTANBUL, 2004

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
GİRİŞ.....	1
1. EĞİTİM YILLARI.....	9
1.1 Yaşadığı Ortam.....	9
1.2 Dünya Görüşünün Oluşması.....	11
1.3 Azerbaycan Toplumunda Değişim.....	16
1.4 Öğretmenlik Yılları.....	23
2. EDEBİ YAPITLARI.....	26
2.1 “Nadanlık”.....	26
2.2 “Dilin Belası” veya “Şamdan Bey”.....	30
2.3 “Nadir Şah”.....	33
2.4 “Bahadır ve Sona”.....	39
2.5 “Pir”.....	39
3. KÜLTÜREL – TOPLUMSAL FAALİYETLERİ.....	40
3.1 İlk Kütüphanenin Açılması.....	40
3.2 Tiyatro Faaliyetleri.....	46
3.3 Yayıncılık Girişimleri.....	49
4. EĞİTİMCİDEN – SİYASETÇİYE.....	55
4.1 Tıp Fakültesindeki Yılları.....	55
4.2 “Hümnet” Partisi ve N. Nerimanov.....	60
4.3 Sürgün Yılları.....	63
4.4 1913-1917 Bir Siyasal Önderin Oluşumu.....	71
4.5 Rusya’da Şubat Devrimi ve Azerbaycan’da Durum.....	79
4.6 Siyasal Partiler.....	82
4.7 Ekim Devrimi ve Bakü’de Siyasal Hayat.....	85

4.8 Devrim Döneminde N. Nerimanov.....	88
4.9 Azerbaycan'da Mart Katliamı ve N. Nerimanov'un Rolü.....	95
4.10 Azerbaycan'ın Bağımsızlık Öncesi N. Nerimanov'un Faaliyeti.....	101
4.11 Yeniden Astragan.....	104
5. AZERBAYCAN'DA SOVYET HAKİMİYETİNİN KURULMASI VE NERİMAN NERİMANOV.....	114
5.1 N. Nerimanov'un Azerbaycan'a Dönüşü.....	114
5.2 N. Nerimanov'un Azerbaycan Toprak Bütünlüğü Uğrunda Mücadelesi.....	130
5.3 N. Nerimanov'un Moskova'ya Gönderilmesi ve Ömrünün Son Yılları (1923- 1925).....	137
SONUÇ.....	145
KAYNAKÇA.....	149
EKLER.....	153
EK 1 İ.V. Stalin'e Mektup.....	154
EK 2 V. İ. Lenin'e Mektup.....	160
EK 3 Oğluna Bitmemiş Mektubu.....	161
ÖZGEÇMİŞ.....	163

ÖNSÖZ

Bir toplum ve ülkenin durumunu çeşitli boyutları ile öğrenmenin en uygun yollarından birisi, o topluma öncülük eden aydınların faaliyetlerini ele alıp incelemekten geçer. Onlar sahip oldukları eğitim, ifade kabiliyeti ile toplumlarının istek ve taleplerini dile getirme, diğer bir deyişle temsil görevini de üstlenmektedirler. Aydınların duygu ve düşünceleri büyük önem arz etmektedir. Hazırladığımız bu çalışmada, Türkiye’de faaliyeti pek bilinmeyen Azerbaycanlı bir aydın, Neriman Nerimanov’un hayat ve faaliyeti incelenip, yazdığı mektuplar, yaptığı konuşmalar sunulmaktadır. Ayrıca geçen asrın başlarında Azerbaycanlıların yaşadıkları uluslaşma, devletleşme, bağımsızlık uğrunda mücadele gibi bir çok sürecin bazı boyutlarına yer verilmiştir.

Neriman Nerimanov (1870-1925) büyük maarifçi, yazar, gazeteci, alim, öğretmen, toplumsal ve siyasi önder, Azerbaycan’ın ilk eğitimli hekimlerinden birisi idi. Nerde olursa olsun halkını, vatanını düşünen N. Nerimanov Gori Öğretmen lisesinde okuduğu zaman halkını, cahilliğin düşmanı olan, eğitime yönlendirmek, maarifçiliği yaymak istemişti. Bunun etkisinden dolayı ilk eseri “Nadanlık”ı yazmıştı. Tıp fakültesinde okuduğunda halkının sağlığı uğrunda çalışacağını düşünmüştü ve sonralar ücretsiz muayeneler yaparak halk arasında “bizim doktor” adını kazanmıştı. 24 yaşında Bakü’de açtığı ilk milli toplumsal kütüphane “Nerimanov kütüphanesi” adı ile bir tek güney Kafkasya’da değil, tüm Rusya ve doğu ülkelerde de duyulmuştu. Onun düzenlediği ders kitapları binlerce gençlerin eğitiminde yardımcı olmuştu. Siyasi faaliyetine başladığında ise halkı için bağımsızlığı düşünüyordu ve bu yüzden “Nadir Şah” eserini yazmıştı. “Bahadır ve Sona” eserini yazdığında da umudunu kaybetmiyordu ve Azerbaycanlılarla Ermenilerin bir gün barışacağına inanıyordu.

1905’te “Hümme” sosyal-demokrat partisine üye olduğunda Marksizm ideolojisini savunuyordu ve halkının Rus sömürsünden kurtulması için çıkış yolu mevcut iktidarın devrilmesinde görüyordu. 1920’de Rus Bolşeviklerin Azerbaycan’ı işgal edene kadar N. Nerimanov devrimci, sosyal-demokrat ve bolşevik yanlıydı. Çünkü Azerbaycan’ın bağımsızlığını, halkın mutluluğunu komünizmde, Marksizm-Leninizm ideolojisinde görüyordu. Fakat işgalden sonra sömürünün devam ettiğini anlayarak durumu değiştirmeye gücü yetmemişti. Üç sene Sovyet Azerbaycan

iktidarında çalışmış ve ömrünün son iki yılında Azerbaycan'dan uzaklaştırılarak Moskova'ya daha yüksek vazifeye tayin edilmişti.

Çalışmada esas konumuz olan Neriman Nerimanov'un hayat ve faaliyetlerini iyi anlayabilmek için çoğunlukla onun içinde bulunduğu dönemin, edebi, siyasi, sosyal hareketleri takip edilmiş ve olayları aktarmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın oluşup, yapılması ve tamamlanmasında tez danışman hocamın Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesi Cengiz Çağla'ya, aileme, arkadaşlarıma ve özellikle Neriman Nerimanov'la ilgili bana değerli bilgi ve kitaplarını sunan Bakü Devlet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Slavyan Dilleri bölüm başkanı rahmetli Profesör Doktor Şamil Gurbanov'a, "Respublika" gazetesi editörü, yazar Profesör Doktor Teymur Ahmedov'a ve gazeteci yazar İrfan Ülkü'ye çok teşekkür ederim. Ulaşamadığım arşiv evraklarını Ş. Gurbanov, T. Ahmedov ve İ. Ülkü'nün verdikleri bilgilerle ve onların sayesinde N. Nerimanov'un hayatı ile ilgili gizli kalan hadiselere de açıklık getirebildim. Ayrıca tavsiye ve moral destekleri için babam Necdet'e, annem Safure'ye ve eşim Vugar Badalov'a, hiçbir zaman desteğini eksik etmeyen arkadaşlarım Senan ve Gülümser Caferoğlu, Kemale Samedzade, Zümrüt Şirnova'ya sonsuz şükran borçluyum. Yardımlarını esirgemedikleri için teşekkür ederim.

ÖZET

Bu tezin amacı Türkiye’de faaliyeti pek bilinmeyen Azerbaycanlı aydın Neriman Nerimanov’un bulunduğu ortam, edebi, sosyal, siyasi faaliyeti, yaşadığı dönem, mühim olayları anlatmak, yazdığı mektuplar yaptığı konuşmaları sunmanın ötesinde bir aydının siyasal faaliyetinin ne kadar çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktır.

Bu çalışmada Nerimanov’un yaşadığı ortam incelenerek, sosyalist eğilimli düşüncelerin gelişmesinin nedenleri olan halkının cehalet içinde ömür sürdüğü, bir çok milletlerden geride kaldığı, Rus çar sömürgeciliğinden kurtulma gibi düşünceler ele alınmıştır. Marksizm-Leninizm düşüncesini savunan N. Nerimanov’un siyasal faaliyetini daha yakından tanımak için yaptığım bu çalışmada onun yurtsever sol kimliğinin ön plana çıktığını müşahede ettim.

N. Nerimanov’un yaşamını kronolojik dönemlere ayırarak incelediğim bu çalışmada ilk önce eğitim yılları anlatılarak sosyal, edebi faaliyetleri değerlendirmeye çalıştım. Eğitimciden siyasetçiye geçiş dönemi açıklanarak, dünya görüşünü açıklamaya çalıştım. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) devrildikten sonra Bolşeviklerle birlikte Bakü’ye gelen N.Nerimanov iktidar kademelerinde ki çalışmalarına yer verdim, Azerbaycan’da komünizm ideolojisi altında bağımsızlığı uğrunda mücadelesini anlattım. Tezde N.Nerimanov’un iktidarda bulunan ve çoğunluğu gayri Müslim olan yöneticilerle anlaşamaması, vatanını sömürgecilikten kurtarmaya çalışırken milliyetçi adlandırılması ve Azerbaycan’dan uzaklaştırılarak Moskova’ya gönderilmesi gibi olayları inceleyip, değerlendirdim.

ABSTRACT

The goal of this thesis is to describe the environment and literary, social, political actions of Neriman Nerimanov who is not well-known intellectual in Turkey, the time and considerable events that he lived in and to show how comprehensive the political actions of such an intellectual is beyond presenting letters he wrote and speeches he did.

In this study by examining the environment N. Nerimanov lived in, the thoughts which are reasons of development of socialist-inclined ideas, like liberation from Russian Czardom colonialism which its nation lived in ignorance and underdeveloped in respect of many nations, were dealt. In this study that I did for finding out political actions of N. Nerimanov closely who maintains Marxism-Leninism ideas, I observed he was evidently a leftist patriot.

In this study that I investigated Nerimanov's life by dividing into chronological periods, firstly I tried to utilize his social and literary activities by explaining his education years. I tried to explain about his life idea by explaining his leaving education and passing to politics. I gave place to works of N. Nerimanov in government steps and expounded his fight with communism ideology for sake of independence after Independent Azerbaijan Republic (1918-1920) was overthrown and he came to Baku with Bolsheviks. In thesis by researching I tried to utilize the occurrences as Nerimanov couldn't agree with administrators who were in government and mostly non-Muslim, as he were known nationalist while he were working to liberate his homeland against colonialism and as he were sent to Moscow by being removed from Azerbaijan.

GİRİŞ

Azerbaycan'da XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başlarında siyasal düşüncenin gelişmesi bundan önceki yüzyıllara esasen benzemiyor. Bu dönem feodal ilişkilerin kapitalizme özel para-emek ilişkileri ile değiştirilmesi, dinin üstünlük teşkil ettiği yaşamın yavaş yavaş dağılması, milli uyanış ve kendini keşfetme düşüncesinin oluşması ile göze çarpıyor. Toplumun sosyal sınıflaşması gelişmiş, hürriyet ve istiklal düşünceleri genişleyerek, çeşitli ideolojiler oluşmuştur.

Azerbaycan'da iktisadi, siyasi ve kültürel yönde ortaya çıkan değişmeler toplumda milliyetçi fikirlerin uyanmasına ve güçlenmesine yol açmıştı. Avrupa ve Rusya'daki milliyetçi ve devrimci hareketlerinin etkisi altında kalan Azerbaycanlı gençler, toplumun varlığının daha iyi ve sağlam bir şekilde korunması, Rus yönetiminin baskılarına karşı kendi haklarının savunması için, dincilikten modern düşünceye (milliyetçilik, marksizm, komünizm) geçişin sağlanmasının, halklarının bir ulusal kimlik kazanmasının ve millet olarak tarih sahnesine çıkmasının zarureti çok iyi anlamışlardı.

Tam bu dönem halk hayatının derinliğine inen realist edebiyat oluşup, gelişmişti. Azerbaycan dilinde eğitim, tiyatro, müzik, matbaa, yayıncılık gelişmeye başlamış, halkın eğitilmesi, sosyal ve milli esaretten kurtulma yollarını arayan, meşhur önderler yetişmiştir.

Bahsettiğimiz dönem karmaşıklığı ile bir çok yönden şimdiki dönemi hatırlatıyor. Gazete sayfalarında sık-sık o döneme müracaat edilmesi, olayların ve tarihi şahsiyetlerin faaliyetinin yeniden değerlendirme girişimleri aslında bugün de ulusal kimlik sorunlarına cevap bulma isteğinden kaynaklanmıştır. Fakat bazen şimdiki dönemin araştırmacıları somut tarih ortamını ve olayların gelişmesini derinden araştırmadan siyasal önderlerin, birini diğerine karşı koyarak yanlış sonuçlar çıkarmışlardır. Bu gibi objektif olmayan davranışın hedeflerinden biri de Azerbaycan'ın

sosyal düşünce tarihinde önemli yere sahip olan yazar, alim, öğretmen, doktor, tıp ilimleri araştırmacısı, yayıncı, gazeteci, devrimci, devlet lideri Neriman Nerimanov olmuştur.

Tüm hayatını halkının hürriyeti ve saadeti uğrunda mücadeleye adanmış N. Nerimanov Azerbaycan tarihinde büyük simadır.

Bu çalışma uzun süreden beri ilgimi çeken, çeşitli eleştirilerden kaynaklanan, cevapsız kalan sorularımı cevaplamak isterken şekillendi. Güncel tartışmalarda Neriman Nerimanov'u ya "milliyetçi", ya "Rusya yanlısı", ya "komünist" olarak nitelendirilmesi karşısında böyle bir çalışma yapma gereği duydum.

Azeri Türkü olan N. Nerimanov ömrünün son beş yılında iktidar kademelerinde çalışmıştır. Nasıl oluyor da, bu önder birbirine zıt olan hem "milliyetçi" hem de "Rusya yanlısı" adlandırılmıştır. Buna benzer sorular beni N. Nerimanov'un düşüncelerini ve kişiliğini araştırmaya iten nedenlerdendi.

Yüzyılın başlarında devrimci faaliyetleri nedeniyle hapsedilerek vatanından sürgün olunmuş N. Nerimanov'un, yazdığı eserleri yayınlamasını çar sansürü yasaklamıştı. Sovyet Azerbaycan'ında ise yüksek devlet vazifelerinde çalışmasına rağmen, milliyetçi olarak adlandırılmıştı. Bunun nedeni ise o dönem Azerbaycan'ında çoğunluğu eğitimsiz, cahil olan müslümanları yetiştirip vatani için hizmete teşvik etme, Bakü'yü ermenileştirmeden koruma ve Azerbaycan'ın ayrılmayan bölgesi olduğunu savunması, genelde Bağımsız Azerbaycan uğrundaki çabalarıydı. Bu nedenlerden dolayı, ölümünden sonraki 35 yılda onun eserleri yayınlanmamış, adı unutturulmağa çalışılmıştı.

N. Nerimanov'a karşı hücumların yeniden oluşması son yıllarda tekrar başlamıştır. Birkaç gazete makalelerinde ve televizyon konuşmalarında onun düşünce tarzı ve sosyal-siyasi faaliyeti eleştiriliyor, çeşitli karşı düşünceler ortaya atılıyor ve sık sık N. Nerimanov, M. E. Resulzade ile kıyaslanıyor. Fakat bu gibi karşıçıklar N. Nerimanov şahsında düşman tipi oluşturulması konuya zarar getirebilir. Çünkü tarihi gerçeklerin sahteleşmesi esasında oluşmuş sübjektif düşünce, insanların ve gelecek nesillerin örnek alabilecek mümtaz simanın bir kez daha unutulmasına neden olabilir.

Bir dönem bu gibi siyasi yorumlarla yanlışlıklar yapılmıştı. N. Nerimanov'la yaklaşık olarak aynı zamanda yaşayıp, faaliyetini sürmüş Ali Bey Hüseyinzade, Ahmed Bey Ağayev, Memmed Emin Resulzade gibi Azerbaycan sosyal düşünce tarihinde büyük role sahip önderler felsefi, sosyal, siyasi düşünceleri

yasaklanmış, onlara karşı her türlü iftiralar söylenmişti. Fakat bugün Azerbaycan'da bu gibi haksızlıklar kalkmış, bu isimler halka tanıtılıyor, eserleri yayınlanıp, öğreniliyor.

N. Nerimanov faaliyeti ile, toplumsal-siyasi bakışları ile, yüksek organize tecrübesi ve mücadelesi ile yukarıda sıraladığımız önderlerden farklı olmuştur. Onun felsefi, edebi, yayıncılık faaliyeti halkın eğitilmesi, dini baskı, siyasi ve milli zulümden kurtulması uğrunda aktif ve sürekli mücadele özelliği ile ayırtediliyor. Bu ideoloji uğrunda mücadele etme yolları pürüzsüz olmamıştı.

Her şeyden önce N. Nerimanov Azerbaycan maarifçiliğinin mümtaz temsilcisidir. İlk halk kütüphanesinin düzenlenmesi, Azerbaycan tiyatrosu oluşturulması, milli okulların açılması ve genelde Azerbaycan'da demokratik düşüncenin gelişmesinde onun hizmetleri büyüktür. N. Nerimanov etkin ve çokyönlü faaliyeti ile Azerbaycan'da milli uyanış, bağımsızlık hareketinin canlanmasında önemli rol üstlenmiştir. Çar Rusya'sındaki müslüman halklar arasında onun şöhretinin nedeni milli zulüm altında ezilenlerin yolunda her türlü fedakarlığa hazır olması ile ilgilidir.

N. Nerimanov'un hayat ve faaliyeti ile ilgili geniş edebiyata göz atmak gerekiyor. 1960'dan sonra N. Nerimanov'a ilgi gittikçe artmıştır. Onun eserleri, faaliyeti, makaleleri kitap halinde veya gazete, dergilerde yayınlanmaya başlamıştı. İlk önce 1965'de F. Köçerli "N. Nerimanov, Hayatı, Faaliyeti ve Dünyagörüşü", 1978'de İ. Dubinski-Mihadze "Mümtaz İnsanların Hayatı", T. Ahmedov 1991'de genişletilmiş son baskı ile "N. Nerimanov, Hayatı, Mühiti ve Edebi Yaradıcılığı" eserlerinde N. Nerimanov'u tanıtmışlar. Bu kitaplar N. Nerimanov'un hayat ve faaliyeti yer aldığı zengin arşiv evrakları, süreli yayınlar, hatıralar ve mektuplar ile düzenlenmişti. Burada daha çok N. Nerimanov'un öğretmenliği ve pedagojik görüşleri, doktorluk ve tıp maarifçiliği, tiyatro faaliyeti ayrıca değerlendirilmişti.

F. Köçerli "N. Nerimanov, Hayatı, Faaliyeti ve Dünyagörüşü" adlı kitabında, Neriman Nerimanov'un özellikle siyasi görüşünü etkileyen faktörlerin üstünde durmuş, siyasi düşüncesinin oluşum ve gelişmesini anlatmış. Kitap, beş fasıldan ve bu fasıllarda ondört bölümden oluşuyor. İlk dört fasılda N. Nerimanov'un siyasi görüşleri anlatılmış. Burada lise yıllarında N. Nerimanov'un sosyalist düşüncülerinin kitapları ile tanışması ve etkilenmesinden bahsedilmiş. I. Rus ve Ekim Devrimi döneminde, aynı zamanda sosyalizm döneminde de, faaliyetine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. F. Köçerli dönemin şartları etkisi altında kalan milliyetçi, özellikle Türkçülük fikirlerini benimseyen aydınları kötülemiş, sosyalizm düşüncesini savunanları övmüştü. "Neriman Nerimanov'un Felsefi Görüşleri" adlı son fasılda, onun

ateist düşünceleri, ahlak ve terbiye ile ilgili eleştirileri, estetik düşünceleri bölümlere ayırmıştır. Sonuç olarak yazar N. Nerimanov'u Marksizm-Leninizm felsefesini savunan önder olarak, bizlere göstermiştir. F. Köçerli'ye göre, N. Nerimanov'un amacı, komünizm felsefesini Doğu halklarına yaymak ve hatta Batı'yı da kapitalizm sömürgeciliğinden kurtarmaktı.

İ. Dubinski-Mihadze ise, "Mümtaz İnsanların Hayatı" adlı kitabında Neriman Nerimanov'un sosyalist mücadelesini ayrıntılı olarak anlatmış, bununla ilgili olarak yapılan yazışmalara, toplantılara ve konuşmalara özellikle yer vermiştir. F. Köçerli'den farklı olarak, İ. Dubinski-Mihadze N. Nerimanov'un felsefi ve siyasi düşüncelerini fazla anlatmadan, onu tanıyan ve samimi olan kişilerin yorumlarına, anılarına ayrıcalık tanımıştır. Onların N. Nerimanov'la yaptıkları konuşmaları değiştirmeden, aktarmaya çalışmıştır. Yazar, N. Nerimanov'la ilgili ünlü siyasetçilerin pozitif ve övgü dolu düşüncelerini açıklamış. Ayrıca, Rusya, özellikle V. İ. Lenin'in hayranı olduğunu vurgulamış. Kitapta, aynı zamanda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıllarına yer verilmiş. İktidarda olan "Müsavat" partisinin popülaritesinden ve katı diktatörlüğünden bahsedilmişti. Sosyalizme karşı olan herhangi bir düşünce gözden düşürülmeye çalışılmıştır.

T. Ahmedov'un "N. Nerimanov, Hayatı, Mühiti ve Edebi Yaradıcılığı" adlı kitap dört fasıldan oluşur. Yazar ağırlıklı olarak Neriman Nerimanov'un edebi yapıtlarına önem vermiş. Sadece birinci fasılda kitap, zengin arşiv belgelerine, süreli yayınlara, anılara ve mektuplara dayanarak N. Nerimanov'un hayat ve faaliyetini anlatır. T. Ahmedov da kitabında anti-sosyalist düşüncelere karşı çıkmış, N. Nerimanov'un siyasi düşüncesini etkileyen faktörleri açıklamış. Özellikle sosyalist düşünce uğrunda Doğu halklarına kadar uzayan, mücadelesini anlatmış. Burada, edebi yapıtları özet şeklinde açıklanmış, yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz bu kitaplarda, N. Nerimanov'un hayat ve faaliyeti kronolojik olarak açıklanmıştır. Yazarlar onun ailesi, Gori Seminariyasında okuduğu yıllar, Odessa Üniversitesi Tıp Fakültesindeki öğrenciliği, çeşitli gazete ve dergilerdeki çalışmaları, Bakü ve Astragan'da devrimci faaliyetleri, Sovyet iktidarı dönemindeki faaliyeti hakkında zengin bilgi vermiş, dünya görüşünün oluşmasına etki yapan nedenleri dürüstçe göstermişler. Fakat yazarların yaşadığı dönemi göz önüne alırsak, onlar geniş olmasa da, milli şuurun gelişmesini ve oluşmasını gerektiren şartlar ve olayları açıklamışlar. Bazen tarih prensibi göz ardı edilerek, olaylar ve N. Nerimanov'un düşünce ve eleştirileri yapay bir şekilde resmi ideoloji ile uyumlu

gösterilmiştir. Bu eserlerde ideolojik bakımdan “uygun” gerçekler ve olaylar abartılmış, bunlardan az değerde olmayan bazı gerçeklerin üzerinden ya sükut ile geçilmiş, ya da hiç bahsedilmemiştir. Buna örnek olarak, şunu diyebiliriz: Sovyet hakimiyetin ilk yıllarında Merkez tarafından yürütülen siyasete karşı çıkan N. Nerimanov’un V. İ. Lenin’e, Stalin’e ve kendi oğlu Necef’e yazdığı mektuplar yayınlanmamıştır (bu mektupları çalışmamızın ekler bölümünde bulabilirsiniz). Bu mektuplardan N. Nerimanov’un siyasal kaygıları açıkça anlaşılıyor.

Bu gibi önemli eksikleri de şöyle açıklayabiliriz: uzun süre N. Nerimanov ile ilgili Azerbaycan’da konuşmak ve yazmak yasak olduğu için, ona vurulmuş milliyetçi adını silip onu resmi daireler karşısında aklatılması isteği ile ilgilidir. Bu eserlerde o, aslında olduğundan daha fazla ve etkin bir Bolşevik, ateist, Rus yanlısı, devrimci ve komünisttir. Halbuki N. Nerimanov aynı zamanda Bağımsız Azerbaycan uğrunda mücadeleci olmuştur.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra N. Nerimanov’un şahsiyetine, sosyal, siyasi faaliyetine ilgi çoğalmış ve bir çok kitaplar yayınlanmıştı. Ş. Gurbanov “N. Nerimanov, Ömrünün Son Yılları” (2003), E. Fatullayev “N. Nerimanov” (1996), Elçin “N. Nerimanov, Şahsiyeti ve Faaliyeti” (1997) gibi yazarların kitaplarında, N. Nerimanov’un V. İ. Lenin’e, Stalin’e ve oğluna mektuplarında onun gerçek siması açıklanmıştı.

E. Fatullayev “N. Nerimanov” adlı kitabında, Neriman Nerimanov’un hayat ve faaliyetini kısaca, kronolojik olarak açıklamış. Eserde, Rusların sosyalizm kurmaya çalıştıkları Azerbaycan muhiti ayrıntılı olarak anlatılmıştır. F. Köçerli, İ. Dubinski-Mihadze, T. Ahmedov’un yazdıklarından farklı olarak, E. Fatullayev bolşevizm düşüncesinin olumsuz yönünü ele almış. N. Nerimanov’un aslında, Rus yanlısı olmadığını göstermiş. Anti-sosyalist parti ve aydınların Azerbaycan’daki faaliyetlerine değinerek, bunların N. Nerimanov’la düşman olmadığını, sadece siyasi düşünde farklılığı ile yollarını ayırdıklarını savunmuştur. Yazar dönemin aydınlarının, aynı zamanda N. Nerimanov’un da, Bağımsız Azerbaycan uğrunda mücadeleci olduklarını göstermiş. N. Nerimanov’un Sovyet Azerbaycan’ı yönetimi ile anlaşamaması ve dışlandığını, E. Fetullayev’in yazdıklarından görmek mümkündür. Halbuki, N. Nerimanov’la ilgili 1991 öncesi yazılan kitaplarda, yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı, bunun tersi savunulmuştur. N. Nerimanov’a karşı yapılan, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü koruyamaması, Rusya yanlısı olması gibi suçlamalara karşı çıkan, yazar, bu gibi yanlış düşünceleri ayrıntılı olarak açıklamaya çalışmış. Azerbaycan’da Azeri

olmayan iktidarla, N. Nerimanov'un uzlaşmamasını anlatmıştır. Ayrıca öldükten sonra "milliyetçi" adını alan N. Nerimanov'u aklamak isteyen siyasetçileri, özellikle 1970'lerde Polit Büro üyesi olan H. Aliyev'in Bakü'de N. Nerimanov'a heykel diktirmesini övgüyle anlatmıştır.

E. Fatullayev'den farklı olarak, Elçin "N. Nerimanov, Şahsiyeti ve Faaliyeti" adlı kitabında, dedesinin, babasının ve genelde büyüklerinin anılarına yer vermiştir. Burada yazar, N. Nerimanov'u "Marksizm hülyalarına uyan ve sonra bu ütopyanın acısını çekmiş, sarsıntılar geçirmiş, soyut ve somut darbeleri almış bir komünist" olarak göstermiştir. Vatanına, ana diline, halkına olan sevgisini anlatmıştır. Azerbaycan'da iktidara geldiği zamandan beri, N. Nerimanov'un meslektaşları ile ve iktidardaki gayri müslümanlarla anlaşmaması, özellikle vurgulanmıştır. Kitapta Elçin, N. Nerimanov'un , iktidara gelmeden önce, Bolşeviklere inandığını, fakat daha sonra hayal kırıklığına uğramasının nedenlerini açıklamıştır. Özellikle oğlu Necef'e ve Lenin'e yazdığı mektuplar örnek olarak verilmiş. Yazar Bağımsız Azerbaycan ideolojisini savunan N. Nerimanov'un, ömrünün sonuna kadar sömürgecilğe karşı mücadelesini devam ettirdiğini göstermiştir.

Ş. Gurbanov "N. Nerimanov, Ömrünün Son Yılları" adlı kitabında ise, daha çok kendi yorumlarına yer vermiş. N. Nerimanov dışında dönemin aydınlarını da anlatarak, hepsinin Bağımsız Azerbaycan uğrunda mücadeleciler olduklarını yazmış. N. Nerimanov'un M. K. Atatürk'e hayranlığını ve saygısını anlatmış. İktidara geldikten sonra, aslında N. Nerimanov'un Rus yanlısı olmadığını, Türkçülüğü savunduğunu göstermiş. Genelde Ş. Gurbanov, N. Nerimanov'u hümanist, savaş karşıtı olarak tanıtmış. Onun yurtsever kimliğini ön plana çıkarmış. Yazar, Elçin gibi, N. Nerimanov'un Bolşevizmi savunan olduğunu, fakat sonra hayal kırıklığına uğradığını belirtmiş. Burada N. Nerimanov'u, M. E. Resulzade, A. Ağayev, A. M. Topçubaşev gibi aydınlarla kıyaslayanlara karşı çıkmış. Ş. Gurbanov'a göre, onları kıyaslamak yanlış. Bu insanların hepsi, Azerbaycan'ı bağımsız görmek istemişler. Yazar kitabında, gazete ve dergilerde N. Nerimanov'a karşı çıkışları doğru bulmayarak, eleştirmiş. İlaveler bölümünde N. Nerimanov'un Lenin'e, Stalin'e ve oğluna mektuplarını toplamıştır. Bunun yanı sıra, komünist teşkilatı kurultayında yaptığı konuşmasını aktarmıştır.

Gördüğümüz gibi, yeni dönem kitaplarında yazarlar daha çok N. Nerimanov'un gizli kalan yönlerini araştırmışlar. Burada onun, yurtsever, Bağımsız Azerbaycan uğrunda mücadeleciler olarak göstermişler.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Neriman Nerimanov'un yaşadığı ortam, eğitim yıllarından bahsedilerek, düşüncesini etkileyen faktörler açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümün devamında aile, gençlik yılları hakkında bazı genel ve özel bilgiler sunulmuştur. Öğretmen lisesinden mezun olan N. Nerimanov'un, diğer milletlerden geride kalan halkı eğitime, cehaletten çıkarma çabaları gösterilmiştir.

İkinci bölümde N. Nerimanov'u bir edebi yazar olarak görmek mümkündür. Burada önemli edebi yapıtları olan "Nadanlık", "Dilin Belası" veya "Şamdan Bey", "Nadir Şah", "Bahadır ve Sona", "Pir" gibi eserleri özet şeklinde açıklamaya çalıştım.

Üçüncü bölümde Azerbaycan'da eğitim ve kültürel alandaki gelişim ve N. Nerimanov'un bu alana katkılarını incelemeye çalıştım. N. Nerimanov tarafından ilk kütüphanenin açılmasının, tiyatro gösterilerin düzenlenmesinin, yayıncılık girişimlerinin Azerbaycan'ın kültürel gelişmesinde büyük rol oynadığını belirttim.

Dördüncü bölümünde ise, N. Nerimanov'un, dönemin şartları gereğince, eğitimciden siyasetçiye geçişini anlatmaya çalıştım. Odessa'da Tıp Fakültesinde okurken mevcut çar iktidarına karşı eylemlere katılması ve okulunu bitirip vatani Azerbaycan'a dönüşünden sonra da mücadelesine devam etmesinden bahsettim. Halkı cehalet, gericilikten çıkarma yolunu arayan N. Nerimanov iktidar devrildikten sonra amacına ulaşacağına inanmıştır. Bu yüzden düşüncesine yakın olan sosyal-demokrat partisi "Hümmet"e üye olmuştur. Bu bölümde N. Nerimanov'un "Hümmet" partisinde faaliyeti anlatılmıştır. İktidar karşıtı olan faaliyeti Astragan'da sürgün yılları ile sonuçlanmıştır. Sürgün yıllarından sonra 1913-1917 yıllarında vatani uğrunda mücadelesinden bahsettim. Rusya'da ki devrimleri de inceleyerek Azerbaycan üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalıştım. Devrimleri, 1918 Bakü Mart katliamını, Azerbaycan'ın bağımsızlığı öncesi dönemde Neriman Nerimanov'un rolünü ve durumunu açıkladım. Bu bölümün sonunda, bu sefer rahatsızlığından dolayı yeniden Astragan'a gitmesinden bahsettim.

Çalışmamızın son bölümünde ise Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması anlatılmıştır. Büyük umutlarla Bakü'ye, iktidara gelen N. Nerimanov ömrünün sonuna kadar Bolşevik yönetimine karşı mücadelesi ve yeni hakimiyette yaşadığı hayal kırıklığı konuşma ve mektupları ile sunulmuştur. Burada N. Nerimanov'un 1920-1925 yıllarında Azerbaycan'daki çalışmaları, Azerbaycan toprak bütünlüğü uğrunda mücadelesi ve Moskova'ya daha yüksek vazifeye tayin

edilmesinden geniş bir şekilde bahsedilerek kullandığım kitap ve makale yazarlarının yorumlarına da yer verilmiştir.

1. EĞİTİM YILLARI

1.1 YAŞADIĞI ORTAM

Neriman Nerimanov Kerbalayı Necef oğlu 14 Nisan 1870 yılında Güney Kafkasya'nın önemli kültür merkezlerinden biri olan Gürcistan'ın Tiflis şehrinde doğmuştu. Nerimanovlar ailesi her zaman eğitim sever, çalışkan ve yeniliklere açık bir aile olmuştur. Nerimanın babası Necef ve annesi Halime hanım dürüst, hümanist, misafirperver, eğitim taraftarı insanlar olmuşlardır. Fakat yoksul oldukları için çocuklarının çoğunu okutamamışlardı.¹

Yoksul ve kalabalık bir ailede doğan N. Nerimanov küçük yaşlarından beri akıllı davranış ve zekasıyla diğer kardeşlerinden farklıydı. Fakat babasının çocuklarını okutmaya maddi gücü yoktu. Hatta büyük oğlu Salman'ı medresede sonuna kadar okutamamış ve dokuz çocuğunu yalnız başına büyütmeğe ona çok zor gelmişti. Teymur Ahmadov'un belirttiği gibi,

“N. Nerimanov'un amcası Alimirza'nın yardımıyla, Arap ve Rus alfabesini öğrenen küçük Neriman 1879 yılında Tiflis'de Kafkas Şeyhülislamının denetimi altında olan altı sınıflı dini okulda eğitimine başladı. Transkafkasya eğitim müfettişliğine bağlı olan bu okul programında şeriat, Azerbaycan, Fars ve Arap dilleri dahil edilse de dersler esasen Rusça ağırlıklıydı.”²

Neriman Nerimanov yaşadığı sosyal ortam hakkında çok şey öğrenmek, onu düşündüren sorulara cevap aramaya büyük ilgi ve çaba göstermişti. Ailedeki maarifçilik ortamı, özellikle amcasının ve abisi Salmanın yardımları sonucunda Azerbaycan ve

¹ Firudin Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı, Faaliyeti ve Dünya Görüşü*, Bakü: Azerbaycan E.A. Neşriyatı, 1965, s. 35

² Teymur Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılık Yolu*, Bakü: Elm, 1991, s.8

Yakın Doğu Halkları edebiyatının meşhur eserleri hakkında duydukları Neriman'ın okumaya, ilgisini daha da artırdı.³

Fanatik imamlar ve cahil dindarlar Rusça eğitim almayı günah, Rusça okuyanları kafir ilan ettikleri zorlu bir ortamda, oğlu Neriman'ı Rus okulunda okutarak, eğitim almasına nail olmak, annesi Halime hanımın en büyük isteği idi. N. Nerimanov yazdığı tercume-i halda da (özgeçmiş) bunu belirtmişti.

Genç Neriman'ın eğitilmesinde, siyasi görüşünün oluşmasında aile terbiyesinin rolünü özellikle vurgulamak gerekir. Neriman'da samimilik, sadelik, dürüstlük, cesaret gibi özellikler çocukluk yıllarında yani aile terbiyesinin etkisi altında oluşmaya başlamıştı.

N. Nerimanov'un yaşadığı Tiflis şehri, o dönem sınıf çatışmaları ve toplumsal adaletsizliklerle doluydu. Her adımda adaletin, insan haklarının kabaca ezilmesi karşılığında berbat bir hayat manzarası doğuruyordu. Yoksulların dayanılmaz hayat şartları, Tiflis'in Müslüman mahallelerinde rastlanan gericilik, dini fanatizm genç Neriman'ın canını sıkıyordu, onu düşündürüyordu, onda memnuniyetsizlik ve üzüntü oluşturuyordu. Fakat bu manevi sıkıntı umutsuzluk getirmiyordu tam tersine feodal muhitin haksızlıklarına karşı nefreti günler geçtikçe çoğalıyordu.⁴

Dönemin mühim sosyal hadiselerini dikkatle izleyen, bunların sebep ve manasını öğrenmeye ilgi gösteren genç Neriman 1881 yılının 1 Martında norodovolçular (rusçadan: halk veya vatan severler) tarafından çar II Aleksandr'ın öldürülmesi olayından çok etkilenmişti.⁵ Çarı kimler ve ne için öldürdüler sorusu onu uzun süre, hatta eğitim yıllarında da düşündürmüştü, çarın kutsallığı hakkında uydurmalar şüphe doğurmuştu. N. Nerimanov sonralar bu olayı hatırlayarak şunları demişti: "O zaman Çarın öldürülmesi hakkında, olağanüstü olan haber bende büyük dahili uyanış oluşturdu."⁶

³ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s. 36

⁴ A.g.e.

⁵ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948, s. 367

⁶ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s.s 36-37

1.2 DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN OLUŞMASI

1882 yılında henüz genç olan Neriman'ın babası Gori şehrinde Transkafkasya (Zakafkasya) öğretmenler Seminariyasına⁷ (Lise) bağlı olan ilkokula yazdırabildi. 1885 yılında N. Nerimanov bu okulu bitirdikten sonra Transkafkasya (Gori) Öğretmen Lisesi (Seminariya) hazırlık kursunu kazanarak eğitimine devam etti. 21 Mayıs 1886'da Tatar şubesinin üst hazırlık sınıfına geçerek, burada bir yıl okudu.⁸

Azerbaycan'ın C. Memmedguluzade, Zulfukar ve Huzeyir Hacibeyov kardeşleri, S.S. Ahundov, R. Efendiyev, M. Magomayev, S. M. Ganizade, F. Ağayev ve başka bir çok meşhur medeniyet önderlerinin eğitim aldıkları bu okulda N. Nerimanov sekiz yıl eğitim almıştır. O, üç yıl ilk okulda, iki yıl seminariyanın hazırlık sınıfında ve üç yıl da esas şubesinde okumuştur. Seminariya yılları (1882-1890) N. Nerimanov'un maarifçi-demokrat gibi yetişmesinin ilk bölümünü teşkil ediyordu.⁹

Gori Öğretmenler Seminariyası çar sömürge siyasetini hayata geçirebilmek için, iktidar yanlısı aydınlar hazırlamak maksadıyla kurulmasına rağmen, çeşitli milletlerden oluşan modern düşünceli gençlerin maarifçilik, demokrasi, halklar eşitliği ve hümanizm ruhunda terbiye edilmesinde, onların gelecekteki siyasi faaliyetlerinin burada oluşmasında az rol oynamamıştır.

Genç Neriman Seminariya'nı kazandığında iyi Rusça bilmiyordu ve ilk günler bu yüzden zorluklar çekiyordu. Fakat yılmadan ve inatla çalışarak kısa sürede Rusça öğrenmeyi başardı.¹⁰

Transkafkasya Öğretmen Seminariya öğrencileri ciddi denetim altında tutularak çalıştırılıyordu. Onlar Rusça ve şeriat dersleri dışında matematik, geometri, tarih, felsefe, coğrafya ve müzik dersleri de görüyorlardı. Ahmedov'a göre,

⁷ Seminariyalar orta ve lise eğitimini vermekteydiler. Bu okullarda ağırlıklı olarak Yunan ve Latin dilleri öğretilmekteydi. Ders programının büyük kısmı bu dillerin öğretilmesine hasredilmişti. Bunun için bkz.: N.V. Riasanovsky, *A History of Russia*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, ss 436-437

⁸ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 9

⁹ Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı...*, s. 37

¹⁰ A.g.e., s. 41

“Nerimanov dersi dışında okulun kampusunu dolaşarak bitki-ağaç dikmekle uğraşıyor ve meteoroloji güdülerle ilgileniyordu ve bununla ilgili kendi fikirlerini yürütüp sonuç çıkarıyordu. Aynı zamanda edebiyata da büyük ilgisi vardı. Jul Vern’in, Mayn Rid’in, Servantes’in, Turgenev’in, Puşkin’in ve Lermontov’un eserlerini seve seve okuyordu.”¹¹

N Nerimanov seminariyada iken doğa ilimleri ve edebiyatla özellikle ilgileniyordu.¹² O, dersten sonra psikoloji ile ilgili kitaplar okur, meteoroloji güdülerini geliştirir, ipekçilik, bağcılık, meyvecilik ile ilgili kitapları inceliyordu. Firudin Köçerli’nin belirttiği gibi:

“N. Nerimanov Seminariyada okuduğu zaman ilimle dinin zıtlığını derk etmeye başlamış ve buna göre de gelecekteki faaliyetini dinle değil, ilimle sürdürmüştür. Sosyal, edebi faaliyetinin başlangıcından yobazlığa, dini ahlak ve zihniyete karşı mücadele etmişti.”¹³

N. Nerimanov 1887 yılında hazırlık kursunu başarıyla bitirmişti. Aynı Seminariyanın üç yıllık esas şubesine geçerek eğitimini orada devam etmişti.

1887-1890 yılları arasında buradaki demokratik düşünceli öğretmenler öğrencilerin bilimsel, toplumsal ve yazılı edebiyata ilgilerini çekerek güzel okuma, yazma ve konuşma, mantıksal düşünme alışkanlıkları kazandırmaya çalışmışlardır. Bu öğretmenler gençlerin her yönlü gelişmeleri için çeşitli organizasyonlar düzenlemişlerdi. Örneğin; tarihi günlerde, meşhur Rus yazarların anısına düzenlenen gecelerde öğrencilerin yetenek ve becerilerini ortaya çıkarmaya çalışmışlar ve bu yönde eğitmişlerdi.

Rehber öğretmen A. O. Çernyayevski Rus ve Azerbaycan dillerinde küçük piyesler düzenleyerek gençlerde estetik duyguların gelişmesinde, aktörlük yönünün oluşmasında önemli rol oynamıştı.

Ayrıca öğretmenler öğrencilerin bilgilerini hayatla kıyaslayıp bütünleştirmeleri için Transkafkasya’nın ve Rusya’nın büyük şehirlerine – Tiflis’e, Bakü’ye, Kiyev’e, Petersburg’a, Moskova’ya ve diğer şehirlere – seyahate götürüyorlardı. Bu geziler esnasında öğrenciler yerli insanların yaşantıları, adetleri, edebiyatları ve kültürleri hakkında bilgilerini daha da çok pekiştirirlerdi. Bu geziler

¹¹ Teymur Ahmedov, *Böyük İctimai Hadim ve Yazıçı*, Bakü: Nurlan, 2001, s.4

¹² Maksad Settarov, *Neriman Nerimanov ve Din*, Bakü: “İrşad” İslam Araştırmalar Merkezi, 1995, s. 6

¹³ Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı...*, s. 42

öğrencilerin hayat ve toplumsal yaşamla ilgili bilgilerini artırmakla birlikte, vatan ve milletine de sevgilerini artırıyordu.¹⁴

N. Nerimanov tam bu ortamda, kaderini halkın kaderiyle bağlamıştı. Gerçekleri görerek milletini cehaletten çıkarmasına ve uyanmasına katkıda bulunacağına karar vermiştir. Zaten N. Nerimanov'un siyasi düşünceleri, eğitsel bakışları Seminariya'da gelişmişti.

1885-1890 yıllarda seminariya irtica yanlısı S. N. Stereleskin tarafından yönetiliyordu. Onun döneminde seminariyanın ciddi ve sert kanunları daha da keskinleşmişti.

Kafkas Eğitim Dairesinin müdürü K. P. Yanovski mutlak monarşi düşünceli öğretmenlerin yardımıyla öğrenciler arasında milli ayrıcalık ruhunu yaratarak, milli dillerde eğitime karşı çıkıyorlardı ve modern düşüncelerin yayılmasını engelliyorlardı. Kütüphanelerde öğrencileri etkileyecek yazarların kitaplarını yasaklamışlardı. Yasaklanan yazarların arasında N. A. Dobrolyubov, D. İ. Pisarev, K. Marks vardı. Fakat mutlak monarşi düşünceli öğretmenlere karşı olan A. O. Çernyayevski, S. Velibeyov, B. Ahundzade gibi ileri düşünceli öğretmenler öğrencilerde vatanseverlik ve mücadeleçilik vasıflarını geliştirmeye çalışıyorlardı.¹⁵

N. Nerimanov'un dünya görüşünün oluşmasında bu öğretmenlerin büyük etkisi olmuştu. Ayrıca Rus ve Avrupa edebiyatında gelişme yanlısı ve modern düşünceler Neriman'ın dikkatini çekmiş ve düşündürmüştü.¹⁶ Avrupa'da, Rusya'da ve dünyanın diğer köşelerinde cereyan eden olayları dikkatle takip etmeye çalışıyordu. Bunları kıyaslayarak çıkış yolları arıyordu.

N. Nerimanov okuduğu kitaplarda kendi fikirlerine yakın bulduğu bazı düşünceleri bir deftere yazıyordu. Bu defterde onun düşünceleri, estetik zevki, ilgi alanını görmek mümkündür.¹⁷

Çar baskı rejimine nefret, çalışan halka, vatana büyük sevgi, hümanistlik ve geleceğe büyük inanç Azeri ve Rus edebiyatçılarının düşünceleriydi. Bu düşüncelere dayanarak N. Nerimanov'da özgüven oluşuyordu ve geleceğe umutla bakıyordu.

¹⁴ İ. Dubinskiy-Mihadze, *Jizn Zameçatelnıx Ludey N. Nerimanov (Harika İnsanların Hayatı N. Nerimanov)*, Moskova: Molodaya Gvardiya, 1978, s. 87

¹⁵ Ahmedov, *Böyük İctimai Hadim...*, s. 6

¹⁶ İ. Dubinskiy-Mihadze, *Jizn Zameçatelnıx Ludey...*, s. 89

¹⁷ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılıg...*, s. 12

N. Nerimanov'un seminariyada büyük ilgi gösterdiği sahalardan biri edebiyat olmuştur. O, Azerbaycan Halk Edebiyatı ile beraber önde gelen Rus Edebiyatı ve Dünya Edebiyatının önemli ve meşhur yazarların eserlerinin seve-seve okumuştur. Bu eserler hayatta cereyan eden olayların önemini anlamakta ve ortama eleştirel yaklaşmasında ona çok yardım etmişti.¹⁸

Seminariyanın son sınıfındayken yazdığı dönem ödevlerinde N. Nerimanov'un siyasi görüşlerini görmek mümkündür. 22 Mayıs 1890'da "Moskova" adlı dönem ödevi, 28 Mayıs'ta ise "Büyük Pyotorun Reformlarının Faydaları Hakkında" dönem ödevini yazmıştı. Bu ödevler N. Nerimanov'un Rus halkının tarihine dair zengin edebiyatla tanışmış olduğunu gösterir ve çalışkan halka bağlılık, halkın saadeti, geleceği N. Nerimanov'u yakından ilgilendirmesi, bu yolda mücadele etme kararı alması anlaşılır.¹⁹

N. Nerimanov Rus Edebiyatı vasıtasıyla her şeyden önce, Rus halkının bağımsızlık mücadelesi ve düşünce hayatında önemli rol oynayan yazarların dünya görüşünü öğreniyordu. Burada N. Nerimanov'un dünya görüşünün oluşmasında marksizm-leninizm düşüncelerinin de ayrı ve büyük yeri olduğunu belirtmek gerekir. Marksizm düşünceleri ile tanışması ve bu düşünceleri benimsemesi ile, onun dünya görüşünde yeni dönem başladığını diyebiliriz.²⁰

N. Nerimanov'un üzerinde Rus ve Avrupa edebiyatının önde gelen isimlerinin ciddi etkisi olsa da, onun dünya görüşünde demokratik düşüncelerin gelişmesinde Azerbaycan edebiyatının da özel rolü olmuştur. Eynulla Fetullayev bu konuda şöyle yazmaktadır:

*"N. Nerimanov anı defterinde Fuzuli, Zakir, Vidadi, Vagif gibi büyük şairlerin şiirlerine, Gurbani'nin, Hasta Gasım'ın, Emrah'ın ve başka ozanların benzetmelerine yer vermişti. Bu şiirler ve parçalarda zamanın şikayetleri, zulümleri ve esaretlere karşı itiraz, aynı zamanda hayata sevgi gösterilmişti."*²¹

N. Nerimanov, her şeyden önce Azerbaycan halkının yüzyıllardır süregelen zengin medeniyetine dayanmış, ondan faydalanmıştı. Halkının medeni yapısında olan

¹⁸ A.g.e., s. 14

¹⁹ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s. 43

²⁰ A.g.e., s. 35

²¹ Eynulla Fatullayev, Neriman Nerimanov, Bakü: Ganun Yayınları, 1996, s.9

demokratik eğilimler, N. Nerimanov'un faaliyetini yeni tarihi ortama uygun olarak daha da geliştirmişti. O, halkın arzu ve isteklerinin, istismara karşı derin nefret ve itirazının ifadesi olan atasözlerini, masalları, şiirleri, destanları sevgiyle öğrenmişti. Devrim ve demokratik düşüncelerini uyguladığında, bundan faydalanmıştı.²²

N. Nerimanov'a göre, her bir şairin ve yazarın eseri, onun ruhunu, fikrini gösterdiği gibi, "halkın yaptığı eserler de o halkın ruhunu ve düşüncesini gösteriyor".²³

Halkın, vatanının geleceği genç maarifçiyi çok düşündürüyordu, o, halkına daha çok fayda vermek için seminariyadan sonra da eğitimini devam ettirmek düşüncesindeydi. N. Nerimanov tercume-i halında (özgeçmiş) şunları yazmıştı:

*" Daha seminariyanın son sınıfında okurken ben tahsilimi Öğretmenler Üniversitesinde devam ettirmek arzusunda idim. Lakin teessüf ederim ki, seminariyanın bitimine iki ay kala babam vefat etti. Bu durum beni çok etkiledi ve ben tahsilimi devam ettirmek arzusundan vazgeçerek, babamın vefatından sonra yaşamak için hiçbir olanağı olmayan ailemiz hakkında düşünmeli oldum. Okulu bitirdikten sonra tayinim Gızılhacılı köyüne çıktı. "*²⁴

²² Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s. 27

²³ Müseyib Memmedov, Nerimanov ve Ana Dili, Bakü: Elm, 1971, s. 23

²⁴ Neriman Nerimanov, Seçilmiş Eserleri, Bakü: Elm Neşriyyatı, 1973, s. 409

1.3 AZERBAJCAN TOPLUMUNDA DEĞİŞİM

XIX. asrın sonu ve XX. Asrın başlarında Azerbaycan toplumunun kaydettiği gelişmeler ülkenin tarih çizgisini değiştirmişti. Söz konusu olan zaman diliminde Azerbaycanlıların hayatında bir çok değişmeler meydana gelmişti. Ekonomik ve sosyal alandaki yeni gelişmeler onları toplum hayatında daha faal olmaya zorlamıştı.

XIX. yüzyılın birinci çeyreğinde Azerbaycan, Rusya ve İran tarafından Kuzey ve Güney olmak üzere zorla iki ayrı yere parçalandı. Müteakip yıllarda her iki kısımda farklı gelişme yolları takip edilmişti. Bir örnek bu konuda bazı ip uçları verebilir. 1908 İran Meşrutiyet hareketinin liderlerinden Tahran'daki Şah yönetimine karşı mücadele eden Güney Azerbaycanlı Settar Han at tüccarlığı ile meşgulken, onun en yakın silah arkadaşı Bağır Han ise, duvar ustası idi. Buna karşılık, aynı dönemdeki Kuzey Azerbaycanlı önderler ise, hukuk fakültesi mezunları, gazeteciler, öğretmenlerdi.²⁵

Rus Çarlık yönetiminin yaklaşık ilk elli yılında Azerbaycan'da pek de önemli değişmeler gerçekleşmemişti. Asıl gelişmeler XIX. Asrın ikinci yarısında meydana gelmiş ve bu ilerleme en yüksek hızını müteakip asrın başlarında kaydetmişti. Ekonomik hayatta hızlı büyümenin ilk işareti 1872 yılında petrol sahaları ve üretimi üzerindeki devlet tekelinin kaldırılması idi. Böylece açık artırma yolu ile petrol sahaları özel sektöre kiralanmaya başlandı. Bunu takip eden on yıl zarfında petrol üretimi on kat arttı. Yeni petrol artırma tesisleri kuruldu ve boru hatları döşendi.²⁶

Ekonominin petrol çıkarma ve rafineleri, nakliyat, ipek dokumacılığı, balıkçılık ve diğer bir takım alanlarında ulusal Azerbaycan burjuvazisi, yani işadamları zümresi oluşmaya başladı. Bu zümrenin en önemli temsilcileri H. Z. Tağıyev, M. Nağıyev, Ş. Esedullayev, M. Muhtarov ve G. Dadaşov idi. Bilindiği gibi, onların her birinin kendine özgü zengin olma hikayeleri vardı. Bir anda zenginleşmelerine sebep olan küçük toprak sahalarındaki petrol fişkırmalarından önce Tağıyev duvar ustalığı,

²⁵ Vügar İmanov, Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 2003, s. 9

²⁶ A.g.e., s. 10

Nağıyev amelelik, Esedullayev çiftçilik, Muhtarov ise yük taşımacılığı ile işğal ediyordu.²⁷

XIX. yüzyılın başlarında Azerbaycan ekonomik ve sosyal hayatındaki türlü değişikler, kültürel hayatta da etkisini göstermişti. Bu devre kadar Azerbaycan edebiyatının merkezi Tebriz şehri sayılırdı. Rusya istilasından sonra ise bu görevi önce Tiflis, daha sonra da Bakü üstlendi. Güney Azerbaycan'da kültürel hayatta çökme devam ederken, Kuzey Azerbaycan'da çağdaş edebiyat doğuyordu.²⁸ Rusların vasıtası ile Avrupa edebiyatının etkisi Azerbaycan aydınları arasında çağdaş düşünce hareketlerin yayılmasını ve Batı usulü bir hayat anlayışının güçlenmesini sağladı. Asil ve zengin ailelerin çocukları, Rus okullarında eğitim alarak çağdaş bilimlere vakıf oldular. Sonuçta bütün bu değişiklikler, birçok Azerbaycanlı aydının yetişmesinde olumlu bir rol oynadı. Böylece, çağdaş Azerbaycan edebiyatı doğdu.²⁹

Bu aydınlar grubunun en önde öncüleri ise Abbaskulu Ağa Bakihanov, Mirza Kazım Bey, İsmail Bey Kutkaşenli ve Mirza Şafi Vazeh idi. Halkı cahilikten kurtarmak bu grubun esas amacı haline gelmişti. Bunun için de onlar ilk önce bu yolda en büyük engel olan hurafeler ve bazı dini inançlarla mücadeleyle giriştiler.³⁰

Ancak, XIX yüzyılın yetiştirdiği Azerbaycanlı aydınlar arasında Mirza Fethali Ahundov (Ahundzade) ile Hasan Bey Zerdabi'nin özel konumu vardı. Özellikle Azerbaycan mizah-dram yazarı olan Ahundov, şii din adamlarının körü körüne inanışına ve dini taassuba karşı Azerbaycan Türkçesinde yayınladığı birkaç komedisiyle savaş açtı.³¹ Ayrıca, Ahundov, Azerbaycan toplumuna Batının kültür değerlerinin tanıtılmasında da önemli rol oynadı. Azerbaycan'da Arap harflerinin yerine Latin harflerinin konmasını öneren ilk aydın yine Ahundov olmuştu.³² Bunun yanı sıra, tiyatro eserlerini de sade halk dilinde yazmakla aydın yerli halk üzerinde kuvvetli etki yaratmıştı. Eserlerinde eski sosyal münasebetleri ve hayat tarzını, milli yükselişe engel olan her şeyi eleştirerek geniş halk kitlelerini uyandırmaya çalışan Mirza Fethali

²⁷ A.g.e., s. 11

²⁸ Nurlan İbrahimov, *XIX Asrın Sonu ve XX Asrın Evvelerinde Bakı Şehrinin Medeni Heyatı*, Bakü: Azərneşr, 1997, s. 27

²⁹ Mahmut İsmailov, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü: Azerbaycan Devlet Poligrafiya Birliği, 1992, s. 242

³⁰ A.g.e., s. 243

³¹ Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Harekatı*, Bakü: Nicat Neşriyat, 1992, s. 19

³² Tadeusz Swietochowski, *Rusya ve Azerbaycan Serhedyanı Bölge Geçit Dövründe*, Bakü: Hazar Üniversitesi Neşriyatı, 2000, s. 37

Ahundov'un Azerbaycan edebiyatı üzerindeki tesiri 1905 Birinci Rus İhtilali'ne kadar devam etmişti.³³

Azerbaycan'da edebi canlanma, 1870'lerde ikincil nesil aydınlarla önem kazandı. Bu tarihten itibaren aydın kesim artık dağınık, tek tek insanlardan oluşmuyordu, aksine birbirleriyle bağlantıları oldukça sıkı bir topluluk halindeydiler. Edebi uyanış kendini özellikle iki yolda ifade etmişti: modern tiyatro ve gazetecilik. Ahundov'a göre tiyatro, mesajını okuma yazma bilmeyen geniş kitlelere sözle ulaştırmak için uygun bir araçtı.³⁴

Ahundov'un eserlerini ilk sahneye koyan, ilk Azerbaycan muharriri, ilk hayırsever kuruluşun kurucusu olan Hasan Bey Zerdabi ise halkının hayat mücadelesinde yenilmemesini, Avrupa tarzında "usul-i cedit" mekteplerinin açılmasında görmekteydi. Hasan Bey'e göre Azerbaycan toplumu Avrupa medeniyeti ve eğitim sistemini benimsemezse komşularının esiri olarak kalacak ve sonuçta da yok olmak tehlikesiyle karşılaşacaktı. Hasan Bey Zerdabi Avrupa eğitim sistemindeki terbiye usulünü, Batı medeniyetini ana dilinde öğrenilmesini savunan Azerbaycan'ın ilk fikir adamlarından sayılmaktaydı. Bir milletin yalnız kendi ana diliyle varolup ileri gideceğine inanan Zerdabi 1875'de neşretmeye başladığı *Ekinci* gazetesinde de bu konulara önemli yer ayırmıştı.³⁵ Rus yönetimi altında geçen yaklaşık elli yıllık süreden sonra 22 Temmuz 1875 tarihinde Çarlık idaresi, Hasan Bey Zerdabi'ye *Ekinci* gazetesini Bakü'de yayımlama izni verdi. Gazetesinde mutaassıp Şii hocalara karşı kesin bir şekilde çıkmasıyla Hasan Bey, yerli asiller ve dini hocalar simasında kendine düşman kazanmıştı. Hatta Farsça konuşan asiller ona gazetesini "köylü şivesiyle" yayınlamasından dolayı birçok engeller çıkartmaktan geri kalmamışlardı.³⁶

Ekinci Türkik halklar arasında ulusal uyanışın gelişmesinde dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Rusya'daki Türkik dilde ilk yayın olan bu gazete Zerdabi'nin Moskova Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarından kalma narodnik (halkçı) eğilimlerine uygun olarak öncelikle köylülere seslenmeyi amaçlıyordu. *Ekinci* kısa zamanda Transkafkasya müslümanları arasında çatışma konusu olmuştu. Şii ulemeden bazısı, bir kafir icadı olan gazeteyi taklit ederek İslamın ruhunu zedelediğini düşünüyorlardı.

³³ Ceyhun Hesenli, *Azerbaycan Beynalhalk Münasibetler Sisteminde (Azerbaycan Uluslararası İlişkiler Sisteminde) (1918-1920)*, Bakü: Elm Neşriyat, 1993, s. 63

³⁴ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1988, s. 46

³⁵ Swietochowski, *Rusya ve Azerbaycan Serhedyanı...*, s. 41

³⁶ İsmailov, *Azerbaycan Tarihi*, s. 245

Nazik bir konu olan dil ise başka bir ayrılık noktasıydı. *Ekinci* oldukça sade bir dille yazıyordu, Arapça ve Farsça terimler pek az kullanılıyor, buna karşılık çoğunlukla Zerdabi'nin icad ettiği yeni terimlere yer veriliyordu. İfade dili olarak Farsça'yı kabul eden kesim, onun yazma diline uygulanamayacak yaygın konuşma dilini kullanmasını düşmanlıkla karşılıyorlardı. Gelenekçileri karşısına alan, çoğu okuma yazma bilmeyen köylülere ise ulaşamayan *Ekinci* ister istemez aydın kesim için bir forum halini aldı.³⁷

Zerdabi'nin Osmanlı sempatisini tutumu yüzünden, 1877'de yani Osmanlı-Rus savaşının ortasında, gazetesi kapatıldı. *Ekinci'nin* kapanması, Azerbaycan basını için büyük bir sarsıntıydı. Ardından Zerdabi büyük çabalarla diğer bazı gazetelerde devamını sağlamaya çalıştı.

1900 yılına kadar Bakü'de beş küçük matbaa ve bir taş matbaanın mevcut olduğu bilinmektedir. Bunlar üzerinde Çarlık otoritesinin sıkı kontrolü bulunuyordu. XX, asrın başlarında, matbaaların sayısı 30'a yükselmişti. En büyük matbaacılar Orucov kardeşleri idiler. Bunlar milli yazarları eserleri yanında Rus edebiyatından da tercüme yayımlıyorlardı.³⁸

Bu dönem müslüman okullarının geleceği konusunda da mücadele başlamıştı. Yerel aydınlar ile çarlık yönetimi eğitim sistemini reforme etme konusunda anlaşıyorlardı. Hükümet bu yolla hem müslümanların eğitimlerini daha geniş ölçüde kontrol etmeyi, hem de Rusça'nın yaygınlaşmasını amaçlıyordu. Bu ikinci amaçları yerel aydınlar tarafından da destekleniyordu. Ahundov'dan Zerdabi ve Şirvani'ye kadar hepsi Rusça öğrenme gerektiğini belirtmişlerdi. Rusça bilmenin sadece modern meslekler edinmek açısından değil, insanları içine hapseden ve müslüman olmayan dünyadan tamamen bihaber kılan çemberi kırmak açısından önemli olduğunu düşünüyorlardı. Bu görüşleri yüzünden Ruslaştırma sürecine hizmet etmekle suçlanmışlardı. Halkın inatçı kesimi Rusça öğrenmenin çocuklarını kaçınılmaz bir şekilde Hıristiyanlaştıracağı düşüncesinden güç alıyordu. İslami olmayan herhangi bir eğitim tarzı halkın tepkisiyle karşılaşacağından, bu çıkmazdan kurtulmanın tek yolu mektepleri modernleştirmek şeklinde olabilecekti.³⁹

XX yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, yukarıda adını verdiğimiz aydınlar sayesinde milli uyanış için bir temel hazırlanmıştı. Bu aydın zümresinin sayesinde

³⁷ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 47

³⁸ İmanov, *Ali Merdan Topçubaşı...*, s. 15

³⁹ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 49

Azerbaycan toplumunun milli yükselişine ve milli varlığının korunmasına yarayacak yeni hayat ve yeni sosyal münasebetler uğrunda mücadele başlatılmıştı. Bu yolda da çağdaş medeniyete kovuşma, milli dil, edebiyat, sanat alanlarında gelişme hedef olarak ele alınmıştı.⁴⁰

Hemen belirtelim ki, Ahundov ve Zerdabi, Azerbaycan'ın kültür ve fikir hayatında "kendine dayanan", yani hiçbir sosyo-ekonomik gruba mensup dayanmayan aydınlar idi. Fakat daha sonraki dönemde, Azerbaycan'da siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki büyük değişmelerin sonucunda yeni bir şekilde ortaya çıkması ise 1872'de Rusya'nın iltizam sisteminin kaldırılmasından ve petrol kuyularının işletmeye bırakılmasından sonra doğan Azerbaycan sermayedarların sayesinde mümkün oldu. Nitekim, Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nagiyev, Şemsi Esadullayev gibi milli burjuvazi temsilcileri sayesinde Azerbaycan'da ticaret evleri, bankalarla beraber, birçok okul açılmış, ilmi cemiyetler kurulmuş, Avrupa'nın ve Rusya'nın çeşitli okullarında, üniversitelerinde eğitim alan öğrencilerin masrafları karşılanmıştı.⁴¹ Bu da sonucunda aydınlar zümresinin doğmasında müspet rol oynamıştı. Yeni doğmaya başlayan aydınlar zümresine öncülük edenler ise Avrupa'nın ve Rusya'nın yüksek okullarında eğitim ve yeni fikirler benimsemiş – XX yüzyılın başlarında vatanlarına dönenen – Azerbaycanlı gençler olmuştu. İşte bu gençler 1905 Birinci Rus İhtilalinden sonra Azerbaycan milli hareketinin başına geçmiş ve Azerbaycan toplumunun haklarını Rusya karşısında savunmuştur. Bunun yanısıra yeni doğan aydınlar zümresi devrin şartlarının etkisi altında kalarak milliyetçi özellikle Türkçülük fikirleri de çok erken benimsemiş ve vatanlarına bu fikirlerin güç kazanması için büyük mücadele vermişlerdi. Türkçülüğün gelişmesi Azerbaycanlıları özbenliklerini araştırmaya yöneltmiştir.⁴²

Bu dönem entelektüellerinin çok dinamik, yetenekli ve derin bilgi sahibi oldukları söylenebilir. Onlar birkaç yabancı dili konuşuyor, Rusya ve dünya meselelerini takip ediyor, aynı zamanda pek çok genel ve milli konuda çok hevesle bilgilenmeye çalışıyorlardı. Aydınlar yeteneklerini kendi uzmanlık alanları dışındaki çeşitli sahalarda gösterebiliyorlardı. Örnek verirsek, Uzeyir Hacıbeyli (Hacıbeyov) daha çok bestekar olarak tanınıyor. Halbuki, Gori Öğretmen Okulundan mezun olur olmaz bir süre öğretmenlik yapan Üzeyir Beyin basında devamlı yazılar yazmaya başlamış, bir çok gazetenin naşirliğini yapmış, toplum hayatının bir çok alanında faaliyet

⁴⁰ Heseni, *Azerbaycan Beynalhalk Münasibetler...*, s. 65

⁴¹ İsmailov, *Azerbaycan Tarihi*, s. 250

⁴² Heseni, *Azerbaycan Beynalhalk Münasibetler...*, s. 66

göstermiştir. Hacıbeyli, öğretmen, bestekar, yazar, gazete editörü, tiyatrocu, siyaset adamı, düşünür gibi çok çeşitli vasıflara sahip olması sebebiyle kendine münhasır Azerbaycan aydınlarından biri idi. Çok çeşitli faaliyetli gençlerin en önemlilerinden biri de N. Nerimanov olmuştur.⁴³

Entelektüeller Azerbaycan halkının aydınlanması ve milli kültürün yeniden canlanmasında vazgeçilmez bir rol oynadılar.

Söz konusu dönemde eğitim faaliyetleri yayılmakta ve öğrenci sayısı artmaktaydı. XIX. Asrın sonlarında yerli 172 ilkokulda Azerbaycanlıların sayısı 2446 idi, diğer bir ifade ile toplam öğrencilerin içinde %17'lik kısmı oluşturuyorlardı. Müteakip yıllarda bu rakam ikiye katlanmış ve 1910'da %32'ye eşit olmuştu. Azerbaycan toplumun liderlerinin tüm dikkati eğitim işlerine yönelmişti. Onlar milli dilde okulların ve kadınlar için eğitim talep ediyorlardı. Rus otoritelerinden izin alınması gereken uzun prosedürlerden sonra 1901 yılında hayırsever işadamı Hacı Zeynelabdin Tağıyev, Müslüman kızlar için bir okul açtı. İkinci kız okulu ise, Çar yönetimi engelleri yüzünden dokuz sene sonra açılabilirdi. Bu arada, 1905-1907 sırasında Azerbaycanlı öğretmenler kurultaylar toplayarak eğitim ve öğretime bazı prensipleri kabul etmeğe çalışıyorlardı.⁴⁴

Milli kültürün yeni formları, milli tiyatro ve opera bahsedilen dönemde meydana getirilmişti. Milli dilde ilk tiyatro gösterisi 10 Mart 1873 tarihinde Bakü'de sahnelenmişti. Hasan Bey Zerdabi'nin yönetiminde Bakü Erkek Gimnaziyasının öğrencileri ünlü Azerbaycan aydını oyun yazarı Mirza Feteli Ahundov'un eserlerinden birini sahneye koymuşlardı. Bu gösteri, bir çok kişi tarafından ilgiyle karşılanmış ve böylece milli tiyatro hızla gelişmeye başlamıştı. Bir süre sonra Azerbaycanlılar arasında yaygınlaşan tiyatro, halkın aydınlanmasında güçlü bir araç haline dönüştü. Dikkate değerdir ki, Müslüman Doğu aleminde ilk opera gösterisi Azerbaycan'da yapılmıştı. Moskova ve Petersburg'da müzik eğitimi alan Üzeyir Hacıbeyli, Muhammet Fuzuli'nin meşhur eseri *Leyla ve Mecnun*'u milli müzikle (muğam) operaya uyarlamıştı. Bu eserin gösterisi 12 Ocak 1908'de Tağıyev Tiyatrosunda gerçekleştirilmişti. Doğal olarak buradaki kadın rollerini erkekler oynamıştı. Buna rağmen, halkın ilgisi şaşılacak düzeyde idi: salonda boş yer kalmamıştı. Daha sonra bunu diğer eserler izledi. Böylece, Hacıbeyli 23 yaşında Azerbaycan kültür tarihinde yeni bir sayfa açmıştı. Kaydetmek

⁴³ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 16

⁴⁴ A.g.e., s. 18

gerekir ki, Hacıbeyli'nin eserleri sadece Azerbaycan'da değil, Türkiye'de de yaygın olarak biliniyordu.⁴⁵

Sonuç olarak, sylenabilir ki, yukarıdaki özellikleri kazanan Azerbaycanlılar XX. Asra iddialı girmiş ve toplumun her sahasında gelişme ve ilerleme kaydetmiş, Rusya Müslümanları arasında da öncülük etmişlerdi.

⁴⁵ A.g.e., s. 19

1.4 ÖĞRETMENLİK YILLARI

Okulunu bitirdikten sonra yirmi yaşında N. Nerimanov 1 Eylül 1890 yılında Tiflis Guberniyasının (eyalet) Borçalı ilçesindeki Gızılhacılı köyünde ilkokulda öğretmenlik faaliyetine başlamıştır.⁴⁶

N. Nerimanov Seminariyanın son sınıfındayken Aleksandrovski Öğretmenler Üniversitesinde eğitimini devam ettirmeyi düşünüyordu. Fakat babasının 1889'da kalp rahatsızlığından dolayı aniden vefat etmesi onun geleceğe dair planlarının değişmesine neden olmuştur.

Gızılhacılı köyünde öğretmenliğe başladığı okul Borçalı ilçesinde tek müslüman okuldu.

Baştan-başa eğitimsizlik, fanatizm, gelişmeme, cehalet, asırlarla kök salmış “dede-baba kanunları” patriarkal toplum, insan haklarının çiğnenmesi, hukuksuzluk, çekilemeyecek haksızlıklar – bu köyün ve genelde Azerbaycan köylerinin gerçek manzarasıydı. Halkını eğitmek, onu cehaletin ağır uykusundan uyandırmak gibi kutsal bir işe büyük heves ve enerji ile girişen genç öğretmen burada medeniyete, yeniliye, maarife katı düşman olan güçlü bir kuvvetle yani, cehaletle yüz-yüze geldi.

Köyde genç öğretmen sabırla ve yılmadan görevini sürdürüyordu. Köy çocuklarını okula çekebilmek için bilim ve eğitimi yaygın hale getirerek toplumu uyandırmaya ve gözünü açmaya çalışıyordu. N. Nerimanov halkın iyi kötü günlerinde yanında olup, tartışmalı konuları hallediyordu. Böylelikle, halka daha yakın olmaya ve halkın güvenini kazanmaya başarıyordu.⁴⁷

Fanatik imamlar, cehalet yanlısı, eğitimsiz beyler tarafından her adımda takip ve tehdit edilmesine rağmen, öğretmenlik yaptığı sürece N. Nerimanov köyde kültürel ve maarif sahasında verimli işler yapmış, köy insanların saygısını kazanmıştı.

⁴⁶ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 14

⁴⁷ Bahtiyar Vaabzade, Sadelikte Böyüklük, Bakı: Azerbaycan Neşriyat, 1978, s. 124

Fakat halkına daha çok yardım etmek için bir köy çerçevesinde kalmamak, geniş faaliyet meydanına çıkmak gereğini anlıyordu.⁴⁸

Köy hayatı genç öğretmenin düşüncelerini ciddi anlamda etkilemişti. Mesut Elioğlu bunu şöyle aktarmaktadır:

“Köyde yaşadığı sürece Neriman öğretmeni şu sonuca varmıştı; cehalet insanların ahlak ve düşüncesini olumsuz etkiliyor, eğitim ve terbiyenin acımasız düşmanıdır. Bu durumdan etkilenerek 1894 yılında ilk eseri olan “Nadanlık” dramını yazmıştı. Burada yazar feodal ahlaki ve ilişkilerinin egemen olduğu geride kalmış bir köyü anlatmıştı.”⁴⁹

Köy hayatı genç öğretmenin düşünce ve hislerinde anlaşılabilir duygular uyandırıyor. N. Nerimanov etrafında cereyan eden olaylara sadece öğretmen olarak bakmıyor, bunun yanında yazar ve bir ülkenin vatandaşı gibi bakarak olayların geçici halledilmesi ile değil, özüyle ilgileniyor, temeline bakıyor ve doğru sonuçlar çıkarmaya çalışıyor. Genç öğretmenin çıkarttığı sonuçlardan, eğitimsizliğin ve cehaletin insanların ahlak ve şuurunu negatif etkilediğini, maarifin ve gelişmenin büyük düşmanı olduğu idi.⁵⁰

Neriman Nerimanov halka yakın olarak köy toplumunun açıkgozlü olmasını, kendi haklarını savunmasını öğretmesi yerli beyleri rahatsız ediyordu. Onlar kendi çocuklarını okula göndermiyorlardı ve üst düzeydeki bürokratlara sürekli şikayet ediyorlardı. Bunun sonucunda köydeki okul kapatıldı ve Neriman öğretmeni işsiz kaldı.⁵¹

Amcasının tavsiyesiyle N. Nerimanov Bakü'ye gitti ve burada 1 ekim 1891 yılında Pobedonostsev Progimnaziyası (özel okul) hazırlık sınıfında öğretmenliğe başladı.⁵² 1896 yılında bu okul devlet gimnaziyasına çevrildiğinde, N. Nerimanov işten çıkma mecburiyetinde kaldı, çünkü resmi devlet kanunlarına göre müslüman (Azerbaycanlı ve b.) öğretmene devlet kuruluşunda çalışma hukuku verilmiyordu.⁵³

⁴⁸ Hüseyin Ahmedov, N. Nerimanov'un Hayatı ve Pedagoji Faaliyetinin İlk Dövrü (1871-1890), VIII cilt, Bakü: V. İ. Lenin adına Azerbaycan Devlet Pedagoji İnstitutunun eserleri, 1961, s. 163-165

⁴⁹ Mesut Alioğlu, Mehebbet ve Gehramanlık, Bakü: Yazıcı, 1979, s. 355

⁵⁰ A.g.e., s. 354

⁵¹ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 17

⁵² Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, Neriman Nerimanov, Cilt: VII, Bakü: Azərneşir, 1984, s.226

⁵³ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s. 46

7 Mayıs 1896 yılında Nerimanov Bakü Realni Okuluna Sınıf Öğretmenlerinin Kadrolu Yardımcısı görevine tayin edildi. Aynı zamanda bu görevden dolayı, ona kolej mülki katibi unvanı verilmişti. Eylül ayında Bakü Erkek Lisesine atanarak çalışkan ve örnek verilecek öğretmen olarak tanınır. Ocak 1900'de çalışmalarından dolayı Nerimanov Mukkades Stanislav Madalyasıyla onurlandırıldı.⁵⁴

⁵⁴ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılıg..., s.18

2. EDEBİ YAPITLARI

2.1 “NADANLIG”

Nerimanov öğretmenlik yıllarını sadece eğitimle sınırlamamıştı. 1891 – 1900 yılları arasında “Nadanlık”, “Dilin Belası”, “Bahadır ve Sona”, “Nadir Şah”, “Pir” eserlerini yazmış, N. V. Gogol’un “Müfettiş” komedisini tercüme etmiş, üç ders kitabı hazırlamış, aynı zamanda öğretmenler ve öğrencilerin istek ve yardımları üzerine yeni ders kitapları düzenlemiştir.⁵⁵

N. Nerimanov eserlerinde, her şeyden önce Azerbaycan’ın o dönemdeki durumunu anlatmış, mevcut tarihi ortamda çeşitli sosyal sınıfların durumlarını, ahlakını, hayat anlayışlarını göstermişti. Bu eserlerin amacı o zamandaki ağır ve karanlık muhitte irticai kesimin etkisi altında kalan halk kitlelerinin gözünü açmak, onları hür ve mutlu hayat uğrunda mücadeleye hazırlamak, modern düşüncelerle donatmak idi.⁵⁶

“Nadanlık” (cahillik) N. Nerimanov’un ilk edebi tecrübesidir. Yazar eserin konusunu Tiflis Guberniyasının (eyalet) Borçalı ilçesindeki Gızılhacılı köyünden almıştır. Bu eserin esas gayesi cehaleti, eğitimsizliği eleştirmektir.⁵⁷

N. Nerimanov’un ilk eseri olan “Nadanlık”da her şey gerçek hayatta olduğu gibi cereyan ediyor, kahramanların dili ve düşünce tarzı sadedir.

Eğitimsizliğin meydan okuduğu köyde insanlar çocuklarını okula göndermekten kaçınıyorlar, çünkü hayat şartları ağırdı, geçinimleri zordur, çocuklarını doyuracak ekmek, giydirecek elbise bulamıyorlardı. Bu durumda çocuğunu okutmak kimin aklına gelir?

⁵⁵ A.g.e., s. 19

⁵⁶ Arif Zamanov, Neriman Nerimanov, Bakü: Elm Neşriyatı, 1979, s. 38

⁵⁷ Cavad Handan, “Alovlu Mubariz, İngılapçı Yazıcı, Böyük Maarifçi“, Azerbaycan Muallimi Gazetesi, 11 Nisan 1957

Köyde öğretmenliğe yeni başlayan Muhammet Ağa mevcut durumu, aydınlara gösterilen güvensizliği, kısacası maarifi yaymak için karşılarna çıkan zorlukları şöyle izah ediyor: “Günlerim üzüntülü geçiyor. İki aydır buradayım ve sadece iki öğrencim vardır. Bunlarla ben ne yapacağım, zorla olmuyor, öğretmeni burada kendilerine düşman görüyorlar. Ah! Başım düşünmekten çatlayacak”⁵⁸

“Nadanlık” eserinde genç öğretmen Muhammet Ağanın düştüğü çıkılmaz durum ve köylülerin okulla ilişkileri anlatılmıştır. İki aydır köyde öğretmenlik yapan Muhammet Ağa dahilen sıkıntı çekiyor ve günleri mutsuz geçiyordu. Bunun nedeni öğretmenlik yaptığı okula sadece iki öğrencinin gelmesidir. Burada hiç kimse çocuklarını okula göndermek istemiyor, öğretmenleri “kendilerine düşman olarak görüyorlardı”.⁵⁹

Eserin kahramanlarından biri olan, köyün yaşlısı Hacı Abdullah genç Muhammet öğretmene şöyle diyor:

*“Ay Muhammet ağa! Boş yere başını niye yoruyorsun! Bizim insan okumaya uşag (çocuk) vermez. Her kesin kendine göre bir derdi var. Birinin çocuğu sürünü otlamaya götürür, o birininki toprak biçer. Çocuklarını sana verseler işleri kim yapacak?”*⁶⁰

Köyün yoksulları bu durumdalar. Maddi sefalet onları okuldan yüz çevirmeye mecbur etmiştir. Köyün zenginlerini ise buna mecbur eden manevi sefalettir, fikir ve düşünce geriliğidir, yobaz dini görüşler ve geleneklerdir. Hacı Abdullah gibi zenginlerin düşüncesine göre, çocuğu okutma onu “doğru yoldan caydıracaktı”. Hatta Hacı Abdullah büyük oğlu Ömer’i okuttuğu için çok pişmandır. Çünkü Hacı’nın fikrince, okumak “Ömer’i gayretsiz yapmıştı – ne yol kesmek, ne kız kaçırma, ne de adam öldüre biliyordu.” Eski adetler Hacı Abdullaların gözlerini o kadar kör etmişti ki, irerliyi göremiyordular. Öğretmen Muhammet ağa Ömer’in tarafını tutarak şunu diyor:

*“İş o değil ki, eline pulluğu almak. Onun yardımı şu olmuş ki, toprağı gerektiği gibi biçmiş ve yeni çıkan pulluk almıştı. Esas iş budur ve bunların hepsini okuyarak öğrenmişti. Ömer okumasaydı böyle şeyleri öğrenebilir miydi?”*⁶¹

⁵⁸ Alioğlu, Mehebbet ve Gehramanlık, s. 355

⁵⁹ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 128

⁶⁰ Neriman Nerimanov, Seçilmiş Eserler, Bakü: Azereşir, 1985, s. 30

⁶¹ Nerimanov, Seçilmiş Eserler, 1985, s. 37

Hacı Abdullalar bu sade hakikatleri anlamaktan uzak oldukları için öğretmenin çabaları sonuç vermiyordu. Onlar öğretmenle de, eğitilmiş ve terbiyeli Ömer ile de alay ediyorlar, onlara gülüyorlardı. Fakat Hacı Abdullah cehaletinin kurbanı oldu. Onun “gayretli ve becerikli” dediği küçük oğlu Veli, cinayet amelleriyle bütün aileyi hüznlendirdi. Bu cahil oğlunun yüzünden babası ve annesi tutuklandı. Onlardan oğlunun yerinin söylenmesi istendi. Bu durumda onların imdadına “gayretsiz” dedikleri Ömer yetişti. Onun saygısı, kibarlığı ve medeniyeti sahasında baba ve anneye de hürmet edildi, hapisten bırakıldı.⁶²

Fakat kız kaçırma, başkalarının atını çalma gibi şeyleri şerefli bilen Veli kötü terbiye alarak insaniyet duygularını bile kaybetmişti. Sonuçta onun dediğini yapmadığı için, eğitilmiş, terbiyeli öz abisini öldürmüştü. Ömer sevdiği, iyiliğini isteyen insanlardan kötülük görmüştü. Ömer haklı olarak son nefesinde şunları demişti: “Beni nadanlık (eğitimsizlik), avamlık, marifetsizlik, cehalet kurşunladı... Bunların hepsi insanı hayvana çeviriyormuş. Ah, nadanlık!”⁶³

24 yaşındaki N. Nerimanov’un “Nadanlık”da amacı müslümanların hayatını birazcık da olsa değiştirmekti. O, yazıyordu: “ Bu eseri yazmama olan nedenlerden biri Kafkas müslümanların çoğunluğunun marifetsizliği ve eğitimsizliği oldu... Umarım benim bu eserim müslümanlara fayda getirir.”⁶⁴

N. Nerimanov’un burada bahsettiği toplumsal sorunlar, kısmen de olsa düşüncesini bizlere gösteriyor. Eserin ana düşüncesi genç öğretmen Muhammet Ağanın düştüğü çıkılmaz durum ve yoksul köylülerin okula ve eğitime davranışlarıdır. Muhammet Ağa dahilen sıkıntılı ve çelişkili olsa da vicdanının sesini dinleyip, halkı aydınlatma yolunu seçmişti. Manevi sıkıntı ve çelişki dönemin köylerinde öğretmenlik yapan gençlerin çoğunluğunda oluşmuştu. Hatta seminariyanı bitirip Gızılhacılı köyünde yeni öğretmenliğe başlayan N. Nerimanov’da da aynı hisler oluşmuştu. Zaten, “Nadanlık” eserindeki Muhammet ağa öğretmenin hayatı N. Nerimanov’un hayatıdır diyebiliriz.⁶⁵

N. Nerimanov’un eğitimsizliğe karşı mücadelesi, aynı zamanda istismara karşı milli haksızlığa, çarizmin müstemleke siyasetine karşı da (siyasi-ideoloji çelişkilerle, kendi perişanlığı ve vatandaş severliği ile dolu gergin yıllar, ömrün son

⁶² Nerimanov, Seçilmiş Eserler, 1973, s. 45

⁶³ A.g.e., s.55

⁶⁴ Elçin, Neriman Nerimanov, Şehsiyeti ve Faaliyeti, Bakü: Azərneşr, 1997, s. 4

⁶⁵ Nerimanov, Seçilmiş Eserler, 1985, s. 7

yıllarında ise Rus Sovyet müstemlekeci siyasetine karşı!) mücadele yollarını aramaya sevk etmişti.⁶⁶

⁶⁶ Elçin, Neriman Nerimanov, Şehsiyeti..., s. 4

2.2 “DİLİN BELASI” veya “ŞAMDAN BEY”

N. Nerimanov Bakü’ye geldikten sonra yeni oluşan kapitalizm ilişkileri ile karşılaşmıştı. İnsanların para, mal, varlık gibi doyumsuz istekleri genç Neriman’ı da derinden etkilemişti. O, “Dilin Belası” veya “Şamdan Bey” komedisinde burjuva cemiyetinin doğurduğu felaketlere karşı çıkıp, Şamdan bey karakterinde kendini beğenmiş, züppe, ikiyüzlü “millet dostlarını” göstermeye çalışmıştı.

Başkalarının avamlık, saflığını ve sadeliğini kullanarak, kendini zengin ve eğitilmiş gibi tanıtan Şamdan Bey, dönemin sahtekarıdır. Eserin kahramanlarından biri olan Yusuf, Şamdan Beyin en yakın okul arkadaşıdır. Yusuf Şamdan Beyin şahsında en güvenilir, yakın arkadaşını görür, kötü günde kendisini terk etmeyeceğini destekçi olacağına inanır. Tabii ki Şamdan Beye karşı bu davranış birden-bire oluşmadı. Gençlik yıllarında onlar sağlam düşünce ve temiz yürekle birbirlerine bağlanmış, inanç, karşılıklı güvence onların kalbinin derinliğine inmişti. Yusuf’a göre Şamdan Bey akıllı, terbiyeli bir gençtir. Fakat Şamdan Beyin dahilen değiştiğini Yusuf hemen farkına varmaz. Onun yalanı ve sahte samimiyeti aklının ucundan bile geçmez.⁶⁷

Şamdan Beyi yalana sevk eden, sadece şöhrete olan düşkünlüğü değil, onun kurnazlığı, ikiyüzlüğüdür. Hadiselerin sonraki gidişatı da onun alçak amaçlarını gizlemek için yalan ve sahtekarlıktan bir vasıta gibi kullandığını gösterir. Bu, Şamdan Beyin en belirgin özelliğidir. Yazar Şamdan Beyi dönemin tipik burjuva aydını olarak nitelendirir.

Şamdan Bey Şirvan’da yaşar. Onda Bakü’ye gelmek düşüncesi tesadüfi oluşmaz. O, hep Bakü’ye gelmek isterdi. Yusuf’un teklifi ile bu arzusunu gerçekleştirir. Şamdan Bey parası olmadığından dolayı, uzun yıllardır Bakü’ye gelemiyordu.⁶⁸

Şamdan Bey burjuva hayatını merak eder. Kendisi şehir hayatı ile ilgili çok şey okumuş ve duymuş olması, onda her şeyi kendi gözleriyle görme arzusunu

⁶⁷ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 151

⁶⁸ A.g.e.,s. 152

uyandırır. Bakü’de Şamdan Bey kendisini maarif yanlısı, milletini düşünen aydın gibi tanıtır.⁶⁹

Şehrin burjuvalarından biri olan Hacı İbrahim’le tanışan Şamdan Bey, onu kandırmaya başarır, çünkü o, kurnaz ve tedbirlidir. Zaten Hacı İbrahim kızını zengin birisine vermek isterdi. Bunu öğrenen Şamdan Bey fırsatı kaçırmamaya kakar alır. Hacı İbrahim’in mülkünü ele geçirmek için Yusuf’un nişanlısı Hatice’yle evlenme yollarını arar çünkü kendisi fakirdi.⁷⁰

Şamdan Bey toplantılarda kendisini Feteli Şahın torunu gibi tanıtır. Uzun süre geçmeden şehrin zenginleri onu Şirvan’ın aydın zenginlerinden sanırlar. Bundan sonra Şamdan Bey, Hacı İbrahim’e onunla akraba olma isteğini bildirir. Hacı İbrahim onun teklifini sevinerek kabul eder.⁷¹

Şamdan bey, onu kardeşinden çok seven ve iyilik yapan Yusuf’a karşı nankörlük etmiş olur. O, haindir, kendi mutluluğunu yakın arkadaşının mutsuzluğu üzerinde kurmaya çalışır.

Hacı İbrahim’in para düşkünü olması ve dünyadan haberi olmaması ise Şamdan Beyde amellerini gerçekleştirmekte umut oluşturur. Hacı İbrahim zengindir. Onun insanlara davranışında, para önemli yere sahiptir. Yusuf zengin olmadığı için kendi kızını ona vermek istemez. Yusuf’un zeki, aydın olması onu hiç ilgilendirmez. Yani, Hacı İbrahim’i insanın şahsiyeti değil, ekonomik durumu ilgilendirir.⁷²

Hacı İbrahim, tek kızı Hatice’nin isteğini sormadan Şamdan Beyle evlendirmeye niyetlenir. O, hatta Şamdan Beyin kimin oğlu olduğu, nereden geldiği, ne iş yaptığını bilmek istemez. En önemlisi olan Şamdan Beyin zengin ve para sahibi olmasıdır.⁷³

Şamdan bey her şeye rağmen planlarını hayata geçiremiyor yani Hatice’ni Yusuf’tan ayıramıyor, Hacı’nın mal-mülküne de sahiplenemiyor. Çünkü Yusuf’un arkadaşları ve şehrin önemli beyleri Şamdan Beyin hainliğini duyar, birleşerek onu cezalandırmak isterler. Çoğunluğu Şamdan Beyle muhatap bile olmaz, bulunduğu yerleri terk ederler. Yusuf’un arkadaşı olan Niyaz Bey Şamdan Beyin geçmişiyile

⁶⁹ A.g.e., s. 153

⁷⁰ A.g.e., s. 154

⁷¹ A.g.e.

⁷² A.g.e., s. 156

⁷³ A.g.e., s. 157

ilgilenir, Şirvan'a onu araştırmak için mektup gönderir. Ve böylelikle Şamdan Beyin kim olduğu ortaya çıkarır. Yusuf'un arkadaşlarının yardımıyla Şamdan Beyin sahtekar olduğu anlaşılır ve herkes ondan yüz çevirir. O, sinirinden ve gazabından deli olur. Yusuf ve Hatice'yi mahvetmek için fırsat kovlar. Hatta eserin sonunda Yusuf şekline benzeterek kendi gölgesine saldırır fakat sonuçta kendisini öldürür.⁷⁴

Bu eseri yorumlayarak Mirza İbrahimov şöyle diyor:

“Burada Nerimanov büyük toplumsal düşüncüyü ortaya koyar: kötülüğe, karşı insanlar birlikte hareket ederlerse, kötülük adım atamaz, hiç kimsenin mutluluğunu bozamaz, toplumda cereyan eden yaramazlıklara ve kötü insanlara karşı toplu mücadele en iyi ve verimli mücadeledir.”⁷⁵

Eserin sonunda Yusuf bunları der: “Bu cahil zavallının mahvolmasının sebebi ne oldu? İnsanların ittifakı. Böyle bir ittifakla kötülüklerden topsuz-tüfeksiz kurtulmak, topluma, her zaman mümkündür.”⁷⁶

⁷⁴ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1985, s.s. 60-91

⁷⁵ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1973, s. 14

⁷⁶ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1985, s. 91

2.3. “NADİR ŞAH”

N. Nerimanov “Nadir Şah” eserinde, Azerbaycan edebiyatında ilk defa olarak, tarih gerçeklerini yani Azerbaycan tarihinde yaşamış karakterleri canlandırmıştır. Bu trajedide yazar Doğu halklarının siyasi-toplumsal ve medeni gelişmesinde monarşi iktidarın dayanamadığı ve yıkıldığını gösteriyor. N. Nerimanov şimdiki İran’ın tarihi geçmişine giderek sosyal hayatını tüm gerçekleriyle anlatıyor.

Yazar “Nadir Şah” trajedisinde olayları şah Sultan Hüseyin Sefevi’nin hakimiyeti döneminden başlatır. İran’da süren adaletsizlikler ve zulüm iktidarda olan tecrübesiz ve beceriksiz hükümetten kaynaklanır. İktidarda olan şah Sultan Hüseyin’in sarayı hıyanet, çekişme ve çatışma yuvasıdır. Bazı hanlar tarafından iktidara darbe hazırlanır. Bu hanlar Nadir Şahı kullanarak maksatlarına varmaya çalışırlar.⁷⁷

Yazar ilk önce Nadir Şahı soyguncu grupların lideri, acımasız katil gibi gösterir. Nadir şah kendi durumuyla gurur duyarak dayısına şöyle der: “Dayı, ne için memnun değilsin! Sen sevinmelisin ki, benim gibi kardeşin oğlu var. Şunu bilmen gerekiyor ki benim adımlı duyan her kes korkusundan titriyor ve kaçıp saklanmaya yer arıyorlar. Ben değil miyim Özbekleri kovan? Ben değil miyim İran’a meydan okuyan?” Dayısı Cavad ise onun bu yoldan çekilmesine, fikrini gücünü millet ve vatan yolunda harcamasına çağırır.⁷⁸

Yazar el ihtiyarını temsil eden Cavad’ı eserin ikinci bölümünde soyguncu Nadir ile karşılaştırır. Cavad’ın etkileyici sözleri Nadir’i etkiler, onda vatan severlik duygusu uyandırır. Cavad vatanın ağır durumunu Nadir’e hatırlatarak şunları der:

“Vatanımız elden gidiyor. Kutsal yerlerimiz, anıtlarımız yabancılara devrediliyor. Halkımızın durumu günler geçtikçe daha da ağırlaşıyor. Ekin yok, biçim yok. Bazı köylerde açlık başlamıştır. Halk açlıktan ölüyor. Ben bu duruma ağlıyorum... Nadir! Dünyada adını duyurmak, ünlenmek kolaydı ve bu da ömür boyu sürmeyebilir. Herkes iyilikte adını duyuramaz. İyilik yapan şahsı hem sağlığında, hem de öldükten sonra anarlar. Peki iyimidir ki, senin

⁷⁷ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılıg..., s. 176

⁷⁸ Nerimanov, Seçilmiş Eserler, 1985, s. 102

gibi olgun, akli başında olan gencin adını sağlığında bin çeşit küfür ile, ölenden sonra ise lanet ile ansınlar? Doğrumu ki, senin ömrün, kuvven, aklın soygunculukla geçsin? Sen hiç duydun mu soyguncular kendi eceli ile ölsünler? Soyguncuyu ya her zaman asmışlar, ya boğmuşlar ya da kurşunlamışlardı... ”⁷⁹

Babası da soyguncu olan Nadir, yolunu devam ettiği gibi kendi oğlu Rzagulu’nu da soyguncu olmasını ister. Fakat Cavad ile konuştuğundan sonra bu düşüncesini değiştirir ve oğlunu vatan yolunda savaşmaya, milletini zulümden kurtarmaya çağırır.

Bundan sonra Nadir dayısı Cavad’ın tavsiyesi ile İran Şahı Tehmas’a teslim olur, onun karşısında günahlarını itiraf eder, düşmanı vatandan kovmak için savaşmak istediğini bildirir. Tehmas Şah Nadir’in vatan severliğini takdir eder, tüm günahlarını affeder ve hatta onu ordu başkanı seçer.⁸⁰

Fakat Şahın yardımcıları Nadir’i çekemezler ve kötölemek için iftiralar hazırlarlar. Onlar geçmişte soyguncu lider Nadir’i şah tarafından sevilmesine dayanamazlar. Yardımcılar şah ile halk arasında bir duvar oluştururlar. Bu şekilde ne halkın şahtan, ne de şahın halktan haberi olmaz. Halkın zulümden çığlıkları duyulursa vezirler “seni sevdikleri için alkışlıyorlar” derlerdi. Şah da buna inanırdı.⁸¹

Yazar eserin son bölümünde, halkın şahı devirdiğini ve yerine Nadir Şahın gelmesini göstermiştir. Böylece N. Nerimanov ülkeni yönetemeyen şah her an halk tarafından devrilebilir gerçeğini belirtmiştir.

Nadir Şah iktidara geldikten sonra ülkenin iç işlerine önem verir ve ilk adım olarak iki mezhep – Şii ve Suni mezheplerini birleştirmeye çalışır. T. Ahmedov Nadir Şahın sözlerini şöyle aktarmaktadır: “Bir devlet ki mollalar tarafından yönetiliyor, o devlette istikrar olmaz... Çünkü mollalar dediklerini gerçekleştirmek için halkı karanlıkta yaşamasını isterler...”⁸²

Nadir Şah iktidar yetkisine dayanarak ona karşı çıkanları cezalandırır. Mollaların himayecisi olan Süleyman Hanı tutuklar, molla Alekber’i ise idam ettirir. Bu yüzden Nadir Şah kendi ıslahatlarını gerçekleştirmesi saray ayanlarının ve din

⁷⁹ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 179

⁸⁰ A.g.e., s. 181

⁸¹ A.g.e., s. 184

⁸² A.g.e., s. 185

adamlarının itirazına neden olur. “İnatçı” şaha karşı gizli suikast hazırlanır ve ava çıktığı zaman kolundan yaralanır. Vezirlerin yalanına ve iftiralarına uyarak oğlu Rzagulu’dan şüphelenir. Şah öz oğlunu devlet hıyaneti ile suçlar ve onun gözlerinin çıkarmasını emreder. Eşi Gülcahan’ın yalvarışı bile Nadir Şahı inadından vazgeçtirmez.⁸³

Öz oğlunun gözlerini çıkarttıran şah bir baba gibi vicdan azabı çeker. Sonunda oğlunun suikastla ilgisi olmadığını öğrenir ve manevi yönden sarsılır. Rzagulu’nun arkadaşları, Alieşref Bey, Musa Bey ve Saleh Bey, Nadir Şahı hançer ile ağır yaralayıp, kaçarlar. Nadir Şah son gücünü toplayıp kor oğlunun önünde diz çöküp özür diler ve ölür.⁸⁴

⁸³ Nerimanov, **Seçilmiş Eserler**, 1985, s.s. 123-137

⁸⁴ A.g.e., s.s. 138-140

2.4 “BAHADIR ve SONA”

N. Nerimanov'un bir çok yazılarında halklar dostluğu, birleşerek mücadele etme gibi düşünceleri görmek mümkündür. “Bahadır ve Sona” eserinde de bu düşünce mevcuttur.

N. Nerimanov'un küçük roman olarak nitelendirilen bu eseri, 1890'cı yıllarda Transkafkasya'da cereyan eden olayları göstermektedir. Burada iki aşkın, Bahadır ve Sona'nın aşk macerası fonunda Azerbaycan halkının toplumsal-siyasi hayat gerçekleri tasvir edilmektedir.⁸⁵

O döneme kadar Azerbaycan edebiyatında Bahadır ve Sona gibi karakterler olmamıştı. Bahadır Azeri, Sona Ermenidir. Bunların ikisi de milletlerini sever, hayatlarını halk uğrunda mücadeleye adanlar.

Bahadır akıllı, kültürlü, yakışıklı genç öğrencidir. O, Petersburg Üniversitesinde okur. Bahadır tüm ilimlerle ilgilenip, üniversiteyi başarıyla bitirip ülkesine dönüp yararlı olmak isterdi. Onu ülkesinde cereyan eden haksızlıklar, fakirlerin sömürülmesi, eğitimsizlik çok düşündürür ve bunun için çıkış yolları arardı. Bahadır seven ve sevilen bir genç olmakla birlikte halkın ve vatanının tüm dertlerini ve sorunlarını halletmeye hazır olan bir vatandaştır. Onun tüm düşünce ve duyguları milli ihtiyaçlara çare aramaya, halkı gerilik ve cehaletten kurtarmaya yönelir. O, dönemin mücadelecilerinden biridir.⁸⁶

Bir gün Bahadır mağazaya giderken orada Sona ile karşılaşır. Sona mağaza sahibinin kızıydı. Bahadır mağaza sahibi Yusuf'la tanışır. Yusuf Bahadır'dan en küçük kızı olan Sona'ya fars dilini öğretmesini ister. Bundan sonra iki genç birbirine aşık olur.⁸⁷

⁸⁵ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılıg..., s. 198

⁸⁶ Şamil Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün Son İlleri, Bakü: Azerbaycan Neşriyatı, 2003, s. 192

⁸⁷ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılıg..., s. 199

Sona ailesinin son evladıdır, babasının sevimlisidir ve 17 yaşında güzel bir kızıdır. O, eğitime büyük önem verir. “Jenski İnstitut” (kız enstitüsü) okulunu başarıyla bitiren Sona, Azerbaycan, Rus, Fransız dillerinde konuşabilir.

Bahadır da, Sona da ister Müslümanlıkta isterse Hıristiyanlıkta olan dini fanatizme karşı çıkarlar. Halkın din liderlerinin fanatik inancına facia gibi bakarlar.

Bahadır bir gün sevgilisi Ermeni Sona’ya şunu itiraf eder:

“Ben milletimi seviyorum, çünkü annemi seviyorum... Dünyada bundan aziz, bundan kutsal şey yoktu. Annesini seven insan vatanını, halkını da sevmelidir çünkü bunlar birbirlerini tamamlıyorlar, biri diğeri için şarttı. Annesiz evlat olmadığı gibi, vatansız insan da yoktur ve olmayacaktır.”⁸⁸

Yusuf kızının Müslüman olan Bahadıra aşık olduğunu duyunca karşı çıkar. Fakat Sona’yı bu düşünceden döndüremeyince ikisinin evlenip Petersburg’a gitmelerini ister. Tabii bu ilişkide adet-anane önemli rol oynar ve aşıkların karşısında engel oluşturur. Sona’nın babası evlendikten sonra Bahadır’ın Hıristiyanlık dinini kabul edeceğini düşünür. Bu düşüncesini Bahadır’a açıklayınca durum değişir. Bahadırın “psikoloji aleminde tufan kalkıyor”. O, “uçurum derelerin” derin geçilmez olduğunu farkına varır. Sona’ya aşık olmasıyla, onun ailesinin rahatlığını bozduğunu düşünüp utanır, manevi sarsıntı geçirir ve intihar etmekle bulunduğu ortama ve döneme itirazını bildirir.⁸⁹

Şamil Gurbanov’un kitabında şöyle yazıyor:

“Aslında bu eserde aşk çok yeri kapsamıyor. N. Nerimanov esas dikkatini geçen asrın sonlarında Azerbaycan’ın önder gençleri düşündüren sosyal ve milli sorunlara çekiyor. Bu anlamda “Bahadır ve Sona” eseri sosyal sorunlar eseridir. O, halkımızın gelişme tarihinin bir bölümünü gösteriyor.”⁹⁰

Bahadır ve Sona’nın aşkı facialı bir aşktır ve aralarında uçurumlar var. Bu uçurumlar millet ve din ayırımıdır. Bahadır ve Sona’nın bu uçurumları mahvetmeğe güçleri yetmiyor. Bu yüzden eserin sonunda Bahadır intihar etme kararını alır. Ölmeden önce bu mektubu yazıyor:

⁸⁸ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 193

⁸⁹ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 207

⁹⁰ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 191

“Benim ölümünden hiç kimse sorumlu değildir. Ben kendimi kendi ellerim ile öldürüyorum... Ah, insanları birbirinden ayıran “uçurum dereler!” Ben sizi mahvetmek isterken siz beni mahvettiniz... Fakat emin olun ki, siz de sonunda mahvolacaksınız...”⁹¹

Bu romanla ilgili Şamil Gurbanov, M. E. Resulzade'nin düşüncelerini şöyle aktarıyor:

“Muhterem yazarımızın bakışı sayesinde gündemde olan bir çok sorunları bu romanda görmek mümkündür. Bunlar nelerdi? Kadın hürriyeti, ilim, yazı sorunu, dil ve alemi-islamın geride kaldığı nedenler gibi sorunlardı... Bu gibi başarılarından dolayı Neriman kardeşimizi içtenlikle kutlarız.”⁹²

⁹¹ Neriman Nerimanov, *Bahadır ve Sona*, Bakü: Uşaggençeşr, 1975, s. 64

⁹² Gurbanov, *Neriman Nerimanov Ömrünün...*, s. 192

2.5 “PİR”

N. Nerimanov “Pir” (Evliya) eserinde dini fanatizmi, Doğu cehaletini anlatır. Burada bir tarafta cahil, düşünceleri harabe olmuş insanları diğer tarafta onları kullanan ve aldatıp paralarını alan din adamlarını görmek mümkündür.

Karakterler Meşedi Allahveren, Gülbadam, Perzad ve Gülzar Molla Cefergulu ve Molla Tutu tarafından düzenlenen pire inanırlar. Buraya her gelişlerinde mollalar tarafından onlardan para alınır ve tüm dileklerinin olacağına söz verilir. Örneğin Allahveren en sade işten bile anlayacak birisi değil. Hatta hastalanınca doktora gitmek yerine, toprağının kutsal olduğuna inanan Pire gelir ve hasta yerlerine toprak sürer. Bu sahteliği ilk anlayanlardan Gülbadam olur. Pire toplanan insanlara uyanmasını, aldatılmamalarını söyler. Bu sözler bir çok insanı etkiler ve piri taşıyarak oradan giderler.⁹³ Gülbadam’ın bu sözleri insanları uyandırır ve düşünmeye mecbur eder. N. Nerimanov tüm eserleriyle okurlarını düşündürür veya düşünmeye sevk eder.

N. Nerimanov’un “Pir” eserini yazdığında, cahil insanların “kutsal” yerlere olan sıkı inanç ve güvenlerini sarsmak, böylece onların varlığına hüküm eden din korkusunu ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu eserde tüm olaylar kutsal yer olan Pirin çevresinde cereyan eder. İki köy arasında bulunan bu kutsal yerin haberi kısa bir süre içinde yakın bölgelere de yayılır. İnananların sayısı günler geçtikçe artar ve bu durum sahte mollaların işine yarar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kısa süre sonra sahtekarlık anlaşılır.

Yazar eserinde karşısına koyduğu amaca ulaşmış, pir ve kutsal yerleri hileci, soyguncu gibi göstermişti.

⁹³ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s.s. 210-217

3. KÜLTÜREL – TOPLUMSAL FAALİYETLERİ

3.1 İLK KÜTÜPHANENİN AÇILMASI

XIX yüzyılın sonlarında gördüğümüz gibi halkı aydınlatma yolunda olan N. Nerimanov'un faaliyetinde ciddi gelişmeler olmuştu. O, "Nadanlık" (1894), "Şamdan Bey" (1895), "Nadir Şah" (1898), "Bahadır ve Sona" (1896), "Pir" (1917) gibi eserleri yazdı ve yayınladı. Bunların dışında 1899 yılında Bakü Gimnaziyasında Azerbaycan dili öğretmenliğini yaparken öğrenciler için bir yılda üç ders kitabı da çıkardı.⁹⁴

Yeni ders kitaplarından biri "Türk-Azerbaycan Dilinin Mühteser Serf Nehvi"(1899) kitabı Bakü Gubernia idaresi matbaasında yayınlanmıştı. Bu kitap Rus ve Müslüman okullarında Azerbaycan dilinde eğitim alan çocuklar içindi.⁹⁵

N Nerimanov halk arasında maarifin yayılmasını kolaylaştırmak amacıyla Azerbaycan dil bilgisinde bulunan Arap harflerinin zorluklarını ortadan kaldırmak, sade okuma yazma kurallarını oluşturmak istemiştir. O, Arap alfabesi Azerbaycan dilinin dahili gelişme kurallarına uymadığını, ders kitaplarında göstermiştir. Arap alfabesinde sesli harflerin az olması ve aynı sessiz harfin çeşitli işaretlerle gösterilmesi yazıda karışıklık ve zorluk oluşturuyordu. "Türk-Azerbaycan Dilinin Mühteser Serf Nehvi" kitabın girişinde N. Nerimanov şöyle yazmıştı: "Son zamanlarda marifetli aydınlarımız çeşitli kitaplar yazıyorlar. Fakat Türk-Azerbaycan dilinde bir kural olmadığına göre herkes istediği gibi yazıyor. Kurallara uymadan yazılan kompozisyonlar ne dile ne de millete fayda getirmez. Şimdi medeniyetli milletler çalışıyorlar ki, dillerini ve yazılarını

⁹⁴ Nezer Paşayev, Neriman Nerimanov ve Azerbaycan Medeniyeti, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1986, s.17

⁹⁵ Veli Memmedov, Neriman Nerimanov, Bakü: Azerbaycan Uşag ve Gencler Edebiyatı Neşriyatı, 1957, s. 22

kolaylaştırırsınlar, çünkü bir lisanın yazısı ne kadar kolaysa o lisan çabuk öğreniliyor ve yazılan kompozisyonlar çabuk anlaşılıyor.”⁹⁶

Vatana sevgi, halka sevgi bu halkın dilinden başlar ve N. Nerimanov 1906’da yazdığı “Bu Gün” adlı makalesinde ana diline sevgi oluşturduğu çılgın duygularını anlatarak, bizlere halkını ne kadar çok sevdiği açıkça göstermişti. Elçin kitabında N. Nerimanov’un sözlerini şöyle aktarmıştı:

“Ana dili! Ne kadar güzel, ne kadar ali, kalbe dokunarak duygu uyandıran bir kelime! Ne kadar muhterem, kutsal, ne kadar azimli bir kuvve! Ana dili! Bir dil ki, sen daha beşikte iken bir ninni şeklinde renklerini ve tüm güzelliklerini sana duyurup, ruhun en derin köşelerine kadar akar! Bir dil ki, hayat ve kainat hakkında ilk önce dil sayesinde bir düşünceye sahip olmuşsun, ruhumun muhtaç olduğu her şeye o dille talep etmişsin... Aynı o dil ki, diyari-gurbette onu duyduğunda kalbin çarpmaya, yüzün gülmeye başlıyor, beynin, fikrin, hayalın oluşuyor, bir dakikanın içinde Vatani göz önüne getiriyorsun...”⁹⁷

N. Nerimanov 1896’da Rusça yazıp *Kaspi* gazetesinde yayınlayan “Yazan Müslüman Aydınları Hakkında Birkaç Söz” adlı makalesinde çocuklarını Rus okullarına göndermeye çağıran Azerbaycanlı yazarların yanlış tutumlarını eleştirerek, şunları demişti: “Bu yazarlar altına eşit zamanlarını faydasız makaleler yazmağa harcamak yerine bu ve diğer konular hakkında sade Azerbaycan dilinde kitaplar yayınlasalar, Rus dilini öğrenmenin faydalarını açıklasalar, daha akıllı çalışma yapmış olurlar”⁹⁸

1899 yılında N. Nerimanov’un “Müselmanlar Üçün Müellimsiz Rus Dilinin Öğrenmekten Ötrü Asan Kitapça” adlı ikinci ders kitabı yayınlandı. Burada Rusça’yı bilmeyenler için dili kolay yoldan öğrenme metodu açıklanmıştı. Bu kitaptan sonra Nerimanov “Samouçka Tatarskogo Yazıka Dlya Ruskıx (Ruslar İçin Tatarca Öğrenme El Kitabı)” nı yazmıştı.⁹⁹

Nerimanov bir eğitimci-demokrat olarak, kültürel gericiğin, sosyal hayatta baş veren başına buyrukluğun sebeplerini Müslüman milletinin dünya bilimlerinden

⁹⁶ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s.s. 46-47

⁹⁷ Elçin, Neriman Nerimanov, Şehsiyeti..., s. 8

⁹⁸ A.g.e., s. 10

⁹⁹ Memmedov, , Nerimanov ve Ana..., s. 17

uzak düşmesinde görüyordu. O, toplumu bilinçlendirmek için tiyatrolar düzenleyip milletin vatanseverliğini ve eğitimini artırarak cehaletten uyandırmak istemişti. Gence’de M. F. Ahundov’un komedisinin gösterisini hazırlayan N.Nerimanov, gösteriyi etkileyici ve anlamlı kelimelerle bitirmişti. Bunu T. Ahmedov kitabında şöyle aktarıyor:

“...Hiçbir millet sadece kılıç ve tüfekte ileri gitmemişti. İleri giden millet gelişmişti, yalnız ilmin gücü ile mesut olmuştu. Ama o millet ki, umudunu yalnız kılıçta görmüş cehalette kalmıştır. Cehalette kalmış milletlerden biri de bizim Müslüman millettir. Bizim millete bakarsak: hırsızlık, katillik, yolsuzluk ve başka ahlaksızlıklar görebiliriz. Doğrudur, bu gibi kötülükler ve yanlışlıklar her millette olmuştu fakat onlar yanlışlıkları bizden daha erken anlamışlar ve düzeltip ilim ve eğitime yönelmişlerdi. Ama biz daha uyuyoruz. Peki bu durumdan uyanmamız gerekmiyor mu?”¹⁰⁰

N. Nerimanov bu durumdan çıkış yolunu eğitimde ve kültürün gelişiminde görüyordu. Çocuklar ve cahil insanların eğitim görüp aydınlanmaları için, çok sayıda okulların açılması gerekiyordu.

N. Nerimanov siyasi görüşlerini, devrimci bakış açılarını geniş halk kitlelerine sunmak için çeşitli alanları vasıta olarak kullanıyordu. O, amaçlarını gerçekleştirmek için hangi alanda çalışacağını düşünüyordu. İnkılap faaliyetini mi başlatsın, yazarlığa mı devam etsin, ana diline ait ders kitapları mı yapsın, milli kütüphane mi oluştursun, milli tiyatro gelişmesini mi desteklesin, matbaada halkın ihtiyaç ve kusurlarını mı yazsın, doktorluk edip halka şifa mı versin?.. N. Nerimanov tüm zorluklara bakmayarak bunların hepsiyle ilgilenmiş ve başarılı olmuştu.¹⁰¹

Bu bakımdan N. Nerimanov’un dünya görüşünün gelişmesi önemlidir. İlk faaliyeti maarifçilik ile başlayan N. Nerimanov’un dünya görüşünün gelişmesiyle ilgili F. Köçerli şunu belirtmiştir: “N. Nerimanov’un dünya görüşünün gelişmesinde, tüm faaliyetinde marksizm-leninizm halledici rol oynamıştı. Onun dünya görüşü maarifçilikten devrim demokrasi, sonra ise marksizm-leninizme yükselmişti.”¹⁰²

¹⁰⁰ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 20

¹⁰¹ Memmedov, , Nerimanov ve Ana..., s. 5

¹⁰² Firudin Köçerli, Marksizm-Leninizm ve Azerbaycan’da Demokratik-içtimai Fikir, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1976, s. 37

N. Nerimanov her an halkını düşünüp, onun diğer halklardan geride kaldığını farkına varıp, bu “bataklıktan” çıkartmak için amaçlarından biri olan kütüphane açma kararı aldı.

N. Nerimanov kendi halkıyla daha yakın bir ilişkide olmak için, çalışan kitlelerin gelişmesine yardımcı olup, eğitimin yayılması maksadıyla daha önce de kütüphane açmak düşüncesindeydi. Fakat maddi durumu müsait olmadığından dolayı ilk girişimler başarısız olmuştu.

Kütüphane açmak için gerekli bina ve maddi olanak yoktu. Bunun yanında kütüphaneyi organize etmek için, çar usul idaresinden izin almak, bu işe mani olan sosyetik aydınlar, cehalet yanlısı ruhanilerden de kurtulmak gerekiyordu. N. Nerimanov ve meslek arkadaşları kütüphanenin açılmasına vesayet toplamak için vazife, meslek sahiplerine müracaat edip, kütüphanenin faydalarını anlatıyorlardı.

Bir süre sonra Nerimanov’un ısrarıyla ve o zamanların yardımseverlerin katkılarıyla 1894 yılında Bakü’de halka açık ilk milli kütüphane düzenlendi. N. Nerimanov kütüphanenin açılmasında maddi ve manevi yardımını esirgemeyen İ. Nağıyev’e, doktor S. Ahundov’a, H. Z. Tağıyev’a, İ. Dmitryev’a ve başkalarına teşekkürlerini matbaa vasıtasıyla bildirmekte gecikmedi.¹⁰³

Kütüphanenin açılması Rusya demokratik toplumun ve bir sıra müslüman ülkelerinin dikkatini çekti.

N. Nerimanov modern öğrencilere uygun verimli ve halka açık milli kütüphane düzenlemek düşüncesindeydi. Bunun için yurtdışında çeşitli ülkelerin gazete ve dergi yönetimlerine, merkezi kütüphanelerine müracaatta bulunmuştu. Kısa zaman içerisinde Kelkük, İstanbul, Kahire, Sofiya, Tebriz, Tahran gibi şehirlerden yardımlaşma yolu ile ücretsiz kitap, gazete ve dergiler gönderilmişti. Aynı zamanda kütüphaneye bu şehirlerden günlük yayınlanan gazeteler de gelmeye başlamıştı.¹⁰⁴

Buradaki amaç halka, dünyada cereyan eden olayları aktarmak ve bilinçlendirmektir. 1894 yılında 8 Nisan 4 Mayıs arası kütüphaneye 710 okur üye olmuştu. Bunlar: 200 Rus, 35 Gürcü, 101 Ermeni, 141 Bakülü gayrimüslim, 151 Bakülü Müslüman, 8 Alman, 5 Fransız ve 40 Yahudi idi.¹⁰⁵

¹⁰³ Ahmedov, *Böyük İctimai Hadim...*, s. 14

¹⁰⁴ Elçin, *Neriman Nerimanov, Şehsiyeti...*, s. 3

¹⁰⁵ Memmedov, *Neriman Nerimanov*, s. 28

Üyelerin sayısı günler geçtikçe artıyordu ancak yer oldukça dar gelmeye başlıyordu. Okurlar kütüphaneye kitap bağışında bulunmaya başlayınca N. Nerimanov kütüphanenin daha geniş bir yere geçirilmesini istedi. *Kaspiy* gazetesi 1898 yılının 25 Ocak tarihli baskısında yazıyordu: “Geçen yıl Sayın Nerimanov’un kütüphanesinde 8619 Müslüman, 8636 Rus, 4881 Ermeni, 5715 diğer milletlerden okurlar üye olmuşlardı.” Aylar geçtikçe kütüphanenin üye sayısı artmış ve artık küçük yerden büyük yere taşınma zamanı gelmişti.¹⁰⁶

Büyük uğraşlardan sonra ve o zamanın milyoneri olan Lalayev’in yardımıyla onun mülkü olan geniş, üç odalı bir ev ayarlandı. 10 Şubat 1895 yılında kütüphanenin faaliyeti burada devam etti.

N. Nerimanov aynı zamanda maddi, manevi destek toplamak için vazifeli insanlarla görüştü, tiyatrolar düzenledi ve sonuçta kütüphanenin içinde büyümekte olan evlatlarımız için manevi gelişiminde yardımcı olacak, çocuk şubesi açtırdı.¹⁰⁷

Kütüphane kendi etrafında Bakü’nün demokratik aydınlarını topluyordu ve geniş çapta medeni-maarif tedbirleri hayata geçiriliyordu.

Kütüphanenin açılması modern düşünceli, eğitim yanlısı aydınları sevindirmişti. Burada öğretmenlerin, gençlerin toplantıları, sohbetleri, istekli aktörlerin tiyatro provaları düzenleniyordu, toplumsal-siyasi konular konuşularak tartışılıyordu. Hatta bazı din adamları, mollalar gizlice kütüphaneden evlerine kitap, gazete getirip okuyorlardı veya başkalarına okutturuyorlardı.

Kütüphanenin faaliyeti günler geçtikçe daha çok toplumsal-siyasi konum taşımaya başladı ve önder aydınların toplandığı merkeze çevrildi. Bu durum ruhanileri, din adamlarını, çar memurlarını ciddi telaşa soktu. Çar memurları kütüphanede toplanan gençlerin devlet aleyhine sohbetler ettikleri hakkında polis idaresine defalarca bilgi verdiler. 5 ekim 1898 yılında polise N. Nerimanov’un şehrin gençlerini etrafında toplayıp, onların düşüncelerini etkileyerek, doğru yoldan saptırıldığı ihbar edildi. Bu habere dayanarak kütüphane sıkı denetime alındı.¹⁰⁸

Kütüphanede dini ve mülki kanunlar da çok eleştiriliyordu. Bundan korkan Şeyhülislam Kafkas’ta mülki işler müdürüne müracaat edip şunları söylemişti: “Allah’ın yolundan çıkıyorlar... Bakü’de yanlışlıkla açılmasına izin verilmiş Nerimanov

¹⁰⁶ Paşayev, Neriman Nerimanov ve..., s. 30

¹⁰⁷ Dubinskiy-Mihadze, *Jizn Zameçatelnix Ludey...*, s. 21

¹⁰⁸ Köçerli, *Marksızm-Leninizm ve...*, s. 53

kütüphanesi korkulacak isyancı merkezdir.” Bu gibi eleştirilerden dolayı kütüphane sık-sık çar hükümetinin denetimine tutulmuştu.¹⁰⁹

“Neriman kütüphanesi” bir örnek olarak Azerbaycan’da milli kütüphaneciliğin gelişmesinde önemli rol oynamıştı. Uzun sürmeden N. Nerimanov’un meslektaşları tarafından Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde de kütüphaneler açılmaya başladı. Bu şehirler: Guba, Şuşa, Nuha ve Yelizavetpol şehirleriydi.¹¹⁰

N. Nerimanov’un çabalarıyla açılan ilk kütüphanenin faaliyeti dört yıl sürse de çok faydalı olmuştu. Fakat Kafkas mülki işler müdürü, kütüphanenin kendi yolundan saptığı gerekçesiyle, kapatılmasını emretmişti. Çar hakim daireleri gençlerin kütüphane etrafında sık-sık toplandıklarından dolayı rahatsız olmaya başlamışlardı ve bu yüzden şüpheli siyasi dernek gerekçesiyle 8 Ekim 1898 yılında kütüphane kapatılmıştı. Polis tarafından kütüphanenin kapıları kapatıldığı gün N. Nerimanov çok üzülen arkadaşlarına şöyle söylemişti: “Mücadelede güçlü iradeye sahip olanlar her zaman yeniyorlar.”¹¹¹

Dört yıl faaliyet süresince “Neriman kütüphanesi” halka çok şey öğretmişti; milli kültürün yükselmesinde, halkın sosyal düşüncesinde yeni sayfa açmıştı.

¹⁰⁹ Paşayev, Neriman Nerimanov ve..., s. 31

¹¹⁰ Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, Cilt: VII, 1984, s. 227

¹¹¹ Paşayev, Neriman Nerimanov ve..., s. 31

3.2 TİYATRO FAALİYETLERİ

N. Nerimanov halkı aydınlatmak için bir tek kütüphane açma girişimciliği ile sınırlı kalmadı. Bunun yanında M. F. Ahundov'un yolunu devam ederek tiyatro gösterimlerini düzenliyordu. Sahnede ağa ve beylerin tavırlarını eleştiriyordu, mevcut sisteme karşı mücadele hisleri uyandırılmaya çalışıyordu, geride kalmanın sebepleri eğitimsizlikte olduğunu gösteriyordu. N. Nerimanov, cahil toplumun gözünü açmak için iki yolun olduğunu düşünüyordu. Bunlar matbaa ve tiyatro idi. Matbaa yolu bir çok Müslümanlar için kapalı olduğundan dolayı tiyatro yoluna gidilmişti.¹¹² Fakat tiyatro yolu açık olsa da çar sansürünü unutmamak gerekiyordu.

N. Nerimanov'un girişimciliği ile yerli aydın gençlerden tiyatro grubu oluşturuldu. Tiyatro gösterileri halkın ilgisini çekmeye başlamıştı. Bu gösterilerden toplanan para, masrafları karşılamasa da, zorluklar çıksa da N. Nerimanov yılmadan bu yola devam etmişti. Çünkü ona göre, geri kalmış topluma gerçekleri gösterip aydınlatmak tiyatro yolu ile mümkün idi. Bu yüzden N. Nerimanov tiyatrou halkın manevi ihtiyacına çevirmeye çalışmıştı. Ona göre tiyatroun esas görevi insanların dikkatini çevrelerinde cereyan eden olaylara çekmek, yolsuzluklara, haksızlıklara ve zulme karşı onlarda nefret uyandırmaktı.

Azerbaycan tiyatro gelişimi sahasında büyük rolü olan N. Nerimanov'un faaliyetinde tiyatro önemli yer tutmuştu. 1890 yıllardan başlayarak N. Nerimanov Azerbaycan tiyatrosunun yönetmenlerinden olmuştu.

15 Ocak 1895 yılında N. Nerimanov'un "Nadanlık" eseri başarıyla sahnelenmişti. Bununla ilgili *Kaspiy* gazetesinde şunlar yazılmıştı:

"Pazar 15 Ocak'ta H. Z. Tağıyev tiyatrosunda yerli müslüman ahalisi arasında görünmemiş bir olay oldu. Bu gün sahnelenen "Nadanlık" dramına gelen izleyiciler tiyatroya zor sığdılar. Bu olay gösteriyor ki, nihayet bizim müslümanlar da uykudan uyanmışlar. Çoktan böyle olması gerekiyordu... Becerikli aktörlerin güzel oyunları, eserin ilginç olayları

¹¹² Fatullayev, Neriman Nerimanov, s.18

izleyicilerin beğenisini topladı. Onlar eserin baş kahramanı rolünde oynayan yazarı uzun süre alkışladılar. Umarız bu eserin manevi tarafı bizim dindarların aklını, onların dünya görüşünü güçlü etkiler.”¹¹³

1896 yılında N. Nerimanov meşhur Rus yazarı Gogol’un Azerbaycan diline tercüme ettiği “Müfettiş” komedisini bütün müslüman aleminde ilk defa olarak sahnelendirmişti.¹¹⁴ Bakü’ye gelen Azerbaycanlı aydınlardan biri S. Ağamalıoğlu “Müfettiş” komedisini izleyip, bu komedinin izleyicilere büyük etki gösterdiğini kaydetmişti. O, şunları yazmıştı: “ “Müfettiş” komedisi Azerbaycan dilinde hem de kadın oyuncularının da oynanmasıyla, hayret edici olaydı. Sahnede Gogol’un dili ve tarzı korunmuş, tiyatro güzel ve eğlenceli geçmişti.”¹¹⁵

Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesinde N. Nerimanov’un rolü büyüktü. Bununla ilgili S. M. Ganizade şöyle yazmıştı: “ O, güzel, hevesli aktör idi ve sahneyi çok seviyordu. Heveskar Azerbaycan aktörlerin oyunlarında o, her zaman baş kahramanı oynardı”¹¹⁶

N. Nerimanov tiyatronun halkı siyasal şuurunu yükseltmekte ve zamanın önder düşüncelerini yaymada en avantajlı yol olduğunu düşünüp, burayı tribün gibi kullanmıştı. O, tiyatro sanatını bir tek Bakü’de değil tüm Azerbaycan’da geliştirmek istemişti.

N. Nerimanov sonraki yıllarda da Azerbaycan tiyatrosu ile sıkı ilişkide olmuştu. Tiyatronun demokratik ve modern düşünceleri yayması, halkla yakın olması uğrunda mücadele etmişti. 1905-1907 inkılap yıllarında Azerbaycan tiyatro sahnelerinde N. Nerimanov’un eserleri düzenlenmişti. Odessa’da şehir limanında ucuz işçi lokantalarında pazar günleri küçük tiyatrolar sahnelenmişti. Bunun dışında tiyatro gösterileri Kırım’da da düzenlenmişti. Hatta Bahçesaray’da çıkan *Tercüman* gazetesinde “Kafkaslılar Kırım’da” başlıklı makalede şöyle yazılmıştı: “Navorossisk Üniversitesinde okuyan bir grup Kafkaslı öğrenci Bahçesaray ve Simferopol’da V. Medetov’un “Girt-girt”, N. Nerimanov’un “Nadanlık” eserlerini sahnelendirmişti. Müslümanlarla birlikte tiyatroyu Rus ve Ermeniler de büyük bir ilgiyle izlemişlerdi.”¹¹⁷

¹¹³ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı...,s.58

¹¹⁴ Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, Cilt: VII, 1984, s. 227

¹¹⁵ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı...,s. 59

¹¹⁶ A.g.e., s. 60

¹¹⁷ Nerimanov, Seçilmiş Eserler, 1973, s. 414

N. Nerimanov “Nadir Şah” eserini de Kırım’da sahnelendirmek istemişti fakat çar sansürü “Nadir Şah” tarihi faciasının zararlı bir eser olduğunu söyleyerek onu sahnelendirmeğe izin vermemişti.

1902 yılında N. Nerimanov’un girişimleriyle Bakü’de “Müslüman tiyatro birliği” oluşturuldu. Kısa bir süre sonra N. Nerimanov *İrşad* gazetesine yönetmen görevine geçse de o, bu birliğe her zaman yardımcı oldu. N. Nerimanov şöyle diyordu: “Bundan sonra tiyatrodaki çalışmaya zamanım yetmez. Gazete idaresinde çok işim vardır. Siz çalışın, bende yapabileceğim kadar size yardımcı olmağa çalışacağım.”¹¹⁸

¹¹⁸ Paşayev, Neriman Nerimanov ve..., s. 32

3.3 YAYINCILIK GİRİŞİMLERİ

N. Nerimanov 1891-1901 yılları arası halkın arasında hem öğretmen, hem yönetmen, hem yazar, hem ilk kütüphanenin yaratıcısı, hem de aktör gibi tanınmıştı.

Burada N. Nerimanov'un Azerbaycan dilinde matbaa-yayın kuruluşunun açılmasında harcadığı çabalardan da söz etmek gerekiyor.

Rus yönetimi altında geçen yaklaşık elli yıllık süreden sonra 22 Temmuz 1875 tarihinde Çarlık idaresi, maarifçi Hasan Bey Zardabi'ye *Ekinci* gazetesini Bakü'de yayınlama izni verdi. *Ekinci* Rusya'daki Müslüman Türk azınlığın kendi milli dilinde çıkardığı ilk gazete idi. Fakat iki haftada bir çıkan bu gazetenin ömrü uzun sürmedi, 56 sayı sonra 29 Eylül 1877'de kapatıldı. 1905'e kadar Rusya'da Türkçe yayınlanan on gazete ve dergi bulunuyordu. Bunlardan beşinin sahibi Azerbaycanlı idi. 1905 Rusya Devriminin başvermesi ile Azerbaycan'da etkili bir basın ortaya çıktı ve bir çok yayın organı hayata atıldı. Bu dönemdeki basın sadece yerli vilayetlere dağıtılmıyor, Rusya ve yurtdışında da takip ediliyordu.¹¹⁹

Transkafkasya'da "Ruslaşma" siyaseti yürüten çar hükümeti okullarda Rus dili ve şeriat derslerinin öğretilmesine önem veriyor, Azerbaycan dili derslerinin öğretilmesine engel oluyordu. N. Nerimanov'un Azerbaycan dilinde matbaa kurma isteği böyle bir döneme denk gelmişti.

XIX yüzyılın son yıllarında Transkafkasya'da Azerbaycan dilinde matbaa kuruluşu mevcut değildi. Rusya Müslümanların tek süreli yayın matbaası Kırım'da Bahçesaray'da İsmail Bey Gaspıralı'nın yönetiminde çıkan *Tercüman-Perevodçik* adlı haftalık tatar gazetesiydi.¹²⁰ Bu gazetede Bakü ile ilgili sık-sık makaleler çıkıyordu. Hatta N. Nerimanov da burada kendi makalelerini sunmuştu. Bu makalelerde her zamanki gibi eğitimin faydalarından ve eğitimde reform sürecinden bahsediliyor, halkı aydınlatmaya çalışılıyordu.¹²¹

¹¹⁹ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s.14

¹²⁰ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 50

¹²¹ Ahmedov, Böyük İctimai Hadim..., s.s. 9-10

Azerbaycan'da ise bu dönem sadece *Kaspiy* gazetesi çıkıyordu. Bu gazete de burjuva aydınlarının yanında bir de modern düşünceli aydınların da makaleleri yayınlanıyordu. *Kaspiy*'in sahibi Tağıyev, editörü ise Rus liberalleri ile sıkı ilişkiler içinde bir avukat olan Ali Merdan Bey Topçubaşev (Topçubaşı, 1869-1934)'dı. Fakat, eğitimsiz ve Rusça bilmeyen ahali bu gazetelerle ilgilenemiyordu.¹²²

N. Nerimanov çalışanları eğitmek, onların toplumsal-siyasi ruhlarını yükseltmek, insanlara belli bir yol göstermek işinde matbaanın büyük rolü olacağını dikkate alarak gazete çıkarmak için birkaç defa girişimde bulunmuştu. O, 1896 yılında *Kaspiy* gazetesinin yönetmenliğine gönderdiği mektupta Azerbaycan dilinde gazete çıkarılmasını, sade şekilde yazılmış kitap ve broşürlerin basılmasının müslümanlar için faydalı olacağını belirtmişti. N. Nerimanov'a göre gazete karşısına koyduğu vazifeni başarıyla yapması, toplum üyelerini güzel etkilemesi için her şeyden önce hangi sınıf için, kimler için, hangi amaçla yazdığını belirtmelidir. Gazete doğruyu yazmalı, gerçekleri değiştirmemeli ve okurların anlayacağı dilde yazmalıdır.

N. Nerimanov milli kültürün yükselmesinde matbaanın güçlü bir silah olduğunu defalarca söylemiş ve kendisi de bu silahın sahibi olması için her zaman girişimlerde bulunmuştu. Firudin Köçerli N. Nerimanov'un sözlerini şöyle aktarıyor:

“Milletimiz gazeteye inanmıyor, mollalar ise gazete okuyanları çocuk ve eğitimsiz zannediyorlar. Fakat matbaa ikinci devlet kuvvetidir... Gazete göz açar, insanı karanlıktan ışıklığa çıkarır ve bilmediğini bildir. Matbaanın vazifesi genelde milletin işlerini ve isteklerini bilmek, bilip de hareketsiz kalmamak daima milletin hukukunu müdafaa etmektir. Matbaada ilmi işlere geniş yer verilmelidir yoksa gazetenin insanlara yeterince faydası ve etkisi olmayacaktı. Halka ilim öğretilirse, halkın zihni açılır, kendisini tanır, hayat mücadelesini düşünür.”¹²³

Dünyada cereyan eden hadiseler az çok eğitilmiş olan her insanı ilgilendiriyordu. Aydınlar Kahire, Tebriz, Kerkük, İstanbul ve Sofya şehirlerinde Arap, Fars ve Türk dillerinde yayınlanan basının Azerbaycan'da yayılmasına büyük önem veriyorlardı.

¹²² Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 55

¹²³ Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı...*, s. 56

Azerbaycan'da 1890 yılların başında matbaa-yayın kuruluşları mevcut olmasa da N. Nerimanov ve diğer aydınlar Doğu ülkelerinde yayınlanan gazeteleri (*Heblül-Metin, Terbiyyat, Naseri*) Transkafkasya'da yaymaya çalışıyorlardı. Gazetelerde mutlak monarşinin gerçekleri anlatılıyor, iç ve dış siyaset eleştiriliyordu. Bu da okurlarda monarşinin milliyetçilik ve zoraki siyasetine karşı nefret uyandırıyordu.¹²⁴ Böylece Doğudaki demokratik matbaanın Transkafkasya'da sosyal düşüncenin gelişmesinde önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu vasıta ile Azerbaycan'da Pan – İslamizminin da yayıldığını önemle vurgulamak gerekiyor. Pan – İslamizm dil, ırk ve millet ayırımı olmaksızın dünyadaki tüm müslümanların oluşturduğu topluluğu temel alan bir kolektif bilince dayanır.¹²⁵ Bu nedenlerden dolayı çar sansürü bu gazete ve dergilerin bir kısmını tam olarak, bir kısmının ise bazı sayılarını yasaklamıştı.

Halkı etkileyecek bu gibi düşüncelerden dolayı çar yönetimi yerli matbaanın gelişmesini engellemişti. Son zamanlarda Rus matbaasında müslümanların eğitime isteksiz olmaları, müslüman okullarında eski dini adetlerle ders geçirilmesi, İran mollalarını etkisi ve nihayet buradaki hırsızlıklardan bahsediliyordu. Fakat bütün bunlar sadece Rus gazetelerinde yazılıp, bu gazeteleri, birkaç memur istisna olarak, müslümanlar okuyamıyordu.

1896 yılında N. Nerimanov ve S. M. Ganizade *Sovgat* (Hediye) adlı resimli çocuk dergisi çıkarmak için Bakü Gubernatoruna (Vali) müracaat etmişlerdi. Fakat iktidar bürokratları bununla ilgilenmeden isteklerini geriye çevirmişti. N. Nerimanov yılmadan Ekim 1899'da Matbaa Merkezi İdaresine müracaatta bulunarak Azeri Türkçe'sinde *Taze Haberler* adlı haftalık gazete ve *Mektep* adlı aylık dergi çıkarmak için izin istemişti. O, matbaa baş idaresine şunları yazmıştı: "İki milyona kadar müslüman ahalisi olan Transkafkasya'da müslümanların çoğunluğunun konuştuğu tatar-Azerbaycan dilinde bir tane de olsa gazete yayınlanmıyor... İran, Türkiye ve hatta Hindistan'da gazete yayınlayan kuruluşlar insanları bilinçlendirmek için bu durumu kullanıyorlar."¹²⁶

Rus ve Azerbaycan hayatındaki, olayları doğru, objektif şekilde gösterecek, milli kültürün gelişmesinde yardımcı olacak *Taze Haberler* (Rusça tercümesiyle

¹²⁴ Ahmedov, *Böyük İctimai Hadim...*, s. 11

¹²⁵ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 53

¹²⁶ Ahmedov, *Böyük İctimai Hadim...*, s. 12

birlikte) adlı haftalık gazete çıkarılacaktı. N. Nerimanov bu gazetede Rusya'da, özellikle Transkafkasya'da dönemin olaylarıyla birlikte Rus ve Azerbaycan yazarlarının eserlerini yayınlayacaktı.

N. Nerimanov Rus dilini Transkafkasya müslümanları arasında öğrenilmesine çok büyük önem veriyordu. Bu yüzden *Mektep* adlı ilmi-eğitici aylık dergisini çıkarmak için çaba gösteriyordu. Burada o, Rusya ve Transkafkasya okullarının durumunu göstermeye, halk okulları hakkında hükümet bildirimleri, Rus eğitici dergilerinin özetini yayınlamaya istemişti. Fakat çar hakimiyet daireleri Transkafkasya'da Azeri Türkçe'sinde gazete ve dergi yayınlanmasını çeşitli sebeplerle ya erteliyordu, ya da izin vermiyordu. Bu yüzden N. Nerimanov'un yayıncılık isteği gerçekleşmemiştir.¹²⁷

N. Nerimanov Bakü'de çalıştığı zaman çok yönlü faaliyetini halkın eğitilmesine ve siyasi terbiyesine adanmıştı. O, bu amaca yönlendirilmiş tüm tedbirlerin ön sırasında olmakla, halkın sevgisini kazanmıştı.

Azerbaycan işçilerini kendi bağımsızlığı uğrunda mücadelede ve marksizm düşüncelerini anlamakta, N. Nerimanov eğitimcilik faaliyeti ile gerçekten büyük rol oynamıştı. O, çar monarşisi Rus olmayan halkın milli medeniyetinin her zaman düşmanı olduğunu, gelişmesi için hiçbir şey yapmadığını işçilere anlatmıştı.

Azerbaycan halkının gelişmesinde maarif ve medeniyetin rolüne önem veren N. Nerimanov hakim sınıfların çıkarlarına uygun olarak kurulan eski okulların, mescit-medreselerin milli gelişmede yardımcı olabilecek okullarla değiştirilmesini talep ederek şunları söylemişti: "Okul. Okul. Bizi sadece okul eğitimsizlikten kurtarabilir. İnsanın insan tarafından suiistimal olunan toplumda mücadelesiz hiçbir yere varamazsınız."¹²⁸

N. Nerimanov'a göre yeni okul uğrunda mücadeleyi, halkın bağımsızlık uğrunda mücadelesinden ayırmak mümkün değildir. Buna göre de medeniyet sorunlarına sırf öğretim yönünden değil, halkı devrime hazırlamak, ona kendi hukukunu, gelişme yönlerini göstermek gibi faaliyetler öğretmenlerin çalışma alanını teşkil etmelidir.

¹²⁷ A.g.e., s. 13

¹²⁸ Paşayev, Neriman Nerimanov ve..., s. 21

Birinci Rus burjuva-demokratik inkılabı döneminde ve ondan sonraki yıllarda okul sorunu etrafında giden mücadeleler daha da genişliyor ve kaçınılmaz sorun halini alıyordu. Önder aydınlar, Azerbaycan eğitimcileri bu mücadelede V. İ. Lenin'in düşüncesine dayanarak, cehaletten kısmen de olsa çocukları ücretsiz ve zorunlu eğitim almaları ile kurtarabilirlerdi.¹²⁹

N. Nerimanov maarif sorunlarına dair düşüncelerini Transkafkasya Müslüman Öğretmen Kurultayı'nda da belirtmişti. Ağustos 1906 yılında önde gelen aydınların girişimiyle düzenlenen bu kurultaya katılan N. Nerimanov ve H. Zerdabi (Melikov) başkan olarak seçilmişlerdi. Kurultaya katılanların isteği ile tüm siyasi sorunlara N. Nerimanov'un başkanlığı altında bakılacaktı. T. Ahmedov'un belirttiği gibi:

“Toplantıların birinde Azeri Türkçesi konusu tartışılırken, eğitimde reformun gerçekleşmesine savunan N. Nerimanov yeni ders yılının programında ders kitaplarının yenilenmesini önerdi. O, öğretmenlere devletten bunun için talepte bulunmasına çağırıyordu. N. Nerimanov'un bu cesaretli çağırısını tüm öğretmenler destekledi. Bu olay liberal-burjuva aydınlarını korkuttu. Onlar kurultayın kararını “yumuşatmak”, mücadelecilerle düşünceli öğretmenleri etkilemek için, kurultaya H. Z. Tağıyev'i davet ettiler. H. Z. Tağıyev şöyle konuştu: “Sizin dünkü kararınız şunu gösteriyor: Kurultayı N. Nerimanov'un şahsında uzağı göremeyen adamlar yönetiyor. N. Nerimanov'un kim olduğunu biliyor musunuz? Onun cebinde bir kuruş bile yoktur. Onu ben okutuyorum, şimdi buraya gelmiş ve devrimle ilgili bir şeyler söyleyerek bizleri birbirimize düşürmeye çalışıyor. Ben bu yüzden, devlet karşısında bütün milletin üzerine gölge düşüren dünkü kararınızı ret etmenizi rica ediyorum.” Kurulda sessizlik çöktü. Her kes N. Nerimanov'a baktı. O, kürsüye çıkıp şunları söyledi: “Arkadaşlar sayın Tağıyev'den burs alan öğrencilerden biri, benim. Fakat, sayın Tağıyev fakir öğrencilere onların düşünce ve iktidarını almak, dilini bağlamak için yardım ettiğini bilmiyordum. Hiç kimse şimdi susmuyor ve susmayacak. Hatta açık sözlü, çar zulmünden kurtulma uğruna kan dökülen bu zamanda beni para uğrunda hiç kimse susturamaz. Ben tüm kurultayın karşısında bana Sayın Tağıyev

¹²⁹ A.g.e.

tarafından verilen bursu ret ediyorum.” Bu konuşmadan sonra H. Z. Tağıyev kurultayı terk etti.”¹³⁰

Kurultayın işiyle yakından ilgilenen N. Nerimanov konuşmalarında Müslüman okullarında reformların geçirilmesi, Azerbaycan dilinin doğru metotlarla düzenlenmesini, müslümanlar için öğretmen etütlerinin açılmasını talep etmişti. O, konuşmaların birinde bunu söylemişti:

“Devletin siyaseti ile biz her gün karşılaşyoruz ve üzerimizde hissediyoruz. Şimdiki usul-idarede ne millet kendi durumunu iyileştirebilir, ne de dil eşitliği vardı. Biz devrim ile durumu düzeltebileceğimize inanıyoruz. Bu gün ise, kurultay olarak, milli okulların açılması ve okullarda ana dilinde derslerin geçirilmesini talep etmeliyiz.”¹³¹

Rusya’daki, devrim fırtınası N. Nerimanov’un dünya görüşünde dönüm noktası olmuştu. O, Azeri işçi ve köylülerin bağımsızlık ve saadetini devrimci mücadelede görüyordu. Böylece cahil toplumu uyandırmak, onları devrimci mücadeleye hazırlamak için milli gelişmeye önem veriyordu.

¹³⁰ Ahmedov, **Böyük İctimai Hadim...**, s.s. 25-27

¹³¹ Paşayev, **Neriman Nerimanov ve...**, s. 22

4. EĞİTİMCİDEN – SİYASETÇİYE

4.1 TIP FAKÜLTESİNDEKİ YILLARI

XIX yüzyılın ortalarında A. Bakıhanov ve M. F. Ahundov (Ahundzade) gibi meşhur birkaç maarifçi entelektüel bulunmasına rağmen asıl aydın sınıfı 1900'lerin başlangıcında oluşmuştu. Şunu belirtmek gerekiyor ki, bu aydınların tamamı üniversite eğitimlerini Azerbaycan dışında almışlardı. Çünkü 1919 yılında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından Bakü Üniversitesi kurulana kadar burada her hangi bir yüksek eğitim kurumunun açılmasına izin verilmemişti. Aydınların çoğunluğu Rusya'daki, çok az kısmı Avrupa'daki çeşitli üniversitelerde tahsil görmüştü ve geri kalanları ise lise eğitiminden sonra devam etme imkanları bulunmuyordu. Entelektüellerin pek çok özgün nitelikleri bulunmaktaydı. Mücadele vasıtaları farklı olsa da, 1917 yılına kadar aralarında keskin şekilde bir ayırımın mevcut olduğunu söylemek zordur. Bu, çarlığın zulmüne karşı mücadelede, İran meşrutiyetine katılımdaki gibi olaylarda görülebilir. Bu anlamda dönemin aydınları birçok düzlemde ortak hareketlere girişmekteydiler. Keskin ayrışmalar daha sonra ortaya çıktığı için geriye dönüp bakıldığında önce mevcut olan müşterek bir zemin gözden kaçabilir.¹³²

Bu dönem entelektüellerinin çok dinamik, yetenekli ve derin bilgi sahibi oldukları söylenebilir. Onlar birkaç yabancı dili konuşuyor, Rusya ve dünya meselelerini takip ediyor, aynı zamanda pek çok genel ve milli konuda çok hevesle bilgilenmeye çalışıyorlardı.

Bahsettiğimiz aydınlardan biri olan N. Nerimanov öğretmen lisesini bitirdikten bir süre sonra 1902 yılında Odessa'ya gidip, zor da olsa orada Novorosiysk Üniversitesi Odessa şubesi Tıp fakültesini kazanmıştı.

¹³² İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 15

Uzun yıllar öğretmenlik yapan N. Nerimanov'un hayatında bundan sonra değişiklikler oldu. Çünkü tam burada o, Birinci Rus İnkılabı esnasında ilk önce üniversite öğrencileri ile sonra Odessa liman işçileri ile devrimci faaliyetine başladı.¹³³

Birinci Rus Devrimi öncesinde N. Nerimanov'un faaliyeti sosyal – eğitimci ve ya eğitimci – demokrat olarak özetlenebilir. Devrim zamanı ise o, çar sistemine karşı etkin mücadeleci ve hayatını işçi sınıfına adayan, proleter inkılapçı olarak tanınmıştı.¹³⁴

N. Nerimanov doktor olmak arzusundaydı. Bu yüzden 1 Ocak 1902 yılında işten ayrılarak sınavlara çalışmaya başladı. Eynulla Fatullayev kitabında N. Nerimanov'un yakın arkadaşı olan S. M. Efendiyev'in anılarını şöyle aktarıyor:

*“N. Nerimanov maddi sıkıntılarından dolayı üniversite eğitimi alamıyordu. Hatta bir kere olsun bile, maddi sıkıntısı olmayan ve üniversite eğitimi olan, A. M. Topçubaşov kendi seviyesinde olmayan N. Nerimanov'a yardım elini uzatmamıştı. Bu olay Genç Neriman'ı çok etkilemişti ve ne pahasına olursa olsun üniversiteni kazanacağına karar vermişti.”*¹³⁵

1902 yılında N. Nerimanov Novorosiysk Üniversitesi Odessa şubesi Tıp Fakültesini zor da olsa kazanmıştı. Bu üniversiteyi N. Nerimanov'la birlikte, 1918 yılında Azerbaycan Demokrat Cumhuriyetinin Bakanlar kurulu başkanı, Nasib Bey Yusufbeyov (Yusufbeyli) da kazanmıştı. Siyasi düşünce farklılıklarına bakmayarak bunlar hayatların sonuna kadar sıcak arkadaş ilişkilerini korumuşlardı.¹³⁶

Maddi sıkıntı üniversiteyi kazandıktan sonrada devam ediyordu. Eğitim yıllarının sürmesi için maddi yardıma ihtiyaç vardı. N. Nerimanov 10 Ağustos 1902 yılında Bakü Devlet Duması'nın Okul Komisyonuna Odessa'dan dilekçe göndererek burs ayarlanmasını istedi. Bakü Devlet Duması N. Nerimanov'un on yıllık öğretmenlik ve edebi faaliyetini göz önünde tutarak maddi yardım olarak aylık burs ayarladı.¹³⁷ Fakat ailesinin de durumunu göz önüne alırsak, bu burs genç Neriman'a yetmiyordu.

¹³³ Aydın Şahgeldiyev, “Görkemli Partiya ve Devlet Hadimi”, *Tebliğatçı Dergisi*, No:5, Bakü: 1956, s. 35

¹³⁴ Memmed Gaziye, *Neriman. Nerimanov*, Bakü: Azerbaycan SSR Siyasi ve Elmi Bilimleri Yayan Cemiyet, 1956, ss. 12-13

¹³⁵ Fatullayev, *Neriman Nerimanov*, s. 8

¹³⁶ A.g.e., s. 9

¹³⁷ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 37

Ama Azerbaycan'ın hayırseverlerinden biri olan Hacı Zeynelabidin Tağıyev¹³⁸ yardımını ondan esirgemedi. Milyoner Tağıyev, sanattan milli tiyatroya, müzikten gençlerin eğitimine, hayır kurumlarından ve zümrelerarası ilişkilere ve sosyal dayanışmaya, diğer bir deyişle toplumun genel birikiminin her alanına çok önemli katkılarda bulunması nedeniyle Azerbaycan tarihinde önemli yere sahipti.¹³⁹ N. Nerimanov dışında Hacı Zenelabidin çok kişiyi okutmuş ve maddi yardımda bulunmuştu.

H. Z. Tağıyev ile N. Nerimanov arasında varılan anlaşmaya göre 1902 yılından başlayarak eğitimin bitimine kadar Hacı Zeynel N. Nerimanov'un ailesinin masraflarını karşılayacak ve okulun bitiminden sonra bu para çalışarak geri ödenecekti. Bundan sonra maddi yönden biraz rahatlayan genç Neriman eğitimine başlayabildi.

N. Nerimanov üniversitenin birinci sınıfına başladığında 32 yaşını geçmişti. Sınıf arkadaşlarından yaşça büyük olsa da ciddi ve mütevazı davranışlarıyla ilk günden arkadaşlarının sevgisini kazandı ve sınıf başkanı seçildi.

Novorosiysk İmparator Üniversitesi siyasi olayların merkeziydi. Üniversitenin filoloji, tarih, hukuk, fen ve tıp fakültelerinde çeşitli sınıflara ait öğrenciler eğitim aldıklarından dolayı toplumsal çatışmalar ve gruplaşmalar söz konusuydu. N. Nerimanov ilk günlerde burada Müslüman öğrencileri bir araya toplayarak cemiyet yaratmaya çalıştı. Bu cemiyetin üyeleri sık-sık N. Nerimanov'un evinde toplanıp akşamdan sabaha kadar konuşurlardı. Onlar edebiyat, sanat çoğu zaman siyasi hayata dair uluslararası olayları inceliyorlardı.¹⁴⁰

Rusya işçilerinin hayat tarzı, onların mücadeleleriyle tanışma N. Nerimanov'un dünya görüşünü etkilemişti. Artık mutlak hakimiyete karşı nefretin derecesi doruk noktasına ulaşmıştı. Grev ve mitinglerden dolayı yapılan tatiller artık alışılmış hale gelmişti. Bu da gerilmiş siyasi durumda bir patlamanın olacağı göstergesiydi.

Devrim tufanının güçlendiği 1902-1903 yılları Odessa işçileri genel Rusya işçi hareketinin ön sıralarındaydı. N. Nerimanov tatillerde aktif katılımcı olarak liman işçilerini mücadeleye hazırlıyordu. O, halk kitlelerini mutlak hakimiyete karşı mücadele

¹³⁸ Hacı Zeynelabidin Tağıyev ile ilgili, Bkz. Neriman Nerimanov, Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in 50 İlliye Meişete ve Cemaata Hizmetleri, Bakü: Öner Neşriyat, 1994 s.s. 22-45

¹³⁹ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s.13

¹⁴⁰ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s.41

etmeleri için bütün yolları deniyordu. Bu yollardan biri de, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, tiyatro idi. N. Nerimanov tiyatroyu tribün gibi kullanıyordu. Gizli devrim dernek üyelerinin yerli ahali ile ilişkileri de tiyatro vasıtasıyla oluşuyordu.

1903 yılının yazında Odessa’da geniş çapta halk hareketleri başladı. Her yerde işçiler işlerini durdurmuş, grev yapıyorlardı. N. Nerimanov Ekim 1903’te yasaklanmış öğrenci toplantılarında aktif olarak sürekli katılıyordu. Olayları yakından izleyen çar yönetimi artık N. Nerimanov’u takibe almıştı. Üniversite rektörlüğü mitinglere katılan tüm öğrencilere karşı ceza uygulamasına başlamıştı.¹⁴¹

1905 yılında “Kanlı Pazar”¹⁴² olayı Rusya’nın her yerinde inkılap yanlısı kitlelerin mutlakiyete karşı mücadelesini daha da güçlendirdi. Pazar günü 9 ocak 1905’de işçi grevlerinin sonucu olarak patlak veren bu olay Petersburg’lu işçilerin kıyımı ile bitmişti. Bu tarih, çarlık rejimini temelden sarsacak olan Rus Devriminin başlangıcı oldu. Rus despotizmin 1905-1907 yılları arasında aldığı yaralar hiçbir zaman onarılmadı.¹⁴³

Ekim 1905 yılında devrim hareketi tüm ülkeye sıçramış, protesto gösterileri ve grevler bütün Rusya’ya yayılmıştı. Böyle bir gergin dönemde N. Nerimanov Odessa’da okuyan müslüman öğrencilerin isteğini geri çevirmeyerek anayasalı cumhuriyet hükümetinin monarşiden üstünlüğü hakkında konuşma yapmıştı. O, konuşmadan önce Odessa’da iktidara karşı mücadelede ölen devrim kahramanlarının hatırına saygı duruşuna çağırmıştı.¹⁴⁴

Burada N. Nerimanov çar mutlakiyetinin başka milletleri esaret altında tutmak, onların medeni gelişmesini önlemek, hukuklarını ezmek gibi sömürgeci siyasetini eleştirdi ve sözlerine şöyle devam etti: “Çarizm Rusya’nın tüm halklarının katı düşmanıdır. Çarizm Rusya halklarına gönüllü hukuk, hak vermeyecek. Bu hukuk ve hakkı birlikte mücadele ederek alabiliriz.”¹⁴⁵

1904-1905 yıllarında vuku bulmuş Rus-Japon savaşı, Japonya’nın zaferi ile sonuçlanınca, bütün dünya Rusya İmparatorluğunun ne kadar güçsüz bir halde olduğunu

¹⁴¹ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s.42

¹⁴² İktidardan ve yönetimden memnun olmayan Rus işçileri 1905’te grevlere başlamışlardı. En büyük grev 5-9 Ocak 1905’te Petersburg’da patlak vermiş ve iktidar tarafından Pazar 9 Ocak’ta işçilerin kıyımı ile bitmişti. Rus tarihinde bu gün “Kanlı Pazar” olarak adlandırılmıştı. Bunun için ayrıca Bkz. Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan..., s.s. 445-448

¹⁴³ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 66

¹⁴⁴ Nerimanov, Seçilmiş Eserler, 1973, s. 414

¹⁴⁵ A.g.e., s. 415

görmüştü. Bu yenilginin en büyük tesiri ise kısa bir zaman içerisinde kendisini İmparatorluğun dahilinde göstermiş ve Rusya’da ilk ihtilalin patlaması ile sonuçlanmıştı.¹⁴⁶ N. Nerimanov Rus-Japon savaşını anımsayarak şunları demişti: “Bu savaş Rus halkını uyandırdı. Savaş çok açık gösterdi ki, bakanlardan başlayarak zabıtaya kadar bütün hükümet memurları vicdansız, gaddar ve cahil, beleşçilerden ibarettir.”¹⁴⁷

1905’de Novorosiysk üniversitesi siyasi olaylardan dolayı geçici olarak kapatılmıştı. Olaylara katılan bir çok öğretmen ve öğrenciler hapis edilip, takibe alınmıştı. N. Nerimanov da takip edilen öğrencilerden biri idi. Bu durumdan kurtulmak için Kazan üniversitesine geçiş yapmak istese de, girişimler başarısız oldu ve N. Nerimanov 1906’da Bakü’ya döndü. O, burada siyasi durumu işçilere anlatarak, onları inkılap mücadelesine hazırlamak için matbaada makalelerini yayınlıyordu. *İrşad* gazetesinde “Cuma Sohbetleri”, *Hayat* gazetesinde “Hafta Feryadı” başlıklı makalelerinde günün olaylarını, sorunlarını anlatıp, mutlakıyetin mürteci siyasetinin olumsuzluklarını yazıyordu.

1906 yılının sonunda N. Nerimanov Novorosiysk Üniversitesinde eğitimini devam ettirmek için Odessa’ya döndü. 1906-1908 yıllarında Azerbaycan’ın önder insanları N. Nerimanov’a eğitimini bitirmesi için maddi yardımda bulundular. O, Novorosiysk üniversitesini bitirdikten sonra Bakü’ye döndü.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan...*, s.s. 370-371

¹⁴⁷ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1973, s. 415

¹⁴⁸ Köçerli, *Marksizm-Leninizm ve...*, s. 84

4.2 “HÜMMET” PARTİSİ ve N. NERİMANOV

Bakü’ye ilk dönüşünde N. Nerimanov Azerbaycan’ın siyasi hayatına girmişti. 1905 yılında Meşedi Azizbeyov’la beraber Azerbaycanlıların ilk milli-siyasi teşkilatı olan Sosyal-Demokrat partisine üye olmuştu. Bunlar, iktidar takipçilerinin büyük oranda arttığı bir dönemde Hümmet’in önder kadrosunu güçlendirmişlerdi.¹⁴⁹

1904 Bakü’de ilk işçi grevlerinden sonra “Hümmet” adlı sosyalist bir grup oluşmuştu. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin Bakü komitesine bağlı olan ve Bolşeviklerin egemen olduğu bir örgüttü. Ronald Grigor Suny kendi kitabında belirtiyor:

“Hümmetin proletarya içinde tek ulusal gruba ait örgüt olması onu Bolşevik cepheye çok güçlü bir silah durumuna getirmişti. Ulusal Ermeni işçileri arasındaki gücünü dengeliyordu ve Müslüman işçiler arasında Bolşevik desteğin en büyük sorumlusuydu. 1908 ‘de işçi hareketinin çökertilmesiyle Hümmetin ilk önderlerinden çoğunluğu Sosyal Demokrasiden koptular. Karşı tarafa geçenlerden biri M. E. Resulzade oldu... Hümmetin ilk önderleri Azeri toplumunun bütün sınıflarından kişiler içeriyordu: Neriman Nerimanov, Meşedi Azizbeyov ve Mehmet Emin Resulzade gibi soylular, Sultan Mecid Efendiyev, Esadullah Ahundov ve Dadaş Bünyadzade gibi burjuvalar ile Zeynel Zeynelov ve Ali Hüseyin Resulzade gibi işçiler.”¹⁵⁰

“Hümmet” teşkilatı 1904 yılında M. E. Resulzade, M. M. Mövsumov, M. G. Gencinski ve S. M. Efendiyev tarafından kurulmuştu. İlk önce illegal özerk bir gazete olarak faaliyet gösteren “Hümmet” sonradan partiye dönüşmüştü. Partinin temel amacı Müslüman cehaletine ve çarın baskıcı idaresine karşı modernist ve anti-kolonyalist düşüncesini savunarak mücadele etmektir.¹⁵¹

“Hümmet” merkezci ve sıkı bir Bolşevik kimlik doğrultusunda gelişim gösterememişti. Radikal eğilimli, fakat kuramdan çok hareket üzerinde önemle duran

¹⁴⁹ Tofiq Köçerli, *Azerbaycan Komünist Partiyasının Sosyalizm Guruculuğu Uğrunda Mübarizesi*, Bakü: Azərneşr, 1960, s.s. 20-21

¹⁵⁰ Ronald Grigor Suny, *Bakü Komünü, Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, İstanbul: Belge Yayınları, 1990, s. 31

¹⁵¹ Cengiz Çağla, *Azerbaycan’da Milliyetçilik ve Politika*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002, s. 58

insanların oluşturduğu gevşek yapılı bir örgüt olmaya devam etmişti. Önder kadrosu, çoğu basın ve eğitim alanlarında aydınlanmacı çerçevede çalışan aydınlardan meydana geliyordu.¹⁵²

“Hümme” partisine yeni üye olan N. Nerimanov ve M. Azizbeyov işçileri, köylüleri, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik sloganları altında toplayarak onları proleter ulusal milliyetçilik ve halklar dostluğu düşüncesi altında eğiterek, toplumsal siyasi mücadele ve silahlı isyana hazırlıyorlardı. Rusya işçilerinden farklı olarak, Azerbaycan işçileri eğitimsiz ve cahildiler. Onları mücadeleye çekmek çok zor olsa da, başarıyla sonuçlanmıştı. Bir taraftan din adamlarının ve milliyetçi burjuva aydınların propagandası, diğer taraftan çar polislerinin tehditleri bazı cahil işçileri korkutuyordu. Her şeye rağmen işçi sınıfı hümmeçilere daha çok inanıyor ve onları destekliyordu. Bu durum çar hakimiyetini ve yerli burjuvaziyi rahatsız ediyordu.¹⁵³

Hümmeçilerin faaliyeti yalnız Azerbaycan sınırları içinde kalmamıştı. Dağıstan, Gürcistan, Türkiye ve İran’a yayılmışlardı. N. Nerimanov “Hümme” partisine üye olduktan hemen sonra İran’da cereyan eden milli bağımsızlık hareketını yakından izleyerek yardımda bulunuyor ve destekliyordu.

1908 yılında N. Nerimanov eğitimi bitirerek Bakü’ye dönmüştür. Burada Bakü merkez hastanesinde doktor olarak çalışmıştır. Aynı yılın şubat ayında “Hümme” partisi tarafından verilmiş özel göreviyle Tiflis’e gönderilmişti.¹⁵⁴

Tiflis’te N. Nerimanov, İran bağımsızlık hareketi liderleri Setterhan ve Bağırhan’ın ordusuna gönüllü askerler ve silah yardımında bulunuyordu. Aynı zamanda çar hükümeti tarafından yasaklanmış edebiyatın (Marks, Engels, Lossal, Plehanov, Lenin o dönemin yasaklanmış yazarlarıydı) yayılmasında önemli rol oynamıştı. N. Nerimanov gergin ortamda çalışıyordu. Çar polislerinin özel şubesi onu, Tiflis’e geldiği ilk günden beri gözaltına almıştı. Devlete sızan haberlerden biri, buradan Türkiye ve İran’a silahların gönderilmesi idi. Bunun önünü almak için 17 Ocak 1909’da polis şubesi sıkı takipler ve grup halinde tutuklamalara başlamıştı.¹⁵⁵

24 Ocak 1909’da gece saat birde N. Nerimanov’un dairesi polisler tarafından basılarak, aranmıştı. Şüpheli hiç bir şey bulunmasa da N. Nerimanov

¹⁵² Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 83

¹⁵³ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 46

¹⁵⁴ Gaziye, Neriman Nerimanov, s. 17

¹⁵⁵ Fatullayev, Neriman Nerimanov, s. 13

tutuklanmıştı. Bu sefer geçici olarak bırakılsa da 1 Mart 1909'da sıkı takip edilen N. Nerimanov'un evi yine aranmış ve İran'ın "Mücahid" adlı partisinin inkılap komitesinin mektubu, 1905'de Odessa'da yazdığı, cumhuriyetin mutlakıyetten üstünlüğü ile ilgili konuşmasının özeti bulunarak, tekrar tutuklanıp, Meteh kalesine hapse gönderilmişti.¹⁵⁶

N. Nerimanov Tiflis'te, Meteh kalesinde yedi ay kalmıştır. Transkafkasya demokratik toplumu inkılapçının hapisten çıkarılmasını talep etmişti. Bakü, Tiflis, Yelizavetpol ve Kafkas'ın diğer şehirlerinin müslüman aydınları Devlet Duması'na mektup gönderip N. Nerimanov'un hapisten bırakılması hakkında konunun açılmasını rica etmişlerdi. Hatta III Devlet Duma'sında Azerbaycan'ın tek temsilcisi olan ve gelecekte Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin adliye bakanı Halil bey Hosmamedov Rusya devletinden defalarca N. Nerimanov'un bırakılmasını talep etmişti. Fakat demokratik toplumun ricaları hiçbir sonuç vermedi, çünkü çar hakimiyet daireleri hükümetten devrimci doktorun cezalandırılmasını talep etmişlerdi.¹⁵⁷

Dışişleri Bakanlığı tarafından cezalandırılan N. Nerimanov, "zararlı faaliyetine göre" iki yıl (21 Ağustos 1909 yılından itibaren) süresince Kafkas dışına gönderilmiştir. Sonunda, N. Nerimanov 30 Eylül 1909 yılında birlikte yaşadığı kardeşlerinin çocukları ile gözaltında tutularak Rusya'nın Astragan (Heşterhan) şehrine gönderilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Gaziyeu, Neriman Nerimanov, s. 17

¹⁵⁷ Fatullayev, Neriman Nerimanov, s. 14

¹⁵⁸ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 69

4.3 SÜRGÜN YILLARI

N. Nerimanov Astragan'a geldikten bir gün sonra, 7 Ekim 1909'da "Darül-edeb" okuluna gedip, öğretmenlerle görüşmüştü. Okul öğrencilerinin ücretsiz doktor muayenesine üstlenmişti. O, "Darül-edeb" okulunda *Burhani-tereggi* gazetesinin editörü Mustafa Lütfi ile tanışmış, şehirde olduğu sürece onun gazetesıyla çalışacağına söz vermişti. *Burhani-tereggi* gazetesi şöyle yazıyordu:

"Gazetenin ilmi ve fen bölümlerinde "sayın doktor Neriman bey Nerimanov kendi mesleği ile ilgili makaleler yayınlayacak ve bu makaleler sade Türk (Azeri şivesinde) lisanında yazılacaktır. Doktor bey Kafkas'ta bulunduğu sürece Hayat gazetesinde bazı ilmi, fenni makaleler yazıyordu..."¹⁵⁹

N. Nerimanov Astragan'a geldikten sonra, kendi mesleği olan, hekimlik faaliyetini burada da devam ettirmiştir.

Volga nehrinin Güney tarafında olan Astragan, temizlik işleri yapılmadığından veba, tifo, verem, difteri, kızamık ve b. gibi bulaşıcı hastalıklar müslüman kitlelerin arasında büyük felaket oluşturmuştu. Çünkü yerli ahalinin diline, hayat tarzına, adet-ananesine uygun doktorlar yoktu. Bu yüzden N. Nerimanov Astragan'a geldiği ilk günden başlayarak acilen bir çok temizlik-hijyen tedbirleri yapmaya başladı, tıp ile ilgili toplantılar yaptı. O, şehirde sağlığı ve temizliği korumak için bulaşıcı hastalıklara karşı tüm halkı mücadeleye çağırıyordu. 1909-1913 yılları arası N. Nerimanov'un "Kolera-veba", "Verem", "Kadınlar alemi", "Tıp ve İslam" gibi konularda toplantılar yapıp, makale ve kitaplar yazması onu gerçekten halk doktoru gibi tanıtmıştı.¹⁶⁰

Çeşitli milletlerden oluşan bu şehirde N. Nerimanov'un "muayenehanesine" bir tek Azeriler değil, Rus, Fars, Tatar, Türkmen, Kırgız, Kazak, Kalmık ve Ermeni işçileri de geliyorlardı.

¹⁵⁹ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*. 1973, s. 419

¹⁶⁰ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 70

Verem salgını döneminde Astragan'a gelen ünlü Rus Tıp Profesörü İ. İ. Meçnikov N. Nerimanov'un sağlık ile ilgili çalışmalarını beğenmişti.

N. Nerimanov Hipokrat yemini etmiş bir doktor olarak işinin tüm zorluklarına katlanıp, yılmadan çalışmıştır. Aynı zamanda o, burada siyasi faaliyetini de unutmamıştır. Tıptaki gibi sosyal hayatta da halkı zulüm ve kölelikten kurtarmak için çaba harcamıştır. Sağlık, hijyen ve temizlik sahasında yaptığı işler ile devrim mücadelesi arasında ilişki kurmaya çalışmıştır.

N. Nerimanov halka bulaşıcı hastalıkların zararını anlatarak onları aydınlatmaya çalışmıştır. Tatarların verem hastalığına karşı olan ilgisizliği ve soğukkanlı davranışları her şeyden önce bilgisizlikten kaynaklanıyordu. Bu yüzden doktor N. Nerimanov sabırla ve yılmadan bu hastalıkları halka anlatıyor ve mücadeleye çağırarak şöyle diyordu:

“Verem hastalığının oluştuğu ortam ve onun özellikleri hakkında Rus, Tatar ve Ermeni dillerinde toplantıların yapılması toplumun önemli görevlerinden biri olmalıdır. Verem hastalığını zamanında teşhis edilmesi ve gerekenin yapılması önemli faydalar getirir ve bu tıp ilminin amacı olmalıdır.”¹⁶¹

N. Nerimanov yerli ahalinin genel kültür seviyesini yükseltmek ve her yönlü gelişmesi için yorulmadan çalışıyordu. O, Astragan'a geldiği ilk günden Kafkas gençlerini kendi etrafına toplayıp amatör tiyatro grubu düzenlemişti. Sonra aynı grubu Zeyni Sultanov'un yenice oluşturduğu tiyatro grubu ile birleştirip Kafkas-Tatar Tiyatro Derneği düzenlemişti.

Birleşmiş Tiyatro Derneği 1909 yılının sonlarından, temmuz 1913'e kadar (kısa tatiller hariç) tiyatro düzenleyerek halka sunmuştu. Bu dernek Tatar halkının milli medeniyetinin gelişmesinde önemli rol oynamıştı. Ünlü Tatar oyuncular Z. Sultanov, Ş. Kamal, G. Uralski, İ. Kuguşev, Sona Hanım Sayfulina ve Sara Hanım Baykina ilk oyunculuk eğitimini burada görmüşlerdi.¹⁶²

Birleşmiş Kafkas-Tatar Tiyatro Derneği Azerbaycan ve Tatar dillerinde sahneler düzenliyordu. N. Nerimanov diğer dernek üyelerinden daha büyük olmasına bakmayarak, yorulmadan çalışıyordu, sahnelerin canlı ve etkileyici olmasında çaba

¹⁶¹ Bayram Gehramanov, “N. Nerimanov'un Sanitariya Maarifçiliği”, *Azerbaycan Tıp Dergisi*, No: 4, Bakü: 1979, s.s. 30-32

¹⁶² Ahmedov, *Böyük İctimai Hadim...*, s. 69

harcıyordu. O, Azerice düzenlenen tüm sahnelerin hem yönetmeni, hem de oyuncusu olmuştu.

Astragan gençleri N. Nerimanov'un girişimiyle ilk Müslüman Tiyatro Derneği oluşturdular. Böylece Astragan'da müslüman tiyatrosunun temeli atılmış oldu. N. Nerimanov bazen müslüman ve tatar oyuncularının birlikte sahnelendirdiği eserler yönetmenlik yapıyor, genç oyunculara tiyatroyu sevdirmeye çalışıyordu. Onun sıkı çalışması sayesinde tatar tiyatrosunun faaliyeti güçlenmişti.¹⁶³

Tiyatronun mücadelecisi, inkılap yönlü olması yerli hakim daireleri rahatsız ediyor, din adamlarının itirazına neden oluyordu. Mollalar ve fanatik beyler N. Nerimanov'un Astragan'a çar hükümeti tarafından sürgün edilmesini kullanarak, tiyatro teşkilatçıları hakkında olumsuz konuşup, iktidar gazetelerinde makaleler yayınlıyorlardı. Bu makalelerde, dernek ve üyeleri hükümet için tehlikeli oldukları yazılıyordu. Hatta Molla Muhtar tiyatro teşkilatçılarının Sibiryaya sürgüne gönderilmesini talep ediyordu.¹⁶⁴

Bu gibi şikayetler etkisiz kalmıyordu. Çar polis memurları N. Nerimanov'un her adımını izliyor, onun tiyatro derneğindeki faaliyetini sınırlamağa çalışıyordu.

Tatar matbaası N. Nerimanov'u yurtsever yazar ve sosyal önder adlandırarak, çok yönlü faaliyetini övüyordu. *Burhani-tereggi* gazetesi 11 Ekim 1909'da yayınladığı "Doktor Neriman Bey" adlı makalesinde şöyle yazıyordu:

*"Sayın Neriman Bey! Hiçbir zaman aklınıza getirmeyin ki, men mahkumum hem de garibanım. Hayır. Böyle düşünmeyeceksiniz. Çünkü eğitici-maarif için kainatın her yeri vatandır. Siz milletin özüsünüz, öz nereye düşerse yine de özdür. Sizin gibi ali zatları Astragan müslümanları ne kadar gurur duysa, ne kadar övse yine de azdır."*¹⁶⁵

N. Nerimanov düşüncelerini daha geniş halk kitlelerine iletmek istiyordu. O, "Veba", "Kadınlar Alemi" konusunda yaptığı toplantılarda dolaylı yollarla olsa da, halkı aydınlatarak genel yaşam seviyesini yükseltmeye, epidemini ve salgınların karşısını önlemeye çalışıyordu. Bunun için sosyal hayat şartlarının değişmesi gerekiyordu. N. Nerimanov Astragan müslümanları ile sıkı ilişki oluşturarak, onların dünya görüşünün

¹⁶³ Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, Cilt: VII, 1984, s. 227

¹⁶⁴ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 73

¹⁶⁵ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1973, s. 420

gelişmesine yardım etmek istiyordu. Çalışan kitlelerin inkılap şuurunu ve mücadeleye isteğinin uyandırmak onları devrime hazırlamak görevi sayıyordu. Bu amacını gerçekleştirmesi için birkaç sosyal ve yardımsever cemiyetlere üye olup, onların işlerinde faaliyetini sürüyordu.¹⁶⁶

N. Nerimanov'un da üye olduğu "Halk Üniversiteleri Cemiyeti" 1905'de Astragan'da düzenlenmişti. Bu cemiyet geniş medeni-maarif işlerini yürütüyordu, çeşitli diplomalı meslek kurslar açıyordu. Tahsil ve meslek kursları, daimi ve geçici sergi ve toplantılar, ilmi gezintiler yerli ahalinin eğitilmesinde faydalı olmuştur. "Halk Üniversiteleri Cemiyeti" N. Nerimanov'un inkılap faaliyeti için de avantajlı olmuştu. O, cemiyetin müslüman şubesine üye olup, burada en çalışkan doktor gibi tanınmıştı.

21 Ağustos 1911'de N. Nerimanov'un sürgün süresi bitti. Fakat ona beş aydan sonra Bakü'ye dönme izni verildi. Zaten hem Astragan'ın sosyal hayatı ile sıkı ilişkisi, hem de kötü olan maddi durumu Bakü'ye dönmeyi engelliyordu. (Bu dönem Bakü milyonerlerinden biri olan H. Z. Tagiyev'in N. Nerimanov'a öğrenciyken verdiği borcu, 20 Nisan 1913 tarihine kadar hepsinin ödenmesinin istemesi de maddi durumu iyice zor duruma sokmuştu)¹⁶⁷ Bu yüzden N. Nerimanov bir süre Astragan'da kaldı ve faaliyetini burada devam etti.

N. Nerimanov sürgün olunduğu ilk günlerden polis dairelerin sıkı denetimi altında takip edilse de, edebi ve ilmi faaliyetini durdurmamıştı.

31 Mayıs 1912'de "Halk Üniversiteleri Cemiyeti" şurasının birinci toplantısında P. S. Kravçenko başkan, N. Nerimanov başkan yardımcısı, O. V. Tretyakov yönetici sekreter, İ. G. Sergeyev hazinedar seçildiler. Fakat P. S. Kravçenko ve O. V. Tretyakov vazifelerinden imtina ettiklerinden dolayı, yıl boyunca başkanlık vazifesini N. Nerimanov üstlenmeli olmuştur. O, cemiyetin faaliyetini halkın medeni ihtiyacını karşılamaya yönlendirmişti. Bir sıra zorluklara bakmayarak, yerli aydınlar ve diğer şehirlerden gelen öğretmenlerin katkısıyla toplantı yaparak edebi-estetik, hukuk, tarih ve iktisat bilimleri hakkında halk kitlelere bilgi veriyordu. N. Nerimanov'un çabalarıyla

¹⁶⁶ Naile Mehtiyeva, "Astrahanskiy Period Revolucionnoy Deyatelnosti Neriman Nerimanov' a (Ruşçadan: Astragan'da N. Nerimanov'un Devrim Faaliyeti)", *Agigator Dergisi*, No: 23, Moskova: 1970, s. 18

¹⁶⁷ 24 Haziran 1902'de imzalanan anlaşmaya göre, N. Nerimanov üniversiteyi bitirdikten sonra iki yıl süresince H. Z. Tagiyev'a olan borcunu tam ödemek zorundaydı. Fakat sürgünde olduğundan dolayı bu borcunu zamanında ödeyememişti. Bu yüzden 16 Nisan 1913 yılında H. Z. Tagiyev'a gönderdiği mektubunda, borcunu her ay 25 manat (Azerbaycan'ın milli parası) vererek ödeyebileceğini bildirmişti. O, 1920 yılından sonrada borcunu ödemeye devam etmişti. Bkz. Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı...*, s. 79

Astragan'da Halk Üniversiteleri, cemiyet evleri, bilim müzeleri, sergiler, kütüphaneler, kitap satış mağazaları açılmıştır.¹⁶⁸

Yeni açılan maarif cemiyetleri siyasi, devrimci propagandanın genişlemesine yardımcı oluyordu. N. Nerimanov "Halk Üniversiteler Cemiyeti"ni siyasi merkeze çevirmeye çalışıyordu. O, S. Şaumyan, Eliava, A. Humaryan, K. Trusov gibi sosyalistlerin gizli faaliyetlerini cemiyetin legal maarif tedbirleri adı altında toplamaya yardımcı oluyordu. Onlara Rus, Tatar, Kırgız, Çığatay, Azeri ve Ermeni işçileri arasında sık sık konuşmalar yapılması için ortam oluşturuyordu.

"Halk Üniversiteleri Cemiyeti"nin yaklaşık 500 üyesi vardı. Bunların çoğunluğu müslüman idi. Haftada üç kez toplantı yapılıyordu. Cemiyetin üyeleri arasında çok sayıda işçi olduğu için, bolşevikler tarafından dikkat çekiciydi. Onlar legal olan bu cemiyeti kullanarak düşüncelerini yayıp, işçi sınıfının önde gelenlerini kendi partilerine çekme fırsatını değerlendirmeye başlamışlardı.¹⁶⁹

N. Nerimanov Haziran 1912'de Astragan'a sürgün olunmuş S. Şaumyan'ı "Halk Üniversiteler Cemiyeti"ne idari işler müdürü görevine davet etmişti. S. Şaumyan cemiyetin genel faaliyetinde N. Nerimanov'un en yakın yardımcısı olarak çalışmıştı.

Halk Üniversitelerin Astragan cemiyeti halkın manevi ihtiyacını göz önünde tutarak, kendi faaliyetini genişletmişti. Ekim 1912'den Haziran 1913'e kadar cemiyette ilmi-toplumsal konuda 31 toplantı yapılmıştı ve bunu 6508 kişi dinlemişti. Fakat çar hakim daireleri cemiyetin faaliyetini çeşitli nedenlerle sınırlamaya çalışmışlardı. Çünkü dönemin iç işleri bakanı Stolipin vali ve polis dairelerine talimat vererek, cemiyetlerde devlet aleyhine propaganda yürütme çapalarına karşı sıkı denetim düzenlenmesini emretmişti. Jandarmalar N. Nerimanov'u ve onun meslektaşlarını her adımda takip etseler de, bu devrimciler siyasi faaliyetlerini cemiyetin siyasi işleri ile alakalandırarak temize çıkmayı başarmışlardı. Onlar Astragan'ın siyasi hayatıyla derinden ilgileniyorlardı.¹⁷⁰

Ekim 1912'de Astragan'da IV Devlet Duma'sına seçimler başlamıştı. V. İ. Lenin inkılapçılara legal olanakları kullanmalarını önermişti. Bolşevikler Devlet Duma'sını, düşüncelerini yaymak amacıyla, tribün gibi kullanmak istemişlerdi. Onlar seçimlerde kazanmak için broşürler dağıtıp, propaganda yoluyla herkesi sosyal-

¹⁶⁸ Gaziye, Neriman Nerimanov, s. 18

¹⁶⁹ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 76

¹⁷⁰ A.g.e., s. 77

demokratlara oy kullanmalarını çağırıyorlardı. Astragan sosyal-demokrat teşkilatı IV Devlet Duma'sına seçim öncesi N. Nerimanov'u aday olarak göstermişti.

Seçimlerde sosyal-demokrat teşkilatından Astragan Şehir Duma'sına iki kişi seçildi. Bunlardan biri sosyal-demokrat işçi ve diğeri ise N. Nerimanov'du. Ahmedov'un belirttiği gibi:

“Astragan devlet arşivinde saklanan senetler gösteriyor ki, N. Nerimanov Duma toplantılarında yerli ahalinin medeni-maarif ve sağlık sorunları uğrunda inatla mücadele etmişti. Halk taraftarı olan N. Nerimanov devlet yönetimine seçilmesi çar hakim idarelerini rahatsız etmişti. Bu yüzden, onun şehir Duma'sında ve icra dairelerinde önemli yer tutmasını engelliyorlardı.”¹⁷¹

N. Nerimanov yerli ahaliyi gelecek devrime hazırlamak için inatla çalışıyordu. O, din fanatizmin müslümanların gözünü açmayı engellediği sürece, halkın değişikliğe, yeniliğe hazır olmayacağını düşünüyordu. Bu yüzden ilk önce halkı aydınlatıp, korkuları yok etmek ve doğru yola yönlendirmek gerekiyordu.¹⁷²

N. Nerimanov “Şurayi-İslam” cemiyetinden başlayarak tıpla ilgili ilmi-toplumsal toplantılarda konuşarak dönemin muhacirleri olan İranlı işçiler ve yerli müslümanların siyasi düşüncelerini etkileyip, Rus milliyetçiliğine karşı mücadele ruhunu güçlendiriyordu.

N. Nerimanov “Şurayi-İslam” cemiyetinin binasında “Serhoşluğa Garşı Mübarize Cemiyeti”nin (Sarhoşluğa karşı mücadele cemiyeti) daveti ile sık-sık ücretsiz toplantılar yapıyordu. O, müslümanlar arasında alışkanlık kazandıran sarhoşluğu, büyük sosyal felaket gibi değerlendiriyor, alkollü içkilerin ciddi psikolojik değişikliklerin oluşturduğunu teorik olarak gösteriyor, toplumsal huzuru ve ahlaki olumsuz etkilediğini anlatıyor, buna karşı mücadele yollarını öğretiyordu. Teymur Ahmedov 4 Şubat 1911'de yayınlanan *Prikaspiyski kray* (rusçadan: Hazar havzası bölgesi) gazetesinden şöyle aktarmaktadır:

“N. Nerimanov çalışan kitleler arasında yaptığı konuşmalar büyük etki gücüne sahiptir. N. Nerimanov'u dinlemeye gelen “Şurayi-İslam” cemiyeti binasının büyük toplantı salonu ve onun yanında ki odalar insanlarla dolu

¹⁷¹ A.g.e., s. 78

¹⁷² Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, Cilt: VII, 1984, s. 226

olduğu için, çoğunluğu geri dönüyorlardı. Molla ve aydınlar da toplantılara katılıyorlardı. Hatta bütün dinleyiciler N. Nerimanov'un yaptığı güzel konuşmaları "Allah vergisi" olarak değerlendiriyorlardı."¹⁷³

N. Nerimanov'un konuşmaları çalışan kitlelerin dikkatini çekmiş ve bu durum çar hükümetinin de ilgisini geciktirmemişti. *Musulmanin* (rusçadan: Müslüman) dergisinin ve *V mire musulmanstvo* (rusçadan: Müslüman dünyasında) gazetesinin editörü Muhammet bey Hacetlaşen polis dairelerine 3 Kasım 1913'de gönderdiği yazıda şöyle yazıyordu:

"Astragan'da, Kazan ve Ufa şehirlerinde matbaa yoluyla "müslüman milliyetçiliği" savunuluyor. Bununla ilgili "Halk Üniversiteleri Cemiyeti"nin başkanı N. Nerimanov önemli rol oynuyor. Astragan ve komşu şehirlerde yaşayan müslüman ahali arasında onun konuşmaları büyük başarıyla geçmişti. Rus hükümetine kırgın olan Kırgızlar özellikle bu toplantılarla ilgileniyorlar. Kırgız ve Kalmık çöllerinde, aynı zamanda Yenotayevsk, Sarayevsk, Çernoyarsk ve Krasnoyarsk bölgelerinde müslüman nüfuzu hükümete karşı açık mücadeleye hazırlayan siyasal müslüman teşkilatı vardır."¹⁷⁴

N. Nerimanov Astragan'a geldikten sonra yerli gazete olan *Burhani-tereggi* ile çalışmaya başlamıştı. Burada o, makalelerini yazıyordu. Bazı makalelerinde N. Nerimanov Hocatlaşen'e karşı çıkararak onun sahtekarlıklarının üstünü açmıştı. Bu yüzden Hocatlaşen de her fırsatı değerlendirerek N. Nerimanov'la ilgili matbaa yoluyla iftiralar yazıyordu.

N. Nerimanov Astragan'da yaşadığı 1909-1913 yılları arasında çok yönlü faaliyetiyle Volga nehri havzasındaki şehir işçilerinin sevgisini kazanmıştı. Onun ilmi-toplumsal konuda yaptığı toplantılar, isterse de *Burhani-terregi*, *Astrahanskiy Vestnik* (rusçadan: Astragan haberleri), *Prikaspiyskiy Kray* (rusçadan: Hazar havzası bölge) gazetelerindeki makaleleri yerli ahaliye siyasi, medeni-maarif ve sosyal sorunlarının çözümlemesinde yardımcı oluyordu.

N. Nerimanov Astragan'da gizli devrimci faaliyetini devam ediyordu. Burjuva-demokratik devrim yenilgiyle sonuçlandıktan sonra irtica kuvvetlerin

¹⁷³ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 78

¹⁷⁴ A.g.e., s. 79

güçlenmesi, “Şurayi-İslam” cemiyetinde müslüman gençlerin büyük memnuniyetsizliğine neden olmuştu. N. Nerimanov bu cemiyete üye olan müslüman gençlere, asıl mücadelede devrim düşünceleri uğrunda “savaş meydanına atılmak, çarizm usul-idaresini devirmek” gerektiğini anlatıyordu, onları işçi-köylü bayrağı altında birleştirmeye çalışıyordu.¹⁷⁵

N. Nerimanov’un etkileyici konuşmaları herkesi düşündürmeye yönlendiriyordu ve hak, adalet, bağımsızlık uğrunda mücadeleye sevk ediyordu. Şair Sagit Remiyev, yazar Hasni Kerim, oyuncu Zeyni Sultanov, öğretmenlerden Abubekir ve Mazin Tatar gençlerini etrafına toplayıp onları çar hakimiyetine karşı mücadeleye yönlendiriyorlardı. Bu gençler hareketinin başında hep N. Nerimanov duruyordu.¹⁷⁶

N. Nerimanov’un devrimci ruhunda terbiye verdiği aydın gençlik Astragan’da Sovet hakimiyeti uğrunda mücadele günlerinde önder gençler olmuşlardı.

¹⁷⁵ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1973, s. 420

¹⁷⁶ Ahmedov, *Böyük İctimai Hadim...*, s.36

4.4 1913 – 1917: BİR SİYASAL ÖNDERİN OLUŞUMU

N. Nerimanov Temmuz 1913’de sürgünden Bakü’ye döndü. Uzun sürmeden Bakü Gara şehir ilçesinde hastane müdürü vazifesinde işe başladı.¹⁷⁷

N. Nerimanov kendi evinde açtığı muayenehanede de ücretsiz olarak hastaları kabul edip, onların muayenesi için tüm olanaklarını kullanıyordu. O, çalışan kitlelerin ağır bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelede yardımcı olup, onları tıp ilmine yöneltmek için matbaada “Geleceğe Bir Nezer” (geleceğe bir bakış), “Göz Ağrısı”, “Sağlık” gibi ilmi konularda makaleler yazıyordu.¹⁷⁸

Doktor N. Nerimanov Halk Üniversitesinde şehir ahalisine bilimsel konularda toplantılar yapıyordu. *İgbal* (amaç) gazetesinde Bakü’nün Surahanski caddesinde 6 numaralı Rus-Tatar okulunda her Cuma günü doktor N. Nerimanov’un konuşması olacağına dair önceden haber yazıyordu. Onu, verem, göz ağrısı, sinir, mikrop ve başka tıp ile ilgili konularda resimli açıklamalarla yaptığı toplantılarda bir tek erkekler değil, hatta çarşafli kadınlar da dinliyordu.¹⁷⁹

N. Nerimanov her toplantıdan sonra “Tıp ve İslam” adlı kitapları yoksul işçilere dağıtıyordu. Bu gibi toplantılar, en çok yayılan veba, suçiçeği, trahoma, revmotizma, mide-bağırsak hastalıklarına karşı ilk yardımın nasıl yapılacağı öğretiliyordu. Ahalinin talebi ile Bakü hekimler cemiyeti sağlık sahasında bir çok işler görmüşlerdi. Fakat Bakü’nün durumu farklıydı. Binlerce işçi şehir çevresinde, petrol madenlerine yakın birbirine sıkışmış, gecekondularda zor hayat şartlarında yaşıyorlardı. Yeşilliği bile olmayan bu bölge uzaktan harabelere benziyordu. Çar mutlakiyeti “Bakü burjuvasının simasında yılan gibi kıvrılıp, hazine üstünde oturmuştu”. Teymur Ahmedov Bakü’ye gelen ve dehşetler içinde kalan Rus yazarı Maksim Gorki’nin sözlerini şöyle aktarmış:

“Petrolü yüz milyon putlarla ve parası milyon manatlarla sayılan bu şehre baktıkça insanın içi sıkılıyor, midesi bulanıyor. Bu şehirde ne kadar

¹⁷⁷ Gaziyev, Neriman Nerimanov, s. 19

¹⁷⁸ Reşid Mahmudov, “Böyük İnkılapçı, Maarifçi”, *Azerbaycan Muallimi Gazetesi*, 12 Nisan 1956

¹⁷⁹ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 80

servet var! Ama buna bakmayarak o, ne kadar da yoksuldu, miskindir... Bu Nobeller ve Rotşildler Kaliforniya'sında insanlar ne kadar kötü durumda yaşıyorlar. Başkalarının hasret çektiği bu petrol şehri ne kadar kirli olduğunu veba hastalığı defalarca ispatlamıştı. ¹⁸⁰

N. Nerimanov'a göre, kötü yaşam şartları sadece devrim gerçekleşirse düzelebilir. O, Bakü'nün mutluluğunu işçi sınıfın şuurlu mücadelesinde gördüğü için, devrim girişimlerini ertelenemeyecek vasıta sayıyordu. Fakat irtica kuvvetlerinin hükümranlığı ortamında işçiler arasında siyasi-toplumsal işler görmek oldukça zordu.

Sosyal-demokrat ideolojiye yakın bazı Azeri aydınları, Azeri işçilere devrimci düşünceleri tanıtmak amacıyla bireysel çabalar göstermişlerdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu kesim 1903'te ilk tartışma çevresini kurdu ve ardından özel olarak müslümanlara yönelik sosyalist propaganda başlattı. ¹⁸¹ Müslümanlar arasında, sosyalist oluşumun önde gelen şahsiyetlerinden biri N. Nerimanov Azerbaycan işçi sınıfının kapitalist sömürüye karşı birleşmesi için birkaç çağrı yaptı ve durumlarını iyileştirme yolunda kitle eylemleri yapılması gereğinin altını çizdi.

Rusya İmparatorluğunu sarsan isyanlar Bakü'da da sonucunu gösteriyordu. Petrol madenleri, fabrikaları grev ve işçi mitingleri sarıyordu. Siyasi polis grev yapan işçileri takip edip, döverek hapse atsalar da protestoları ve memnuniyetsizlikleri azaltamıyorlardı.

N. Nerimanov başkanlığı ile hümmetçiler çalışan kitleler arasında milli eşitlik düşüncesini yayarak mutlakiyet usul-idaresine karşı mücadele etmek için Bolşeviklerin bayrağı altında toplanmaya çağırdılar. N. Nerimanov, mücadeleciler devrimci, doktor siyasi önder gibi en sade, tesadüfi görüşlerde, toplantılarda bile insanlarda birlik, siyasi mücadele ruhu uyandırmaya çalışıyordu.

Zor yaşam koşulları altında ve her türlü güvenlikten yoksun yaşayan, ağır, acınacak bir günlük hayat süren işçilerin sosyalistler tarafından kendilerine sunduğu yaşam dışında sosyal yaşamları yoktu. İşçiler aydın sosyalistlerin yardımıyla okumayı ve yazmayı öğrenip, en son yayınlanan broşürler hakkında düzenli derslere katılıp, güncel sorunların tartışıldığı ortamlara girme olanağına sahip oluyorlardı. ¹⁸²

¹⁸⁰ A.g.e., s. 81

¹⁸¹ Çağla, Azerbaycan'da Milliyetçilik ve..., s. 79

¹⁸² A.g.e., s. 81

Sosyal-demokratlar işçileri siyasi mücadeleye çekmek için toplumsal teşkilatların, çeşitli cemiyet, dernek ve kooperatiflerin legal olanaklarını her yönlü kullanıyorlardı.

1916'da Bakü'de kurulan kooperatif cemiyetleri ("Genaet", "Mayak", "El") sosyal-demokratların gizli devrimci faaliyetleri için avantajlı bir vasıtaydı. Bu cemiyetler maden-fabrika bölgelerinde Azeri, Rus ve Ermeni dillerinde ilmi ve siyasi toplantılar düzenliyorlardı. N. Nerimanov, S. Şaumyan, M. Ezizbeyov, Y. Zevin, İ. Fioletov, B. Serdarov, doktor M. İsrailbeyov, D. Bünyadzade ve b. toplantı zamanı dinleyicilere ülkenin genel siyasi durumu hakkında bilgi verip, çar hükümetinin ve hakim sınıfların riyakar siyasetini kötileyip, işçilerde bağımsızlık uğrunda devrim mücadelesi ruhu aşılama çalışıyorlardı.¹⁸³

Haziran 1916'da "Genaet" (Tasarruf) kooperatif cemiyetinin toplantısı yapıldı ve N. Nerimanov idari sisteme üye seçildi.¹⁸⁴

"Genaet" idari kuruluşun ilk toplantısı N. Nerimanov'un evinde düzenlenmişti. İdari kuruluşun üyeleri bu toplantıda cemiyetin nizamnamesini müzakere etmiş, aynı zamanda N. Nerimanov'u cemiyetin başkanı, doktor Seyidov'u başkan yardımcısı, Mirmehdiyev'i yönetici sekreter seçmişlerdi. Sonra idari kuruluşun üyeleri "her cuma günü akşam saat sekizde doktor N. Nerimanov'un evinde" toplantı yapmaya karar almışlardı.¹⁸⁵

N. Nerimanov'un başkanlık ettiği cemiyetin bütün faaliyeti bir amaca, devrimci düşüncelerin gelişmesine, yönelmişti. O, cemiyetin üyelerinin siyasi düşünce bakımından uyanık, kitleleri devrim mücadelesine hazırlamaya başarılı olabilmeleri için çapa harcıyordu. N. Nerimanov toplantıların birinde şöyle demişti: "Rusya inkılabı "Genaet" in hayatında da bir inkılap oluşturdu. Dönemin taleplerini anlamayan ve kendi çıkarlarını güden bazı insanlar halkın isteğini umursamıyorlar. Böylece, fakir-fukaranı samimi kalpten seven ve sevmeyen belli oldu..."¹⁸⁶

Bakü proleter kesimine genel siyasi dünya görüşüne ve milli bağımsızlık hareketına kooperatiflerin ciddi etkisi, çar hükümetinin dikkatini çekmişti. Teymur Ahmedov şöyle aktarmış:

¹⁸³ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 83

¹⁸⁴ Ahmed Garaveliyev, "Neriman Nerimanov ve Kooperasiya", *Kooperatif İşçisi Dergisi*, No: 4, Bakü: 1979, s. 20

¹⁸⁵ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 83

¹⁸⁶ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1973, s.422

“19 temmuz 1916 yılında Bakü İl Jandarma idaresi polis idaresine raporunda yazıyordu: “Kooperatif cemiyetlerinden kullanmanın amacı, inkılapçı unsurlar kooperatif cemiyetlerinde sosyal-demokrat zemini oluşturmaya ve kooperatif cemiyetler için izin verilen toplantılar vasıtasıyla halk kitlelerini terbiye etmek, bununla da inkılap düşüncelerini legal olarak yayılmasını kolaylaştırmaktır. Yerli devrimciler işlerini bu yola yönlendirmişler.”¹⁸⁷

Çar polis idareleri bunları duysa da, elinde ispatlayacak deliller olmadığından kooperatif cemiyetlerini kapatmaya çekiniyorlardı. Çünkü bu işçilerin genel grev yapmaları sonucunu getirebilirdi. Bakü’de işçi hareketleri gün geçtikçe çoğalıyordu.¹⁸⁸

Aralık 1916 Bakü’de “Halk Evi” cemiyeti oluştu. Bu, N. Nerimanov’a müslüman işçileri toplumsal devrime hazırlamak için, toplantılar yapmaya fırsat verdi. “Halk Evi”nin idari kurumuna N. Nerimanov, M. Basin, A. Stopanin ve R. Okınşevici gibi devrimciler seçilmişti. İdari başkan ise N. Nerimanov idi.¹⁸⁹

“Halk evi” cemiyeti çokuluslu ve demokratik maarif kuruluşuydu. 20 Ocak 1917 yılından itibaren burada Azerilere aynı zamanda Rus, Gürcü, Ermeni ve Tatar işçilerine sık sık bilimsel konularda toplantılar yapılır, tiyatro ve konserler düzenleniyordu. N. Nerimanov tıp, siyasi konulara (“Siyasi Körlük”, “Gelecekte Seçimler”), özellikle cemiyetin amacı ve vazifeleriyle ilgili ilginç sohbetler düzenleyip, işçileri devrimci mücadele ruhunda terbiye etmeye çalışıyordu.¹⁹⁰

I Dünya Savaşı çar Rusya’sında siyasi-toplumsal ve iktisadi hayatında ciddi bunalımlar oluşturmuştu. Bu ağır yıllarda Bolşevikler imparatorluk savaşı aleyhine hazırlıklar yaptılar, “tarihin gidişatını son derece hızlandırabilecek” bu durumdan Romanov’ları devirmek için faydalanmaya çalıştılar. Onlar gericilik savaşı iç savaşa yani, mevcut hakimiyete ve burjuvaziye karşı savaşa çevirme siyaseti yürütüyorlardı. N. Nerimanov da hümmetçilerle birlikte bu siyaseti destekliyordu.¹⁹¹

¹⁸⁷ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 84

¹⁸⁸ Memmed Ağamirov, Azerbaycan’da Marksizm İdeolojisi Uğrunda Mubarize Tarihinden, Bakü: Azərneşr, 1965, s. 32

¹⁸⁹ Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 85

¹⁹⁰ A.g.e.

¹⁹¹ Firudin Köçerli, “Neriman Nerimanov ve Sosyalizm Guruculuğu Meseleleri”, Azerbaycan Komünisti Dergisi, No: 5, Bakü: 1965, s.s. 69-76

1915-1916 yılları N. Nerimanov'un siyasi faaliyetinde yeni dönemin başlangıcı oldu. O, sonralar bununla ilgili şöyle demişti:

“İmparatorluk savaşına kadar ben sosyal-demokrat olup, sol taraftaydım. Sosyal-demokrasinin bu savaşa davranışı bende şüphe ve tereddüt oluşturdu. Ben böyle bir soruyla karşılaştım: sonra nasıl olacak, çıkış yolu nerededir?... Komünist partisinin eski dünyaya karşı mücadeleye çağırışı bu çıkış yolunu bana gösterdi ve hiç tereddüt etmeden 1917'de “Hümmet”le birlikte komünist partisine geçtim.”¹⁹²

N. Nerimanov Bakü'de “Nicat”¹⁹³ medeni-maarif yardımsever cemiyetinde edebi-eleştiri derneği de düzenlemişti. Bu her şeyden önce, onun düşünceleri olan, bir devrimci-demokrat yazar gibi realizm uğrunda mücadelesiyle bağlıydı. Bu dernekte çeşitli eserler hakkında yazılmış eleştiriler okunup tartışılıyordu. “Nicat” cemiyetine N. Nerimanov Bolşevikleri ve demokratik ruhlu aydınları çekiyordu.

N. Nerimanov “Nicat” medeni-maarif yardımsever cemiyetinde edebiyat şubesinin başkanı olduğu zaman, edebi meclis düzenlemişti. Bakü matbaası “Nicat” cemiyetinin meşhur yazarlarını bir araya toplayıp eleştiri günleri geçireceğini haber verip, bu tedbiri destekliyordu.

İgbal gazetesi 25 Ekim 1914'de, N. Nerimanov'un başkanlığı altında “Eleştiri günleri” edebi derneği düzenlediğini yayınlamıştı. “Eleştiri günleri”nin esas amacı devri matbaada yayınlanan çeşitli eserlerin müzakerelerini yapmaktı.

Dernek toplantılarının birinde Rusça'ya tercüme edilmiş “Öğrencilerin selametiği” ve “Akıllı kız” eserlerinin müzakereleri yapılmıştı. Burada çocukların sağlığı ile ilgili “Öğrencilerin selametiği” eserinin anlaşılmasız ve kusurlu tercümesi çok eleştirildi. Edebi meclis bilimsel kitapların uzmanlar tarafından tercüme ve ya basılma onayının verilmesini önermişti ve böylece bu tür kitapların değeri daha da artmıştı.

¹⁹² Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1973, s.423

¹⁹³ Azerbaycan entelektüellerinden biri olan Mehmet Emin Resulzade de üniversite tahsili almamasına rağmen genç yaşında kendini yetiştirerek profesyonel gazeteci yazar olmuş ve henüz 25 yaşındayken en etkili hayır ve eğitim kurumlarından olan “Nicat” cemiyetinin başkanlığını yapmıştı. Bkz. İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s.17

Edebi meclisin üçüncü toplantısında Seyit Hüseyin Kazımoğlu'nun kitap şeklinde basılmış "Kaçak oğlu" hikayesi ve S. M. Ganizade'nin 1906'da *Debistan* dergisinde yayınlanmış "Şımarık komşu" hikayesi müzakere edilmişti.¹⁹⁴

Kazımoğlu'nun hikayesinde eserin kahramanı Behbud'un anılarına geniş yer verilmesi, eserde Arap, Fars sözlerinin lüzumsuz kullanılması eleştirildi. Yazara eserin ikinci bölümünün tamamının değiştirilmesi önerildi. Bu toplantıda şair Abdulla Şaig (Talibzade) S. M. Ganizade'nin "Şımarık komşu" hikayesini okudu. Bu eserde "kötü arkadaş insanı felakete sürükler" fikri savunulmuştu. Hikaye eğitici olduğu için, meclis üyeleri bazı kusurlara rağmen, "eserin her yönden güzel" olduğunu söylediler ve aynı zamanda S. M. Ganizade'nin "bu gibi eserler yazabildiği halde, yazmadığına teessüf" ettiler.¹⁹⁵

"Eleştiri günlerin"de ister ilmi, isterse bedii eserlerin diline çok dikkat ediliyordu. Çünkü bu dönemde en önemli konulardan biri ana dilinin saflığı uğrunda mücadele konusuydu. Mürteci burjuva aydınları Azerbaycan halkının, edebiyatının ve dilinin bağımsızlığına karşı çıkmakla onun geçmiş medeniyetini, zengin manevi servetini inkar ediyorlardı. Hatta *Şelale* (1913-1914) dergisi milliyetçi, mistik yazarların dili ile, Azerilerin, edebiyat bir tarafa, ince kitapları bile olmadığını iddia etmişti.¹⁹⁶

Celil Memed Guluzade'nin önderliğinde basılan mizah dergisi "Molla Nasreddin" mürteci burjuva matbaanın zararlı propagandasına karşı mücadele ediyordu ve ana dilinin saflığını koruyordu. "Molla Nasreddin" çarlık rejimi ile uzlaşma içinde olan din adamlarının tutuculuk ve fanatikliğini hemen hemen bütün olumsuzluklardan sorumlu görerek suçluyordu. Bununla ilgili Cengiz Çağla kitabında şöyle yazmış:

*"Derginin birinci sayısındaki bir karikatürde iki molla Müslüman cemaat önünde namaz kılarken caminin halıları üzerinde botlarıyla yürüyen bir Rus jandarmasının mollalara madalya takması tasvir edilmektedir. Bu resme Şair Sadi'nin iki dizisi eşlik etmektedir: "Kedi fareyi yakalarken aslandır, leopar gördüğünde ise fare gibi kaçır." "*¹⁹⁷

Ünlü Azeri Şairi Ali Ekber Tahirzade Sabir dizilerinde kadınların eğitimden yoksunluğunu ve düşük statülerini sık-sık eleştiriyor ve din adamlarını alaya alıyordu.

¹⁹⁴ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 87

¹⁹⁵ A.g.e.

¹⁹⁶ A.g.e., s. 88

¹⁹⁷ Çağla, Azerbaycan'da Milliyetçilik ve..., s.95

Olağanüstü popüler olan mizah dergisi “Molla Nasreddin”, yaygınlık açısından en başarılı oldu ve Hindistan ve Afganistan kadar uzak yerlerde dahi aboneleri vardı. Okuma bilmeyenler arasında dahi ilginç karikatürlerden hoşlandıklarından dolayı, dergiyi izleyenler vardı.¹⁹⁸

Mollanasreddinçiler sade, geniş halk kitleleri için anlaşılır, okunaklı bir şekilde yazıyorlardı. Bunun taraftarı olan N. Nerimanov mollanasreddinçilerle görüşerek, onları derneğe davet etti.

N. Nerimanov demokratik aydınların katılımlarıyla yeni edebi meclis oluşturdu. Ekim 1916’da Bakü’de “Edep yurdu” adlı legal müslüman edebi meclisi düzenlemekte amacı, inandığı aydınları kendi etrafında toplamak, tarafına çekmekti. “Edep yurdu”na İ.Heyderov başkan, N. Nerimanov başkan yardımcısı, Y. Aliyev hazinedar seçildiler.¹⁹⁹

“Eleştiri günleri” edebi meclisin üyelerinden S. M. Ganizade, Abdulla Şaig, Samed Mensur, A. Ahundov, M. Guliyev gibi tenkitçi ve edipler de bu derneğe üye olmuşlardı. İlk toplantıda N. Nerimanov yeni edebi meclisin görevleri ve amaçları hakkında konuştuğundan sonra, derneğin nizamnamesi müzakere edildi. “Edep yurdu” müslüman edebi derneği resmi edebi meclis olmuştu. Burada ana dili, edebiyat, terbiye gibi konularda toplantılar yapıldı, bedii eserleri sahneleştirme kararı alındı.²⁰⁰

“Eleştiri günleri” ve “Edep yurdu” meclisleri Azerbaycan edebiyatında devrimci demokratik yönlerinin artmasını, realizm uğrunda mücadeleye etkilemişti.

1913-1916 yılları arası N. Nerimanov’un kendi eserlerinde değişiklikler yapıp yeniden yayınladı, “Bahadır ve Sona” romanını sahnelendirdi²⁰¹, Grigori Genin “İdam” eserini Azerbaycan diline çevirdi.

N. Nerimanov bu dönem aynı zamanda çalışan kitleleri sosyal sorunlardan haberdar edecek ve onları devrime hazırlayacak bir matbaa kuruluşu düzenlemek

¹⁹⁸ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 85

¹⁹⁹ Ahmedov, *Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı...*, s. 89

²⁰⁰ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1973, s. 421

²⁰¹ N. Nerimanov “Bahadır ve Sona” romanını 21 Eylül 1915’de Şamahı’da sahnelendirdi. Aynı yıl 24 Kasım’da eserin yazılı şeklinin iki kopyasını Tiflis’e, Kafkas sansür komitesine gönderdi ve sahnelendirilmesi için izin istedi. Sansür komitesi ise yazardan eserin Rusça özetini talep etti. Nihayet, Kafkas sansür komitesi 18 Aralık 1915’de “Bahadır ve Sona” eserinin Azerbaycan dilinde sahnelendirmeğe izin veriyor. Böylece “Bahadır ve Sona” ilk defa 17 Aralık 1916’da Bakı’da sahnelendirildi. Bkz. Ahmedov, *Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı...*, s. 90

istiyordu. 1914'de o, *Dan Ulduzu* dergisi yayınlamak için girişimlerde bulundu, fakat siyasi durumun ağırlığı yüzünden bu fikirden vazgeçti.

N. Nerimanov 18 Aralık 1916'da *Fikir* adlı aylık ilmi-edebi ve siyasi dergi yayınlamak amacıyla Bakü Gradonaçalnik'ine (rusçadan: şehir yöneticisi, vali) müracaat etti. O, bu dergide Azerbaycan ve Rus yazarlarının bedii eserlerini, tıp, coğrafya ve eğitime dair ilmi makaleleri, özel eleştiri sayfasında ise günlük süreli yayın özetini ve modern yazarların eserlerinin eleştirisini yayınlamaya düşünüyordu. Fakat N. Nerimanov'un bu girişimleri de sonuçsuz olmuştu.²⁰²

Buna bakmayarak yukarıda da belirttiğimiz gibi, N. Nerimanov kitleler arasında devrim düşüncelerini yaymak için yeni yollar arıyordu. "Ganaet" "Samopomoş" (rusçadan: yardımlaşma) adlı kooperatif teşkilatları düzenlemişti. N. Nerimanov'un yönettiği bu teşkilatlar inkılap mücadelesine maddi ve manevi yardımda bulunmuşlardı.²⁰³

²⁰² Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1973, s. 422

²⁰³ Memmedov, *Neriman Nerimanov*, s. 101

4.5 RUSYA'DA ŞUBAT DEVRİMİ VE AZERBAJYCAN'DA DURUM

1914 Temmuz'unda Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya karşı savaşa girdiğini ilan ediyor. Fakat savaş sürerken 1917 yılı başlarında Rusya İmparatorluğundaki ekonomik ve sosyal durum günden güne kötüye gitmekteydi. Çünkü iki buçuk seneden beri devam eden ve binlerce kilometrelik cephe hatlarında uzayan bir savaş mevcut idi. Şubat sonuna doğru Petrograd'da kıtlıktan ağır günler geçiren halk ve işçilerin isyanı patlak verdi. Devrimci düşüncelerden etkilenmiş başkent garnizonu isyancılardan yana tavır aldı.²⁰⁴

Savaş koşulları, çarlık rejimini yıkılma aşamasına getirmişti. 23 Şubat 1917'de Petrograd'da açlık isyanları baş gösterdi. İsyancılar grev yapan işçilerin desteğini almışlardı. Başkent garnizonu ayaklanmıştı, bu yüzden Petrograd İşçi ve Asker Sovyeti vekilleri toplantılara başladılar. Devlet Duma'sı çarın hükümlerini devam ettirmeyi reddederek, Geçici Komite çarın tahtan inmesini talep etti. Kısa bir tereddütten sonra II. Nikola talebi kabul etti ve böylece üçyüz yıllık Romanov hanedanının, onunla birlikte de Rus monarşinin sonu gelmiş oldu. Yetki ilerde demokratik seçimle oluşacak Kurucu Meclisin toplanmasına dek Geçici Hükümette toplanacaktı.²⁰⁵

Bu olaylar üzerine, Güney Kafkasya'da da genel vali Nikolay Nikolayeviç yetkilerini Özel Komiteye, yani Ozakom' a (Osoby Zakafkazkiy Komitet) devretti. Ancak Güney Kafkasya'nın geçici hükümeti rolünü oynayan Ozakom, Ekim ayına kadar etkisini pek fazla hissettiremeyecek ve o tarihten sonra da ilga edilecekti.²⁰⁶

İmparatorluktaki hemen-hemen bütün gruplar devrimin bu kadar kısa sürede olacağını ve bir anda olup biteceğini öngörememişlerdi. Dolayısıyla yeni gelişmeler için hazırlıksız yakalanmışlardı. Kısa zamanda bir çok örgüt yer altından çıkarak açıkça faaliyet göstermeye başladı. Bol miktarda komite ve örgüt oluşmuştu.

²⁰⁴ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 61

²⁰⁵ Swietochwski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 123

²⁰⁶ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 62

Azerbaycan'a gelince, eski bir örgüt olan "Hümmet" ve yeni güçlenmeye başlayan "Müsavat" partileri gizli faaliyetlerini durdurarak propagandalarını açıkça yapmaya koyuldular. Bakü'de Geçici Hükümetin temsilcisi olarak toplumsal örgütlerin yürütme komitesi organize edildi. Aynı zamanda, ilerde yerli iktidarı ele geçirmeğe çalışacak olan İşçi Temsilcileri Sovyet'i de temeli atıldı. Gence'de (Yelizavetpol) yeni oluşan Azerbaycanlı bir grup, Nesib Bey Yusufbeyli liderliğindeki Türk Adem-i Merkeziyet (veya federalist) Partisi çeşitli talepleri gündeme getirmişti.²⁰⁷

Devrimin yarattığı yeni koşullar altında, Azerbaycan'ın yönelimlerini tanımlamak üzere yapılan ilk atılım, 15-20 Nisan arasında Bakü'de toplanan Kafkas Müslüman Kongresiydi. Bu olaya Dağıstan'lı delegelerin katılması önemliydi çünkü onların varlığı Transkafkasyalı müslümanların kuzeydeki dindaşlarıyla tarihi bağlarını teyit ediyordu. Toplantı, katılanların çoğunu, özellikle müsavatçıları kendi programı doğrultusuna çeken Adem-i Merkeziyetin zaferiyle sonuçlandı. Toplantının sonunda varılan çözüm şu şartları da kapsıyordu: "Müslüman milletlerin çıkarlarına en uygun yönetim Rusya'da coğrafi-federatif temelde örgütlenmiş demokratik bir cumhuriyetin oluşturulması olacaktı."²⁰⁸

Kongre ayrıca, yerel okullara devlet desteği, yerel dilde eğitim yapan bir üniversitenin kurulması ve müslüman halkın daha adaletli temsili için Ozakom'a yeni üyelerin atanması taleplerinde bulunmuştu.

Merkezde ortak tavır alan, Adem-i Merkeziyet ve Müsavat tek parti halinde birleşme sürecine girmişti. Gence Federalistlerinin özerklik programını bağrına basan Müsavat, tüm Rusya müslümanları hareketinde bunun ateşli savunucusu olmuştu.

1917 Mayısın sonunda iki grup, Türk Adem-i Merkeziyet Müsavat Fırkası adı altında birleşmeye karar alıyorlar. İki partinin resmi birleşmesi, 20 Haziranda, ortak bir merkez komitenin oluşturulmasıyla gerçekleşti. Komite, Bakü'den dört müsavatçı: Resulzade, Hacinski, Rafibekov ve Velikov, Adem-i Merkeziyetin dört üyesi: Yusufbekov, Rüstembekov, Dr. Ağazade ve M. M. Ahundov'dan oluşuyordu.²⁰⁹

Kısaca Müsavat diye adlandırılan yeni parti, bir anda hem Bakü'de hem diğer vilayetlerdeki müslümanlar arasında etkin, Azerbaycan'ın en büyük siyasal gücü

²⁰⁷ A.g.e.

²⁰⁸ Swietochwski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 129

²⁰⁹ A.g.e., s. 132

haline geldi. Birleřtikleri temel ise federalizme bağlılık ve ondan da 3nemlisi laik milliyetçilik, yani m3savatçılık ideolojisinin 3z3yd3. ²¹⁰

²¹⁰ H3seyin Baykara, **Azerbaycan İstıglal M3barizesi Tarihi**, Bak3: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1992, s. 154

4.6 SİYASAL PARTİLER

1917 yılına geldiğimizde başlanan bağımsızlık hareketleri, siyasi hayatta etkisini gösteriyordu. Oluşmakta olan Azerbaycan teşkilatları arasında siyasi partiler halk kitlelerinin büyük desteğine dayanıyordu. Her bir siyasi parti Azerbaycan siyasetinin oluşmasına etkili olan ideoloji cereyanlarından birini – milliyetçilik, Panislamizm ve sosyalizmi temsil ediyordu.²¹¹

Doğu Transkafkasya’da siyasi örgütler iki grupta toplanabilirdi: bu gruplardan birincisi etnik olarak Rusların çoğunlukta olduğu, siyasi olarak ise sol partiler olan Sosyal Demokratlar ve Sosyal Devrimcilerin hakim olduğu Sovyetlerdi. Sosyal Devrimciler Rus popülizminin radikal geleneği çizgisinden hareket eden köylü kökenli bir gruptu. Sovyetler arasında en etkili olan Bakü Sovyet’iydi. N. Nerimanov’un sürgünden arkadaşı olan aydın Bolşevik Stephan Şaumian Bakü Sovyet’inin başındaydı. Şaumian bu Sovyet’teki elli iki üyenin sadece dokuzunun Bolşevik olduğu bir zamanda (Nisan başı) sürgünden dönmeden önce bu göreve seçilmişti.²¹²

İkinci grup örgütler, yerli müslümanların milli konseyleri ve çeşitli diğer organizasyonlardı.

Ahali cemiyetleri arasında en yaygın destek kazananlar, yeni ortaya çıkan ve her biri Azerbaycan siyasetini şekillendiren, milliyetçilik, sosyalizm, Pan-İslamizm gibi ideolojik akımlardan birini temsil eden siyasi partilerdi. Bu bakımdan, o dönemde geniş anlamda milliyetçilik, Azerbaycancılık ile güçlenen Türkçülükten oluşuyordu. Bu ideolojiyi destekleyen iki önemli grubun güç odakları ise Bakü ve Gence’ydi.²¹³

Bu ideolojini esas destekleyicisi ve Bakü’de aktif olan “Müsavat” 1917’de mevcut olan en büyük güç idi. Savaştan önceki yıllarda faaliyete başlamış geçmiş hümmetçilerin küçük bir grubundan oluşan yeni müsavat, esasen eski

²¹¹ Swietochowski, *Rusya ve Azerbaycan...*, s. 85

²¹² Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s.124

²¹³ Ahmedov, *Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı...*, s. 90

Bakü kadroları ile kökleri “Difai”²¹⁴ ile bağlı olan federalistlerin Gence Türk partisinin birleşmesi sonucunda faaliyetini genişletmişti.²¹⁵

Monarşinin yıkılmasından sonra birkaç gün içinde Gence’de Türk Adem-i Merkeziyet Fırkası kuruldu. Fırkanın adı, 1906’da “Difai” üyelerinin bağlantıda olduğu Osmanlı Adem-i Merkeziyet Cemiyetini hatırlatıyordu.

Federalistler diye bilinen Adem-i Merkeziyet, Gence vilayetinde köylü ve kasabalılar tarafından destekleniyordu. Bu partide asıl ideolojik temel “Müsavat”taki gibi Türkçülüktü. Partinin kurucusu Yusufbekov, Gasprinski’nin (Gaspıralı) damadı ve Türkçülüğün önde gelen isimlerindendi. (1908’den sonra Osmanlı İmparatorluğu’na göçetmiş ve orada bir süre yaşamıştı.) Gelecekte bu parti “Müsavat”ile birleşecekti.

“Müsavat” yerli partiler arasında en güçlüsü olsa da, daşnakların üstünlük teşkil ettiği Ermenistan’dan, ya da Menşeviklerin yuva kurduğu Gürcistan’dan farklı olarak, Azerbaycan toplumunun siyasi terkihi daha çeşitliydi ve onların arasındaki parçalanma muhtariyet konusuyla ilgiliydi.

Türkçülük ideolojisini (ya da milliyetçiliğin her hangi bir yanını) reddeden, yeni siyasi teşkilat olan “İttihad” (birlik) partisi esasen Pan-İslamizm düşüncesini savunuyordu ve daima Azerbaycancılık ideolojisini reddediyordu. Bu parti Rusya’dan ayrılma girişimlerine karşı çıkıyordu ve bütün Rusya Müslümanlarını bir teşkilat dahilinde birleşmeye çağırıyordu. Partinin başkanı Genç Türkler hareketi ile sıkı ilişki oluşturan geçmiş sosyal-demokrat Garabey Garabeyov idi.²¹⁶

“İttihad” “Müsavat”ı en büyük düşman olarak görüyordu. Biri değişiklik yanlısı diğeri adet-ananeleri temsil eden bu iki grup arasındaki ziddiyet o kadar derindi

²¹⁴ Azerbaycanlılar kendilerini Ermeni tehdidine karşı örgütlü bir yapı oluşturmaya karar vermişlerdi. Toplumlararası şiddetin ardından Gence’de “Difai” isimli gizli bir Azeri örgütü kuruldu. Çengiz Çağla Audrey L. Altstadt’tan şöyle aktarıyor:

“Difai iyi organize olmuş Daşnaksütyun’a ve Rusların ermenilere verdiği desteğe tepki olmak üzere bir karşı-terör örgütü olarak yerel aydınlar tarafından kurulmuştu. Kurucular arasında önde gelen Genceli aydınlar Aliekper ve Halil Hasmehmetli, Nesib Yusufbeyli ve Dr. Hasan Ağaoğlu vardı. Bu insanlar, kendi toplumları ile ermeniler arasındaki çatışmaları sona erdirmeye öncülüğü ele almış toplum liderleri arasındaydı. Gence Azerileri daşnakların rus desteği olmaksızın böyle pervasızca hareket edemeyeceklerini ve rus yönetiminin aslında toplumlararası çatışmaları kışkırttığını ileri sürmüşlerdi.” Bkz. Çağla, Azerbaycan’da Milliyetçilik ve..., s.s. 102-103

²¹⁵ “Müsavat” iki farklı yönden oluşuyordu – Resulzade ve Hacinski’nin yönettiği sol ve ya Bakü yönü ve Nesib Usubbeyov (Yusufbeyli), Hasan Ağazade, rüstembeyov ve Hosmammedov kardeşlerinin yönettiği sağ ve ya Gence yönü. Her iki yön sosyal ve iktisadi konularda, özellikle toprak ıslahatı konusunda ayrılıyorlardı fakat genellikle birbirlerini tamamlamaya çalışıyorlardı. Bkz. Swietochowski, Rusya ve Azerbaycan..., s. 85

²¹⁶ A.g.e., s. 87

ki, bu Azerbaycan'ın dahili siyasetinin başlıca unsurları gibi, geçit döneminde yaşayan müslüman cemiyeti için karakterini oluşturmuştu.

Çar mutlakıyeti devrildiği zaman Azerbaycan sosyalizmi İran muhacirlerinin teşkilatı olan "Adalet" tarafından temsil olunuyordu. Bu muhacirler Bakü petrol işçilerinin çoğunluğunu temsil ediyorlardı, ve sonuçta müslüman proletaryasında en radikal elemente dönüştüler.²¹⁷

"Adalet"ın müslüman işçileri ve Volga Tatarlarını temsil eden "Birlik" teşkilatının üyeleri kısa süre sonra birleşerek yeniden faaliyete başlayan "Hümnet" partisine geçtiler. Yeni "Hümnet"ın geçici komitesinin başkanı N. Nerimanov, onun üyeleri ise Azizbeyov, Bünyadzade, M. N. İsrafilbeyov ve Hemid Sultanov idiler.²¹⁸

Yeniden faaliyete başlayan hümnetçiler on yıl öncesiyle kıyaslanırsa çok güçlü Marksist düşünceli teşkilatlanma oluşturmuşlardı, fakat bu sefer de etrafına pek fazla taraftar toplayamamışlardı. Çünkü karşısında halk kitlelerinin desteğini alan "Müsavat" partisi vardı. Kafkasya'nın tüm bölgelerinde şubesi olan "Hümnet" çok geçmeden kendi içinde bölündü. N. Nerimanov yanlısı Bakülü hümnetçiler, kendilerini Bolşevik ilan ettiler. Diğerleri ise Gürcistan'da üstünlük teşkil eden, menşevikler yanlısı oldular. Tiflis'de İbrahim Abilov, Samed Ağamalıoğlu, Ahmed Pepinov ve Haydar Garayev "Hümnet"ın menşevik kolunu teşkil ediyorlardı.²¹⁹

Bolşevik "Hümnet" üyeleri pek canlılık göstermeden siyasal çalışmalarına devam ettiler. Menşevik hümnetçilerin aksine temsil organlarına seçilmekten kaçınmışlardı ve grup olarak Bakü Sovyet'inde yer almıyorlardı

²¹⁷ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 126

²¹⁸ Swietochowski, *Rusya ve Azerbaycan...*, s. 88

²¹⁹ A.g.e., s. 89

4.7 EKİM DEVRİMİ VE BAKÜ'DE SİYASAL HAYAT

1917 Ağustos sonundan itibaren, savaş yorgunu Rusya'da sürekli kötüye giden iç koşullar, General L. G. Kornilov'un Geçici Hükümeti devirme girişimiyle daha çok kötüleşti. Karnilov birkaç ordu birliğinin başında Petrograd'a doğru yürüdü fakat başarısız oldu. T. Swietochowski kitabında şöyle yazmış: "Karnilov şayet başarılı olsaydı, bu, müslümanlar, özellikle de Transkafkasyalılar için özerklik rüyalarının sonu demek olacaktı."²²⁰

Beklenmeyen olayın yarattığı şok geçici hükümetin başkanı liberal-demokrat olan Kerenski rejimini güçsüzleştirmişti. Ama "Karnilov olayı" Rusya'da bolşeviklerin yükselişine katkıda bulunmuştu.

Bu sırada Bakü Müslüman ahali Cemiyetleri Konseyi Yürütme Komitesi karşı devrimci girişimini kınayan ve Geçici Hükümeti tamamen destekleyen bir bildiri yayınladı. "Müsavat" partisi de Bakü'nün müslüman bölgelerinde protesto toplantıları düzenlemişti. Genel radikal ortam içinde "Müsavat" oldukça aktif idi. Rus sosyalist partilerinin işçi haklarına ilişkin programını onaylamış, Eylül sonunda Bakü'de düzenlenen işçi grevlerini desteklemişti. Aynı zamanda "Müsavat"ın, işçi sınıfının büyük çoğunluğu olan müslümanları temsil etmediği için şehir Sovyet'ine yönelttiği eleştiriler giderek artıyordu. Menşeviklerin denetimindeki Sovyet'i eleştirmekle, müsavatçılar Bolşeviklere yakınlaşıyorlardı. Bolşeviklerde kendi açılarından Sovyet'in bileşimini değişmesini istiyorlardı.²²¹

Bolşevik propagandası, Bakü'lü işçiler arasında bir genel grev militanlığı yapmış, bir ölçüde başarılı da olmuştu. 13 ekimde Sovyet'in yeni yürütme komitesi seçildi, başkan yine Şaumiyana oldu. Fakat bu defa Menşevik-enternasyonalist grupla ittifak halinde olan Bolşevikler hakim durumdaydı. İki gün sonra Sovyet, fabrika ve askeri birliklerden ilaveten temsilciler seçilmesi önerisini kabul etti. Böylece Bolşeviklerin etkisini daha da artıracak bir adım atılmış oldu. 22 ekim Sovyet seçimlerinde "Müsavat" üstünlük kazanınca, Bolşevikler hayal kırıklığına uğradılar.

²²⁰ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 133

²²¹ A.g.e., s. 134

Azerbaycan partisi, bir tanesi hariç Bakü’de tüm sanayi bölgelerinde çoğunluk kazanmıştı.²²²

“Müsavat” partisinin zaferi Bakü’de güç dengesini bozacaktı, bu yüzden seçimler bir takım yolsuzluklar olduğu iddiasıyla geçersiz sayıldı. Tekrar seçimler yapılmadı çünkü gündemde daha önemli konular var idi.

Savaşa devam eden Rusya muhalefetçiler tarafından eleştiriliyordu. Azerbaycanlılar ise yazdan itibaren, Geçici Hükümetin savaş konusundaki tavrını eleştirmeye başladılar ve bozgunculuk, hıyanetle suçlanan Bolşevikleri açıkça savunmaya başladılar. Bolşevikler gibi Müsavatçılarda savaşı amaçlarına giden yolda en büyük engel olarak görüyordu, ayrıldıkları nokta ise birinin amacının sosyalist toplumu, diğerinin ise ulusal özerkliği gerçekleştirmek olmasıydı.

Kerenski hükümetinin devrildiği haberi Bakü’ye bir gün sonra 26 Ekim’de ulaştığında şehir Sovyet’inde krizli bir durum yarattı. Sovyet’in ılımlı üyeleri olan Sosyal devrimciler, Taşnaklar ve Menşevikler Bolşeviklerin şehri ele geçirmesini önlemeye çalışarak, Bakü’de en yüksek yetke olmak ve özel acil durum kararları almak üzere Kamu Güvenlik Komitesi’nin oluşturulması doğrultusunda oy kullandılar.

Buna karşılık, Bakü’lü Bolşevikler, yeni genişletilmiş Sovyet’i toplantıya çağırdılar. Sovyet onların etkisine ve Lenin’in Sovnarkom’u lehine oy kullandı ve “tüm iktidar Sovyet’lere” sloganını benimsedi, ardından Kamu Güvenlik Komitesinin feshini istedi.²²³

Müsavatçılar ise Bolşeviklerin otonomi veya self-determinasyon hakkı verme vaatlerini düşünüp, Geçici Hükümetin devrilmesine ilk başta olumlu yaklaştıkları söylenebilir. Geçici Hükümetin Azerbaycanlılara karşı ayrımcılık siyaseti yürüttüğü (örneğin, milli ordu birliklerinin kurdurulmaması gibi) ve birçok durumlarda kayıtsız kaldığı bilinmekteydi. Ancak önceki hükümetleri izleyen Bolşevikler merkeziyetçi bir siyaset uygulamanın yanında Azerbaycanlılara güvensizlik gösterilecekti.²²⁴

Bakü’de ağır yaşam şartları gittikçe güçleşiyordu. Şehir yönetiminin uğraşmak zorunda olduğu şeyler içinde acil ve siyasi olarak en kritik olanı, yükselmekte olan yiyecek kıtlığıydı. Durum Dağıstan’da bolşeviklere karşı bir isyanın patlak vermesiyle daha da kötüleşti. Bu olay dolayısıyla, Bakü’nün buğday kaynağı olan

²²² A.g.e., s. 135

²²³ A.g.e., s. 141

²²⁴ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 78

Kuzey Kafkasya ile bağlantısı kesilmişti. Bakü sovyeti Dağıstan'a karşı bir askeri sefer düzenlerken, "Müsavat" Dağıstanlıları özerklik mücadelesindeki müttefikleri olarak açıklıyordu.²²⁵

12-13 Aralık'ta Bakü Sovyet seçimlerinde, müsavatçıların ve Bolşeviklerin ilişkilerinde gerginlik belirtileri görülüyordu. Bu defa seçimler, yeniden çizilen sınırlar içinde değişikliğe uğrayan bir seçim sistemiyle yapılmıştı. Sonuçlar "Müsavat"ı hayal kırıklığına uğratmıştı. Bolşeviklerin 51 sandalyesine karşılık, sadece 21 sandalye kazanmışlardı. Swietochowski "Müsavat" lideri M. E. Resulzade'nin sözlerini şöyle aktarmış: "Müsavat partisi ilke olarak iktidarın Sovyetlere devredilmesine karşı değildir. Ancak Bakü Sovyeti demokratik bir seçimle gelmediğinden, Müsavat partisi onun yürütme komitesine girmeyecektir."²²⁶

Petrograd'da iktidarı ele geçiren bolşeviklerin Azerbaycan'a özerklik verecek reformlara yönelmediği giderek açıklık kazanıyordu.

²²⁵ A.g.e., s. 80

²²⁶ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 144

4.8 DEVRİM DÖNEMİNDE N. NERİMANOV

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1917 yılının mart ayında Azerbaycan'ın birkaç şehir ve köylerinde toplantı ve mitingler düzenlenmişti. Artık çar mutlakiyeti devrilmişti. Bu olaydan 2 Martta haberdar olan Bakü bolşevikleri on binlerle işçi ve köylüleri siyasi hayata çekmişlerdi. Gergin, ağır günlerde N. Nerimanov gizli inkılap faaliyet ortamından çıkıp çalışan kitleleri Bolşevik etrafında sık birleştirmek uğrunda çapa harcıyordu. O, işçi ve köylülere siyasi olayların anlamını anlatıp, onları eski devlet usul-idaresini dağıtmağa, halkın iradesini hayata geçirebilen İşçi ve Asker Delegeleri Sovyetleri oluşturmağa çağırırdı.²²⁷

Çar mutlakiyetin devrilmesi haberi Azerbaycan'da duyulduğu ilk günlerden itibaren N. Nerimanov bütün faaliyetini, artık açık bir şekilde, devrim ve parti çalışmalarına yöneltmiş ve kısa sürede etkin parti lideri gibi tanınmıştı. Komünist partisinin S. Şaumiyani, P. A. Çaparidze, M. Azizbeyov, S. M. Efendiyev gibi üyeleri ile birlikte N. Nerimanov, Azerbaycan çalışan kesimin sosyalist inkılap uğrunda mücadelesine başkanlık etmişti.²²⁸

N. Nerimanov 1917 yılında komünist partisinin önerisiyle Bakü Kardeşlik ilçesinde çalıştığı hastaneden ayrıldı ve bütünlükle devrim mücadelesi ile ilgilendi.²²⁹

Bu dönemde Bakü'de Bolşevik "Hümmet" teşkilatının konferansı düzenlenmişti. Konferans siyasi ortamın karışıklığını dikkate alarak Azerbaycanlı işçi ve köylüleri "Hümmet" in bayrağı altında proleter diktatörlüğün kazanmasına doğru götüren yola çağırırdı ve Geçici Komite oluşturdu. N. Nerimanov "Hümmet" teşkilatı Geçici Komitenin başkanı seçildi. M. Azizbeyov, H. Sultanov, D. Bünyadzade, M. İsmailbeyov, bir süre sonra ise Y. Melikov, A. B. Yusufzade, B. Serdarov, A. Ahundov, A. C. İsmailov, R. Nağıyev komitenin üyesi oldular.²³⁰

²²⁷ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 90

²²⁸ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s. 159

²²⁹ Memmedov, Neriman Nerimanov, s. 102

²³⁰ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 91

Teymur Ahmedov kendi kitabında N. Nerimanov'un, Hümmeçilerin konferansta teşkilatla ilgili söylediklerini şöyle aktarmış: "Konferans her yönlü geniş konuşmalardan sonra "müslüman kitlelerin psikolojisi" ve "Hümmeç" in kendi tarihi olduğunu göz önünde tutarak, "Hümmeç" adının değiştirilmemesi oy çoğunluğuyla karar aldı."²³¹

16 Temmuz'da yapılan ve P. A. Çaparidze'nin de katıldığı toplantıda N. Nerimanov "Hümmeç" partisinin başkanı seçildi.

Dubinski-Mihadze'ye göre, N. Nerimanov'un "Hümmeç" partisine başkan seçilmesi tesadüfi değildi. Uzun yıllardır çalışan kesimin hürriyeti ve mutluluğu uğrunda yorulmadan çalışan ve bu yüzden özellikle işçi sınıfının saygısını kazanan N. Nerimanov parti arkadaşları tarafından güven kazanmıştı ve parti başkanı seçilmişti. O, aynı zamanda 25 Haziran 1917'de Bakü parti komitesine de üye seçilmişti.²³²

N. Nerimanov her şeyden önce komünizme içten inandığı için komünist hareketinde oluşmuş gayri milletlerin monopolisini dağıtmak ve Azerbaycanlıların yeni oluşmakta olan siyasal eğilimli ideolojinin dışında kalmamak için "Hümmeç" teşkilatının kurucularından biri oldu. Balşevizm ideolojisi kendi yolundan sapmayana kadar N. Nerimanov bu ideolojiye inanıyordu. Fakat ne yazık ki gelecekte bir nevi hayal kırıklığına uğrayan N. Nerimanov, özellikle, Avrupa'da oluşan siyasal eğilimli komünizm ideolojisi, Rusya Bolşevikleri tarafından Azerbaycan'da gerçekleşmeğe başladığı dönem, onlarla yollarını ayırma kararı almıştı.²³³

Şubat devriminden sonra ülkede oluşmuş karışık siyasal durumu doğru tahlil eden N. Nerimanov, çar mutlakiyetin devrilmesinin devrimin büyük galebesi olmasına rağmen, çalışan sınıfın durumunda hiçbir değişiklik gerçekleşmediğini, hakimiyetin zengin sınıfların elinde kaldığını görüyordu. Geçici Hükümet devrime karşı olup, halka sulh, toprak, ekmek vermek iktidarında değildir. F. Köçerli N. Nerimanov'un sözlerini şöyle aktarmış: "İşçi ve köylüler hakimiyeti, kendi ellerine almadıkça amaçlarına varamayacaklar."²³⁴

N. Nerimanov Azerbaycan işçi sınıfını geçici hükümete inanmamaya ve Rusya'nın devrimci işçi ve köylüleri ile birleşerek, halk hakimiyeti uğrunda mücadeleye

²³¹ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 91

²³² Dubinskiy-Mihadze, Jizn Zameçatelnıx Ludey..., s. 145

²³³ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 8

²³⁴ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s. 160

çağırıyordu. F. Köçerli N. Nerimanov'un bununla ilgili Kafkas Müslümanları Kurultayında konuşmasını şöyle özetlemiştir:

“Neriman Nerimanov Nisan 1917’de Kafkas Müslümanların kurultayında konuşarak, Azerbaycan çalışan sınıfının bağımsızlık mücadelesini genel Rusya devriminde ayırmaya çalışan teşkilatlara karşı çıkmıştı. Rusya müslümanlarının birliği ve geçici hükümeti destekleme sloganı altında toplanan bu kurultaya Azerbaycan’da o dönem mevcut olan tüm partiler katılmışlardı. “Müsavat” partisinin lideri M. E. Resulzade kurultayda ki konuşmasında müslümanları sınıf mücadelesinden uzaklaşmaya, “genel milli sorunları çözene kadar müslümanlar arasında parti ihtilaflarını” aradan kaldırmaya, müslümanların hepsini “birleştiren tek amil... Pan-Türkizm ve İslamizm ideolojileri etrafında birleşmeye” davet ediyordu.”²³⁵

Kurultaya Bolşevik işçi ve köylülerin temsilcisi N. Nerimanov’dan başka M. Azizbeyov, H. Sultanov da katılmıştı. N. Nerimanov burada kısa ve net konuşmuştu. F. Köçerli şöyle aktarmış:

“Rusya devrimi imparatorluk savaşından sonra bütün dünyada devrimin başlangıcıdır. Çalışan sınıf Rusya işçi ve köylülerinin kırmızı bayrağı altında birleşip devrime devam etmelidir. N. Nerimanov din birliği çağrularına karşı Bolşevikler partisinin çokuluslu birlik çağrısını savundu, Bolşeviklerin tuttuğu yolun en doğru olduğunu söyledi.”²³⁶

F. Köçerli Bolşevik H. Sultanov’un anılarını da aktarmış:

“Bakü burjuvası hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başladı. O, bütün Kafkas müslüman aleminin kendi etrafında toplama amacıyla kurultay düzenledi... Kurultayda burjuvazi²³⁷bağımsız devlet oluşturmayı talep ediyordu. Bir de onların programı Kafkas, Kırım ve kısmen Volga boyu arazisini dikkate alıyorlardı. Katılanlardan biri N. Yusufbeyli büyük yeşil lekeli etnografya haritasını gösterip, yeşil lekeler müslümanların yaşadıkları bölge olduğunu anlatıyordu. O, müslümanların Rusya’dan ayrılmak

²³⁵ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s. 161

²³⁶ A.g.e.

²³⁷ Bolşevikler, müsavatçıları burjuva olarak adlandırmalarının nedeni, önderlerin arasında bazı büyük toprak sahipleri bulduklarından dolayıdır. Bkz. Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 125

istediğini söylüyordu ve herkesi yeşil bayrak altında toplanmaya davet ediyordu. (yeşil renk sonralar “Müsavat” bayrağının rengi kabul edildi.) Bundan sonra N. Nerimanov tribüne çıktı ve şunları söyledi: “Müslümanların kurtuluş yolu Bolşeviklerin kırmızı bayrağı altında toplanmaktı. Proleter devrimi ve onun bayrağından başka hiçbir yeşil leke hiç kimseye hürriyetini kazandıramaz.”²³⁸

Azerbaycan Bolşevikleri, işçi sınıfı arasında Marksizm-Leninizm ideolojilerini, partinin mücadeleci sloganlarını geniş yaymak, birleşmek için propaganda yürütüyorlardı. N. Nerimanov çalışan kesim arasında sık-sık toplantı yapıyordu. Bu toplantılarda o, V. İ. Lenin'in (Ulyanov) burjuva-demokratik devrimden, sosyalist devrime geçme programını anlatıyordu.²³⁹ Bu programı N. Nerimanov Tiflis işçi ve asker delegeleri Sovyetinin ricasıyla Bakü işçi ve harp delegeleri Sovyeti tarafından 23 Mayıs'ta anlatmak için Tiflis'e de gitmişti.²⁴⁰

Bakü parti komitesi müslüman işçileri arasında yayılmayı güçlendirmek ve halkla sıkı ilişki kurmak için Azerbaycan dilinde gazete yayınlama kararı almıştı.

Hümmeçiler 16 Haziran 1917'de geçirilen genel toplantıda Bakü komitesinin teklifini beğenerek, özel Bolşevik matbaası oluşturmak istediler. Fakat matbaa mamulleri, kağıt, boya, aynı zamanda tecrübeli elemanlar bulunamıyordu. Her şeye rağmen, çok büyük zorluklarla da olsa, Hümmeçiler gazete yayınlamaya başladılar

Bolşevik “Hümmeç”in 3 Temmuz 1917'de Bakü'de, “Turan” matbaasında yayınlanan 4.000 tirajda ilk numarası bütün Azerbaycan'a dağıtıldı. N. Nerimanov'un yönetimi ile yayınlanan gazetenin yayına hazırlayanlar M. Azizbeyov, S. M. Efendiyev, T. Şahbazi, D. Bünyadzade, B. Şahtahtinski, Y. Melikov gibi devrimcilerdi.²⁴¹

1917-1918 yılları arası *Hümmeç* yalnız Kafkasya'da değil, tüm Rusya bölgelerinde Azerbaycan dilinde yayınlanan tek Bolşevik gazeteydi. Müslüman aleminde devrimci düşünceler yaygın bu gazetenin karşısında büyük vazifeler duruyordu. N. Nerimanov devrimin gerçekleştiği tarihi günlerde, işçileri Sovyet

²³⁸ Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı...*, s.s. 161-162

²³⁹ Pikehanum Azizbekova, *V. İ. Lenin i Sosialistçeşkiye Preobrozovaniye v Azerbaycan'e (Ruşçadan: V. İ. Lenin ve Azerbaycan'da Sosyalizm Değişiklikleri)*, Moskova: İzdatelstvo AH SSSR, 1962, s. 366

²⁴⁰ Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı...*, s. 162

²⁴¹ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 91

hakimiyeti uğrunda mücadeleye yönlendirmek için haftalık *Hümmet* gazetesini gündelik gazeteye çevirmişti.²⁴²

N. Nerimanov gazetenin ilk sayısında yazdığı “Bakü 3 Temmuz 1917” adlı makalesinde şubat burjuva-demokratik devrimi değerlendirmiş, devrimin siyasi ve sınıf köklerini açıklamış ve “Hümmet” partisinin karşısında duran görevleri anlatmıştı. O, devrimin, yüz yıllardan beri sömürgecilik usulünün oluşturduğu durumun sonucunda patlak verdiğini yazmıştı. Sömürü Rusya halklarının hukukunu bölüp, işçi ve bütün çalışanları insaniyetten uzaklaştırıp ağır şartlarda yaşamaya mecbur etmişti.²⁴³ Veli Mammedov N. Nerimanov’un *Hümmet* gazetesindeki halka çağırışını şöyle aktarmıştı:

“Bu gün Rusya ateş içinde yanmaktadır. Yarın bu ateş bütün Avrupa’yı, belki de bütün alemi saracaktır... Haydi! Bugün ittifak günüdür! Nikolayın zulmünü unutmayanlar, kocasız, açlıklardan mülkedarlara kul olan köylüler! Bir kuru ekmeye kendinizi, çocuklarınızı “örümceklere” kurban eden eli kabarıklı işçi ve çalışanlar! Dininiz, mezhebiniz, milliyetiniz mahvolan milletler! Bodrumlarda çalışıp, hapisanelerde, Sibiry çöllerinde kahramanları can veren cemiyet! Bugün ittifak günüdür!”²⁴⁴

Azerbaycan burjuva milliyetçi ideolojisinin karşı devrimci özelliğini ifşa etmek, çalışanları Marksizm-Leninizm düşüncesi ruhunda ve proleter çokulusçuluğu ruhunda terbiye etmek, Azerbaycan Bolşeviklerin en önemli göreviydi. Genellikle Azerbaycan Bolşevikleri, aynı zamanda N. Nerimanov, sosyalist inkılabı uğrunda mücadele yolunda Menşeviklerle birlikte burjuva-milliyetçi partilere, Daşnaklara ve bazen Müsavatçılara karşı mücadele yapmak zorunda kalmışlardı.²⁴⁵

Bolşeviklere göre, burjuva milliyetçileri siyasi şuur açısından yetişkin olmayan işçilerin milli düşünceleri üzerinde kolaylıkla oynuyor ve onları çeşitli sahte vaatlerle aldatıyordu. Azerbaycan Bolşevikleri ve N. Nerimanov, burjuva-milliyetçi ideolojiye karşı mücadele edip, bunun sosyalist devrimin galebesinin önemli şartlarından biri sayıyorlardı.

²⁴² *Hümmet* gazetesinin ilk 35 sayısı haftalık, 8 sayısı günaşırı, sonra ki 70 sayısı ise gündelik yayımlanıyordu. Gazetenin ilk 16 sayısı dört sayfa, sonrakiler ise ikişer sayfa olarak basılıyordu. Bkz. Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 92

²⁴³ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s. 163

²⁴⁴ Memmedov, Neriman Nerimanov, s. 103

²⁴⁵ Köçerli, Neriman Nerimanov Hayatı..., s. 169

27 Ekim 1917'de Tazepir camisinde düzenlenen mitingde N. Nerimanov konuştu ve yine herkesin Bolşeviklerin bayrağı altında toplanmaları gerektiğini söyledi. İşçiler çeşitli milletlerden oluşsa da, birleşmeleri gerektiğini savundu. Sermayedarların zulmünden kurtulmak için tüm çalışanları mücadeleye çağırdı. F. Köçerli N. Nerimanov'un sözlerini yayınlayan *Hümmet* gazetesi 1918'ci yıl 31nolu sayısından kendi kitabında şöyle aktarmış:

“Siz saadeti istiyorsanız ise, mutlu olmak için çapa harcıyorsunuz ise, gayri milletlerle, işçi ve çalışanları ile birleşiniz, ittifak kurunuz. O zaman hukukunuzu bölen sebepleri çabuk ve kolaylıkla öğrenip yıkabileceksiniz. Azerbaycan halkının ve genelde Kafkasya halklarının bağımsızlık yolu sarsılmaz birliktedir, Rus halkı ile güçlü ittifaktadır. Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesi Rus Proleteriyasının Sovyet hakimiyeti uğrunda mücadelesinin ayrılmaz bir bölümüdür.”²⁴⁶

Ekim sosyalist devrimin galebesi, tarihte dönüş noktası oldu. Daha önce de belirttiğimiz gibi tüm teşkilatlar saklı yürüten faaliyetlerini çekinmeden açığa çıkarabildiler.

Kasım'da Bakü Sovyet'inin geniş toplantısında bütün hakimiyetin Sovyetlerin eline geçmesi hakkında karar alındı. Böylece, Petrograd'da silahlı isyanın galebesinden altı gün sonra Kafkas'ın en büyük sanayi ve proleter merkezi olan Bakü'de Sovyet hakimiyeti ilan edildi

N. Nerimanov çalışan kitlelere Sovyet hakimiyeti uğrunda etkin mücadeleye çağırdı ve sosyalist devrimin amaç ve görevlerini onlara anlattı. O, şöyle dedi:

“Bugün bütün dünya birbirine zıt olan iki yere ayrılmıştı – zalimler ve mazlumlara. Devrim bu iki büyük güçlü tarihi bir-birine zıt olan iki sınıf arasında mevcut olan ziddiyetin tabii sonucudur. Yüz yıllardır ağalar, beyler, zenginler ve sermayedarlar zinciri ve zulmü altında ezilen mazlumlar yalnız sosyalist devrimi sayesinde hürriyetlerine kavuşabilirler. Ne için bu insanlardan biri parasının gücü ile ilim, fen okusun, sanat öğrensin diğerleri ise mahrum olsun? Ne için şehirlerde gimnazialarda (Lise) sermayedarların ve mülkedarların çocukları okuyup hekim, mühendis olsunlar, işçi ve köylülerin çocukları eğitimsiz kalsınlar? Ne için

²⁴⁶ Ag.e., s. 173

sermayedar her gün tiyatrolara gidebilsin, işçi ise her gününü ağır geçmesinden kendisini zar-zor eve yetiştirip döşemesiz kuru yerlerde yatsın? Ne için parası bol olan mülkedar gece-gündüz kumar oynarken, sabahtan akşama kadar toprak biçen köylü açlıktan ölsün?”²⁴⁷

N. Nerimanov toplumda ki adaletsizliği kaldırmak için mevcut iktisadi ve siyasi kuruluşu değiştirmek gerektiğini ve bunun yalnız sosyalist devrimiyle mümkün olduğunu söylüyordu. Ona göre:

*“El hayatının saadeti elden aslıdır. İşçi ve köylüler kendi kendilerini korumalı ve azat etmelidir. Çalışanların hakiki azatlığı yalnız sosyalizm kuruluşunda mümkündür. Hiç kimse doğuştan padişah, han, bey, kul olmayıp tır. Herkes insan olarak doğmuş.”*²⁴⁸

Bu yıllara baktığımızda N. Nerimanov’u siyasetçi, devrimci gibi görebiliriz. Özellikle 1917-1920 yılları arası çeşitli siyasi hadiseler onun için büyük bir tecrübe olmuştu, devrimci dünya görüşünün tamamen oluşması da, bu yıllara denk gelmişti.

²⁴⁷ A.g.e., s. 180

²⁴⁸ Gaziyeve, Neriman Nerimanov, s. 20

4.9 AZERBAJCAN'DA MART KATLIAMI VE N. NERİMANOV'UN ROLÜ

1918 yılı başlarından itibaren Bakü Sovyeti ve özellikle Bolşevikler ile Azerbaycanlılar arasındaki ilişkiler günden güne gerginleşmekteydi. Çünkü Bolşeviklerin tam tersine, Azerbaycanlılar daha fazla hürriyet peşindeyken Rusya'ya bağlı kalmak istemiyorlardı. Aynı zamanda Bolşevikler her fırsatı değerlendirerek iktidarı tam olarak ellerine geçirmek arzusundaydılar.

N. Nerimanov'un yönettiği komünist "Hümme" partisi bütünlükle Bakü'da Sovyet hakimiyetinin müdafaasına yönelmişti.

Bu dönem Transkafkasya'da düzenli Gürcü ve Ermeni ordularının olduğunu buna karşı Müslümanların ve daha doğrusu Azerbaycanlıların askeri önderleri ve birlikleri mevcut değildi. Ancak, geçici hükümetin düşüşünden sonra Transkafkasya'da müslüman askeri birlikleri kurulmaya başlandı. Bunlar da Gürcü ve Ermeni benzerleri gibi kendi milli konseyleri nezaretinde örgütleniyorlardı. Genel Komuta General Şihlinski'ye verilmişti. Subaylar ise dağılmakta olan Rus ordusunda bulunan Müslümanlar idi. 1917 sonbaharında, Bakü Harp okulunda yerli subaylar yetiştirilmeye başlandı. Buna bakmayarak Gürcü ve Ermenilerle kıyasla, Azerbaycanlılar halen yeterli silaha sahip değillerdi ve Kafkas Cephe Komutanlığı da Bakü Sovyeti de onlara silah vermeyi reddediyordu. Bunun sonucunda, çoğu Bolşeviklerin etkisi altında kalan savaş yorgunu Rus askerleri, Azerbaycanlıların silah kaynağı oldu. Silahsız Azerbaycan birlikleri bazen tehdit, bazen de gerçekten zor kullanarak Müsavatçılarla Bolşevikler arasındaki gerginliği şiddetlendirmekteydi.²⁴⁹

Silahlanma kaynağını arayan Azerbaycanlılar 1918 Ocak ayında Ruslardan silah gasbetme hareketına başladılar. "Şamhor olayı" diye bilinen geniş ölçekli bu çatışma Rus askerlerin ölümüyle sonuçlanmıştı. Azerbaycanlılar silahların Bolşeviklerin eline geçmesini önlemek amacıyla bir askeri birlik trenini Tiflis-Bakü demiryolu, Tiflis'ten 9 mil uzaklıktaki Şamhor tren istasyonunda durdurmuşlardı. Askerlerin

²⁴⁹ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 155

silahlarını teslim etmeyi reddetmesi üzerine meydana gelen çatışma, Müslüman bir grup tarafından askerlerle dolu olan trene hücumuyla başlamıştı.²⁵⁰

Bu olaydan sonra Azerbaycanlılar çok sayıda savaş malzemesi kazanırken, Bakü Bolşevikleri arasında şok etkisi yapmış ve hiddetle karşılanmıştı. Artık ellerinde daha fazla silah bulunan Azerbaycanlılar, kırsal kesimin denetimin ellerine geçirmeye yöneldiler. Bazı bölgelerde Rus ahalisi sıkıştırılmaya başlandı. Şemaka'da Azeri orduları Bolşeviklerin malzemelerini gasbetmişlerdi. Aynı zamanda Dağıstanlılar Bolşevikleri Petrovsk'tan çıkarmışlar ve Bakü'nün Rusya ile kara ulaşımını kesmişlerdi.²⁵¹

Bolşevikler bu koşullar altında yeni bir taktik ittifakı içine girdiler, müttefikleri ise taşnaklardı. Genelde, tüm milliyetçilere karşı olan Şaumian, "Bakü'yü Azerbaycan'ın başkenti yapmayı hayal eden" müslümanları diğerlerinden ayırıyordu. Azerbaycan'ın ismi ise onun ağzında artık alaycı bir anlam kazanır olmuştu. Bolşevikler artık Bakü'lü Hümmetçilere dahi güvenlerini yitirmişlerdi.

Bolşevik devriminin ilk döneminde Moskova ve orda bulunan Ermeniler, Bakü'yü Azerbaycan'dan ayırıp bağımsız ve ermenileşmiş vilayet şeklinde Rusya'ya birleştirmeyi planlıyorlardı. Bolşeviklerin ermenilerle birlikte siyaseti, Şaumian'ın başkanlığı altında teşkilatlanmış "Bakü Komunası" döneminde üç görevi üstlenmiş oluyordu: Bakü'nün milliyetçe Azerbaycanlı ahalisini katliam ve göç yoluyla yok etmek, Bakü'yu Azerbaycan'dan ayırmak ve ermenileştirmek idi.²⁵²

1918 kış sonlarından itibaren, Bakü'lü Müslümanlar Ermeni askeri birliklerinin varlığından giderek daha çok rahatsız olmaya başladılar. Kırsal kesimdeki durumun aksine, şehirdeki Azerbaycan kuvvetleri, iyi silahlanmış taşnaksütyuncular karşısında zayıf kalıyorlardı.²⁵³

Şehrin müslüman sakinleri panik içinde ve nüfus dengesini değiştirecek boyutlarda şehri terk etmeye başladığında Bakü Sovyet'indeki bolşevikler durumu sakinleştirmek için hiçbir şey yapmadılar. Gittikçe gerginleşen ortam yeniden Türk-Ermeni çatışması doğuracak gibiydi. Bolşevikler artık iki millet arasında çatışmanın

²⁵⁰ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 80

²⁵¹ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 156

²⁵² Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 22

²⁵³ Suny, Bakü Komünü, s. 212

kendi yararlarına olacağını düşünüyorlardı. Şaumiyan konuşmalarında artık şiddetli bir çatışmanın kaçınılmazlığından bahsetmeye başlamıştı.

Müslümanlar Bakü içinde silahlı Ermenilerin merhametine kalmış olmaktan korkuyorlardı. Sovyetler de Müslümanlara silah vermeyi reddediyordu. Şubatta Bakü'ye gelmiş olan Müslüman bölüğün kumandanı Genel Şihlinski'nin tutuklanması Müslümanların Bakü Sovyet'ine özellikle Bolşeviklere karşı muhalefetini yoğunlaştırdı. Bundan sonra gösteriler düzenlendi, Müslümanlar dükkanlarını kapatıp şehri terk etmeye başladılar.²⁵⁴

Bakü Sovyet'inin şehir içindeki saldırgan tutumu Müslümanlar arasında gerginliği arttırmıştı. Azerbaycan alayından bazı askerler ve subaylar Bakü'den ayrılmak üzere Evelina gemisine bindiklerinde Sovyet güçleri onların silahlarını alıkoymuşlardı. Bu olay, Azerbaycanlıların katliamına neden olacaktı.

Ertesi gün, Azerbaycanlılar kalabalık bir miting düzenlemiş ve alınan silahların geri verilmesini talep etmişlerdi. Bakü Sovyet'i başkanı S. Şaumiyan, ve "Hümmet" partisinin lideri N. Nerimanov silahların geri verileceğine dair M. E. Resulzade'ye söz vermişlerdi. Fakat S. Şaumiyan'ın sözünü tutmamasıyla N. Nerimanov mahcup durumda kalmıştı.²⁵⁵

Bolşevikler, Azerbaycan toplumsal örgütlerine baskı yapmak ve ortadan kaldırmak için fırsat kolluyorlardı. Amaçları, onları siyasi alandan yok ederek kentte kendi daimi iktidarlarını tesis etmektir. Zaten Lenin de Şaumiyan'a şu öğütte bulunuyordu: "Şimdiye kadar sadece emperyalist arasındaki çelişkiler, mücadeleler ve çatışmalardan kendimizi sakındık. Bu çatışmalardan yararlanmayı bilmeli. Artık diplomasiyi öğrenmemiz gerekiyor."²⁵⁶

Azerbaycanlı kitleleri tahrik etmek için Bolşevikler bahane aradıkları anlaşılmıştı. Azerbaycanlıların ise buna karşı koyacak güçleri bulunmuyordu.²⁵⁷ Azerbaycanlı liderler bir çok defa kendi toplumlarını dikkatli olmaya davet etmişlerdi. Fakat yerli Kızıl ordunun bir süvari alayına karşı meçhul şahıslarca açılan ateş sonucu

²⁵⁴ A.g.e., s. 213

²⁵⁵ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 82

²⁵⁶ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal...,s. 158

²⁵⁷ Aydın Balayev, "Plennik İdeyi ili Politiceskaya Slepota (Ruşçadan: İdeoloji Tutkunu veya Siyasi Körlük)", Azerbaycan Gazetesi, 20 Haziran 1991

Bolşevikler, Bakü Sovyeti güçlerini kullanarak hatta Müslümanların meskun olduğu mahallelere topçu ateşi açarak geniş çaplı kanlı hareketlere giriştiler.²⁵⁸

Bu hareketten önce iyice gerginleşen durumu çatışmayla sonuçlanmaması için N. Nerimanov S. Şaumiyân'ı defalarca uyarıyordu. O, rahatlıkla milletler arasında bir kıyım dönüşebileceğinden korktuğu siyasi savaştan kaçınmak için barışçı bir çözüm aramayı öneriyordu. Azerbaycanlı politikacılardan oluşan bir heyet Çaparidze'yi ziyaret etti, ancak Sovyet askerlerinin ateş açması üzerine görüşmeler birden kesilmişti. Olayları duyduktan sonra N. Nerimanov'a telefon eden Çaparidze, "önerilerinizi kabul ettik, fakat eğer Müslümanlar siyasi bir savaş çıkarırlarsa ne yapabiliriz?" diyordu. Daha sonra ise Şaumiyân durumu "süvari birliğimize yapılan ilk silahlı saldırıyı fırsat bilerek tüm cephede saldırıya geçtik" diye açıklamıştı.²⁵⁹

Taşnaklar ve o sırada şehirde cepheye gitmeyi bekleyen binlerce Ermeni askerler Bolşeviklere tam destek vererek Azerbaycanlıların katledilmesinde belirleyici bir rol oynamıştı. Üstelik Bakü'nün Ermeni nüfusu bunu Ermeni Müslümanlar arasında bir milli savaşa dönüştürdüler. Sonuçta, bu hareket aralarında kadın, çocuk, yaşlı olmak üzere 10 binden fazla Azerbaycanlı sivil halkın katliamına dönüştü.²⁶⁰

Şamil Gurbanov N. Nerimanov'un Mart olayları anılarını şöyle aktarmış:

"Daşnaklar benim evimi bastılar. Ben saklanabildim. Fakat benim kardeşimi tutuklayıp götürdüler. Bir saatten sonra Şaumiyân onu daşnaklardan kurtardı"... Bu olayların olmasını her bir Azerbaycanlı gibi, N. Nerimanov da istemiyordu. N. Nerimanov ne yapabiliirdi? Hangi sorumluluğu taşımalydı?"²⁶¹

N. Nerimanov, önsözlerinin korkunç bir şekilde gerçekleştiğine tanık olmuştu. Bu olayları tanımlarken sadece Taşnaklara karşı öfkesini açığa vurmamış, aynı zamanda Müslümanlara karşı Bolşevik-Taşnak ittifakı konusundaki düşüncelerini de açıklamıştı:

"Bolşevik olan bir müslümana dahi aman verilmedi. Taşnaklar, bolşevikliğinizi tanımayız, öncelikle müslümansınız bu yeter diyordu. Onlara

²⁵⁸ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 82

²⁵⁹ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 159

²⁶⁰ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 83

²⁶¹ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 87

*dostça davrananları da öldürdüler. Bolşevik adı altında, müslümanlara karşı her türlü cinayeti işlediler...*²⁶²

Katliamda öldürülen binlerce insanın yanında Azerbaycanlıların maddi kültür varlıkları da yok edilmeye çalışılmıştı. Tağıyev tiyatrosu ve İsmailiye gibi birçok mimarlık abidesi olan binalar yıkılmış, *Kaspi* ve *Açık Söz* gibi gazetelerin matbaası ve büroları darmadağın edilmiş, Teze Pir camisine zarar verilmiş, binlerce müslüman evi yağmaya uğramıştı. Olay sonrasında herhangi bir Azerbaycanlı örgüt ayakta bırakılmamıştı.²⁶³

Bu tehlikeli ve zor günlerde N. Nerimanov, M. Azizbeyov, A. Çaparidze gibi komünistler ellerinde beyaz bayrak sokak-sokak dolaşp heyecan ve panik içinde olan, ne yapacaklarını bilmeyen, şok olan insanları sakinleştirip, katliamcılara karşı işçilerin birlik ve şuurlu mücadelesini organize ediyorlardı. T. Ahmedov N. Nerimanov'un "Biz Kafkas'a Ne Şuurla Gidiyoruz" (1919) kitabında yazdığı anılarını şöyle aktarmış:

*"Mart katliamında binlerce günahsız insan ölmüştü. Silahlı Daşnak bolşevizm bayrağı altında müslümanlara sitem ettirdiler. Onları topluca esir almış, evlerini yağmalayıp dağıtmışlardı. Yaşlıları, çocukları, hamile kadınları soğukkanlıca öldürmüşlerdi. S. Şaumiyanın Ermeni daşnaklarıyla ittifaka girmesi onları cinayet işlemesini kolaylaştırmıştı."*²⁶⁴

Mart olaylarını değerlendirirken Almanya'nın İstanbul'daki elçisi Bensdorf şunları demişti: "Bu Bolşevik hareketinden daha çok Ermeni harekattır. Hatta Şaumiyana, Bakü Azerbaycan'ın başkenti ilan edilse Transkafkasya Rusya için yok olacak demişti."²⁶⁵

Neticede, Bolşevikler iktidarı ele geçirmiş ve bir diktatörlük kurmuşlardı. Şaumiyana, 13 Nisan'da Sovnarkom'a verdiği raporda, "bizim için bu kavganın sonuçları fevkalade oldu" demiş, olayların tefsirini sevinçle şöyle bitirmişti: "Bakü'de Bolşevik etkinliğimiz zaten mevcuttu, şimdi ise kelimenin tam anlamıyla duruma hakimiz." Bu heyecan içinde, Şaumiyana 1905'de kendisinin çarlığı, Müslüman-Ermeni

²⁶² Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 160

²⁶³ İmanov, *Ali Merdan Topçubaşı...*, s. 85

²⁶⁴ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 93

²⁶⁵ Gurbanov, *Neriman Nerimanov Ömrünün...*, s. 23

çatışmasından yararlanmakla suçladığını hatırlamıyor olsa gerekti. Azerbaycanlıların aksine onun için herhangi bir benzerlik mevcudiyeti söz konusu değildi.²⁶⁶

Mart katliamından sonra Azerbaycanlıların tam bağımsızlık tezini ileri sürmekten başka çareleri kalmamıştı. Bu olay, Azerbaycanlıların zihinlerinde bir kırılma noktasına dönüşmüştü. Azerbaycanlılar artık özerklik yerine ayrılıktan bahsetmeye ve ümitlerini Rus devrimi yerine Türkiye'nin desteğine bağlamaya başladılar.

²⁶⁶ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 161

4.10 AZERBAJCAN'IN BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ N. NERİMANOV'UN FAALİYETİ

Mart olaylarından sonra Bolşevikler hakimiyeti ele geçirdiler. Bakü'de Sovyet hakimiyetinin tehlikesizliği tam olarak aradan kalkmamıştı. Siyasi durum yeni yönetim ve iktidar organı oluşturulmasını talep ediyordu. 25 Nisan 1918'de işçi, asker ve denizci Delege Sovyetinin toplantısında Bakü Halk Komiserleri Sovyeti düzenlendi. Bu, Doğu'da ali salahiyyete malik ilk halk hakimiyeti idi.²⁶⁷

Bakü Halk Komiserleri Sovyetine S. G. Şaumiyani (Halk Komiserleri Sovyetinin başkanı ve Dışişleri komiseri), N. N. Nerimanov (Kamu hizmetleri komiseri), P. A. Çaparidze (İçişleri komiseri), M. A. Azizbekov (Guberniya komiseri ve İçişleri komiser yardımcısı), İ. T. Fialetov (Harp ve Deniz İşleri komiseri), M. H. Vezirov (Toprak komiseri), N. N. Kolesnikova (Maarif komiseri), A. B. Karinyan (Adliye komiseri), Y. D. Zevin (Emek komiseri), İ. Suhartsev (Yollar, Posta ve Telgraf komiseri) dahil edilmişlerdi.²⁶⁸

Bakü Halk Komiserleri Sovyeti faaliyetlerinin ilk gününden Rusya işçi-köylü hükümetinin bütün yasa ve uygulamaları yerli ortama uygun bir şekilde düzenleyerek, burjuva devlet usul idaresini kaldırmaya çalıştılar. Bu değişikliklerin yapılmasıyla burjuva hükümlanlığının iktisadi temeli imha edilerek, sosyalizmin temeli atıldı.

N. Nerimanov Bakü'nün dağılmış ekonomisini toparlamak için sıkı çalışıyordu. O, ticaret, şehir trafiği, teçhizat ve gıda konuları ile birlikte, halk maarifi ve matbaa konularıyla da ilgileniyordu. N. Nerimanov Bakü'nün petrol bölgelerinde yeni okullar, kurslar, kütüphaneler, işçi klüpleri açılmasına çaba harcıyordu. O, bir Halk Komiseri gibi tüm günü sabahdan akşama kadar petrol madenlerinde, fabrikalarda, camilerde oluyordu, çalışan kitlelere toplumsal-siyasi durumu ve komünizmi anlatıyordu, onları işçi, köylü hakimiyetini korumaya çağırıyordu.

²⁶⁷ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 94

²⁶⁸ Gaziyeu, Neriman Nerimanov, s. 20

N. Nerimanov çalışan kitlelere proleter çokulusluğu ve sosyalizmi öğretmek için matbaanın önemli rolünü vurguluyordu. O editörlüğünü yaptığı *Hümmet* gazetesinde Bakü Halk Komiserleri Sovyetinin karar ve yasalarını yayınlıyordu.

26 Mayıs 1918'de N. Nerimanov'un başkanlığı ile düzenlenen Bakü Vilayeti Köylü delegeleri Sovyetlerinin Birinci Kurultayı mitinge dönüşmüştü. T. Ahmedov Kurultayda N. Nerimanov'un konuşmasını şöyle aktarmış:

*“Bütün hakimiyet, ülkenin bütün maddi ve manevi serveti işçilerin, köylülerin olmalıdır. Sosyalizm hakimiyeti gelecekte ağ günlere yol açacaktır. O zaman milliyetinden ve dininden asılı olmayarak herkes yoldaş ve kardeş olacaktır.”*²⁶⁹

Bu kurultayda Bakü işçi delegeleri Sovyetlerinin Yürütme Komitesi oluşturuldu. N. Nerimanov da komitenin üyesi seçildi.

Halk komiserleri sık-sık Bakü bölgelerini gezerek, Bolşevikler partisinin siyasetini çalışan kitlelere anlatıyorlardı, iktisadi, siyasi ve harbi durumun iyileşmesi için çaba harcıyorlardı. N. Nerimanov'un bu konuda herkesten çok çalıştığını diyebiliriz. Fakat mayıs 1918'de, sürekli sağlığından şikayet eden N. Nerimanov aniden rahatsızlandı. Doktorların tavsiyesiyle o acilen muayeneye gönderildi.²⁷⁰

Hümmet gazetesi 16 Mayıs 1918'de bununla ilgili şöyle yazmıştı:

*“Mart faciasından önce meclis ve toplantılarda müslüman halkı düşünüp, onları her zaman uyanık olamaya davet eden ve bu olaylardan sonra da yorulmadan çalışan muhterem yoldaşımız Neriman Bey Nerimanov rahatsızlanmış, doktorların tavsiyesiyle evinden hastaneye götürülmüştü. Şimdi tedavi yapılması için Astragan'a gönderilmesi öneriliyor. Kısa bir süre sonra Astragan'a gönderilecek.”*²⁷¹

N. Nerimanov Astragan'daki “Tinaki”ye, yani çamur tedavisine gönderilmişti. Onu Bakü limanından Bakü Halk Komiserleri Sovyetinin yöneticileri- S. Şaumiyana, M. Azizbekov ve P. Çaparidze yolcu ettiler. Bu N. Nerimanov'un onlarla son görüşüydü. Çünkü çok geçmeden Bolşevik hükümeti devrilecek ve gelen iktidar Şaumiyana, Çaparidze, Azizbeyov, Vezirov, Leorganov ve Fioletov'un da bulunduğu 26

²⁶⁹ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 95

²⁷⁰ Fatulayev, *Neriman Nerimanov*, s. 17

²⁷¹ Dubinski-Mihadze, *Jizn Zameçatelnix Ludey...*, s. 154

komiseri hapsedecek. Osmanlıların şehre girişinden hemen önce serbest bırakılıp ve “Türkmen” adlı gemiyle şehri terk etmek isteyecekler. Fakat Astragan’a (Heşterhan) gitmesi gereken gemi, Hazar’ın doğu kıyısındaki Krasnavodsk’da duracak, burada İngilizlerin desteklediği yerli SD’ler tarafından tutuklanan grup gemiden çıkarılacak ve kitle halinde öldürülecek.²⁷²

²⁷² Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal...**, s. 188

4.11 YENİDEN ASTRAGAN

1918 yılında Osmanlıların Sovyet Rusya'sına doğru ilerleyişi, Azerbaycan'da dahili muhalefeti hareketlendirmişti. Muhalefetçiler bazı yerlerde isyanlar düzenleyerek, karışık olan durumu daha da germişlerdi. Aynı şeyler Rusya sınırları içinde de cereyan ediyordu. Astragan'da da tehlikeli durum oluşmuştu. Bir taraftan açlık, sefalet ve bulaşıcı hastalıklar, epidemi, diğer taraftan iktidar karşıtı isyanlar gittikçe çoğalıyordu.

V. İ. Lenin Ağustos 1918'de Astragan komünistlerine telgraf göndermiş ve şunları yazmıştı:

*“Genç Sovyet Rusya'sını güney cephesini, Astragan vilayetini felaketten kurtarmak için en güvenilir ve en güçlü insanları toplamak lazım. Astragan'ın müdafaasını düzenlemek ve İngilizler hücum etseler en güçlü siyaset – sonuna kadar mücadele siyasetini yürütmek gerekir.”*²⁷³

Astragan'ı kurtarmak Bolşeviklerin en önemli görevlerinden biriydi. Çünkü iktidar karşıtı Denikin ve Kolçak İngilizlerle ittifak kurarak ilk önce Astragan vilayetini ele geçirerek, birleşip Moskova'ya saldıracaklardı.

N. Nerimanov'un Astragan'a gelişi böyle bir zamana denk gelmişti. Bakü Bolşeviklerin yenilgisinden sonra buraya D. Bünyadzade, H. Sultanov, V. Naneyşvili, A. Karinyan, G. Musabeyov, Baba Aliyev, M. İsrafilbeyov gibi komünistler de gelmeye mecbur olmuşlardı.

N. Nerimanov yorgun ve rahatsız olsa da, şehrin Tatar, Kırgız ve İranlı işçilerini toplayarak, onlara zulümden kurtulmak için komünizmin en ideal yol olduğunu öğretmeye çalışıyordu. Onun ilk yaptığı, Tatar sosyalistlerini komünist partisine çekmek ve vilayet komitesi vasıtasıyla komünistlerin müslüman şubesini oluşturmaktı. O dönemde Astragan'da toplam 10 kişiden fazla olmayan Tatar

²⁷³ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 97

komünistleri vardı, onlar da siyasi bakımdan tam olarak gelişmemişlerdi ve hiçbir tecrübeleri yoktu.²⁷⁴

N. Nerimanov Tatar, Kırgız ve İranlı işçileri siyasi hayata çekiyordu, onlara sosyalist devrimin görevlerini, Sovyet hükümetinin ilk kanunlarını ve çalışanların vatandaşlık borcu hakkında bilgi veriyordu, toplantılar yapıyordu.

Astragan vilayetinin Volga nehri bölgesindeki Tatarlar N. Nerimanov'un etkili sözlerine ihtiyaç duymuş onun kaygılı, samimi tavsiyelerini dikkatle dinlemişlerdi. N. Nerimanov burada S. M. Kirovla da tanışmıştı.

30 Eylül 1918 yılında Astragan vilayetinin müslüman işleri üzere Harp Komiserliğinin Sağlık şubesine başkanlık eden N. Nerimanov XI Kızıl Ordusunun savaşan bölümlerine yardım için seyyar harp hastane ve sağlık ocakları düzenliyordu ve hemşire kursları açarak kendisi bu kurslarda derslere giriyordu. N. Nerimanov'un çalıştığı harp hastanesi Admiralteys sokağında Veyner'in (geçmiş milyonerlerden biri) malikanesinin üst katındaydı. Hastanenin cerrahiye ve muayene şubeleri vardı. Fakat bunlar tıpa olan büyük ihtiyacı karşılayamıyordu. N. Nerimanov bulaşıcı hastalıklar şubesi açmış, cephe yakınlığında ilk muayene noktaları oluşturmağa çalışmıştı. Buranın ihtiyacını karşılamak için 12 Kasım 1918'de 8 haftalık hemşirelik kursları düzenlenmişti. Bu kurslara N. Nerimanov ile birlikte, doktor Buyko, Zilberberg, Musabeyov, İlyasov yaralılara ilk yardım, çeşitli hastalıklar ve muayeneleri ile ilgili dersler veriyorlardı. Bu kurs her döneminde 20'ye yakın mezun veriyordu.²⁷⁵

Bütün bunlar son derece zor bir ortamda gerçekleşmişti. Tifo epidemisi cephede ve cephe dışında büyük tehlike oluşturmuştu. Epidemiye karşı mücadele en önemli devlet konusu olsa da, karşısını almak için tıp işçileri, hastanelerde yer, ilaç, gıda yetmiyordu. Devrim Komitesi kapitalistlerin yaşadıkları binaları, ilaç ve gıda tasarruflarına el koyuyordu, acil askeri hastaneler düzenliyordu. Bu düzenlemelerde N. Nerimanov'un büyük rolü olmuştu.

N. Nerimanov Ocak 1919'dan başlayarak işçiler arasında sık-sık toplantı yapıyordu, Marksizm-Leninizm ideolojilerini yaymaya çalışıyordu. O, özellikle çalışan kitleleri hedefe alıyordu, çünkü bunlar arasında muhalefetçilerin sayısı giderek çoğalıyordu.

²⁷⁴ Memmedov, Neriman Nerimanov, s. 108

²⁷⁵ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 99

N. Nerimanov müslüman komünistleri bölümünün ilmi-tebligat şubesinin, aynı zamanda işçi kadınlar cemiyetinin toplantılarında, musahibe gecesi ve miting konserlerinde sık-sık konuşurdu. Onun “Milli konu” , “Sınıf mücadelesi”, “İlmi sosyalizm”, “Ekim inkılabının uluslara etkisi”, “Uluslararası ve Şark hürriyeti” siyasi konularda konuşmaları halk kitlelerine Lenin siyasetinin özünü ve sosyalist inkılabının uluslar arası önemini anlamaya yardımcı oluyordu.²⁷⁶

N. Nerimanov özellikle “hürriyetlerini kazanmış” Tatar kadın ve kızlarının siyasi biliminin artmasına özel hassaslıkla yanaşıyordu, onlara çeşitli konularda bilgi veriyordu. Tatar devrimci Hafız Seyfi N. Nerimanov hakkında ki düşüncelerini şöyle açıklamıştı: “N. Nerimanov devrimci ruh yüksekliğinin ve devrimin canı idi. Onun faaliyeti sayesinde Astragan parti teşkilatı onlarca ve yüzlerce komünizm işine bağımlı ve namuslu olan mücadeleci komünistler terbiye etmişti.”²⁷⁷

1 Ekim 1918’de Astragan Halk Komiserliğine üye olan N. Nerimanov, Halk Komiseri gibi, Astragan Vilayet maarif şubesinin müdürü olarak çalışıyordu. O, Sovyet Astragan’ında çalışan kitlelerin maarifleşmesine ve medeni gelişimine özel ilgiyle yaklaşıyordu, yeni usul okullar açtırıyordu. Yerli ahali arasında öğretmen kadroları hazırlamak için kısa süreli öğretmenlik kursları düzenliyordu, yeni usul okullarda eski davranışların kaldırılması için geniş kitle konuşmaları yapmalı oluyordu.²⁷⁸

N. Nerimanov Astragan’ın siyasi ve medeni hayatında etkin faaliyet göstermesine rağmen, Azerbaycan’ı bir an bile unutmuyordu, onun geleceğini düşünüyordu.

Burada kısaca Azerbaycan’daki durumdan bahsedelim. 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan bağımsızlığını kazandı. Yeni bir hükümetin kurulması için diğer partilerin de katılmasına ihtiyaç vardı, böyle kaçınılmaz olarak kurulan koalisyon hükümetlerinin yarattığı krizler ise artık Azerbaycan siyasi hayatının bir özelliği haline gelmişti.

28 Mayıs 1918 ile bağımsızlığın sona erdiği 28 Nisan 1920 tarihleri arasındaki iki yıldan az zaman içinde Azerbaycan hükümetinde toplam 5 kabine kuruldu. Kabinenin ilk üçü Han Hoyski (28 Mayıs 1918, 17 Haziran 1918, 5 Nisan 1919) diğer ikisi ise Yusufbekov (Yusufbeyli) başkanlığında (5 Nisan 1919, 29 Aralık 1919) kuruldu. Yürütmenin bu istikrarsızlığı, Parlamentonun Azerbaycan siyasal

²⁷⁶ A.g.e., s. 100

²⁷⁷ A.g.e.

²⁷⁸ Fatulayev, Neriman Nerimanov, s. 19

hayatındaki rolünü arttırmış ve onu merkez haline getirmişti. Topçubaşiyev'in parlamento başkanlığı, devlet başkanlığı olarak tanınıyordu.²⁷⁹

1918 yazından ülkedeki ekonomik durum gittikçe kötüleşiyordu. Devlet bütçesi ve vergi toplama sistemi henüz verimli bir biçimde oluşturulmamıştı. Diğer taraftan para basma makinelerin olmaması yüzünden yeni banknotlar tedavüle çıkarılmıyordu.²⁸⁰

Azerbaycan'ın siyasi durumunda belirsizlik sosyal hayata da yansiyordu. Yeni hükümetin önünde yeni ordunun olmaması, kadro kıtlığı, ekonomik durum gibi sorunlar vardı. Swietochowski şöyle yazıyordu:

“Azerbaycan'ın iç sorunları ne kadar acıklı durumda olursa olsun, cumhuriyetin kaderi son kertede dış dünyadaki gelişmelere bağlıydı, nitekim bağımsızlık dönemi boyunca dış işler en ön planda yer almıştı. Azerbaycan Rusya'nın dev bölgesinde yaşamayı sürdürüyordu, geçici olarak iç savaşla sarsıldıysa da, Rusya Bakü rejimi için önemini koruyordu. Ancak, Azerbaycan her ne kadar Rusya'daki iç savaş ekonomisini köreltiyorsa da, bağımsız cumhuriyetin varlığını sürdürmesinin de aynı iç mücadelenin devamına bağlı olduğu gerçeğiyle karşı karşıya bulunuyordu. Buna karşı, her iki taraftan birinin süratle ve ezici bir şekilde galip gelmesi Azerbaycan devletinin sonu olacaktı.”²⁸¹

1918'den başlayarak Rusya'da gittikçe Bolşevikler taraftarları çoğalmıştı. Fakat “Mart Olayları”ndan sonra Azerbaycan'da aynı şey söz konusu değildi.

N. Nerimanov'un başkanlık ettiği Azerbaycan komünistlerinin bürosu Bakü'daki komünistlerle irtibata geçti. Azerbaycan'ın komünist teşkilatlarına her yönde yardım göstermek için Astragan Vilayet Yürütme Komitesi içinde Kafkasya Müslümanları İşleri için komiserlik oluşturuldu. Bu Komiserlik, Merkez Bürosunun temsilcisi M. İsrafilbeyov'un önerisi ile düzenlenmişti. 4 Ocak 1919'da Astragan müslüman komünist teşkilatları komitesinin toplantısında N. Nerimanov başkan seçilmişti.²⁸²

²⁷⁹ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 195

²⁸⁰ İmanov, Ali Merdan Topçubaşı..., s. 108

²⁸¹ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 201

²⁸² Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 102

16 Şubat 1919 yılından itibaren çalışmaya başlayan Komiserlik karşısında ciddi, ertelenemeyecek görevler duruyordu. Bunu anlayan Azerbaycan komünistleri siyasi faaliyet için program ve planlar hazırlamışlardı. Onlar Kafkas göçmenlerinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için her şey yapıyorlardı. Gece kursları, okul, kreş, çocuk esirgeme yuvaları açıyorlardı.

Bu dönemde N. Nerimanov ve D. Bünyadzade yönetimi altında olan Kafkasya Müslümanları İşleri için Komiserlik *Hümmet* gazetesini yayınlama kararı aldı. Şair M. S. Ordubadi tecrübeli gazeteci gibi gazetenin yayın başkanlığını etmek için, Astragan'a davet olundu. *Hümmet* gazetesinin ilk sayısı Nisan 1919'da çıktı.²⁸³

28-29 Mart 1919 yılında yapılan toplantıda müslüman komünist teşkilatı "Hümmet" in bürosu seçildi. Kafkas müslüman komünist teşkilatı "Hümmet" in başkanı N. Nerimanov, toplantıya gelenleri Kafkas'ta görülecek işlerin planı ile ilgili bilgilendirdi. Burada sadece Bakü ve çevre bölgelerinde komünizmin yayılması değil, tüm doğu proleteriyasına bağımsızlık kazandırılmasından da bahsedildi. N. Nerimanov'un "Kafkas'ta gelecek faaliyetimizin planları" konusunda konuşmasından sonra, toplantının kabul ettiği kararda, işçi ve köylülerin hakimiyeti ele geçirmesi ve Sovyet hükümeti önerilerinin dikkate alınması istendi.²⁸⁴

N. Nerimanov "Kafkas'ın alınması" ile ilgili konuşmasında bütün Kafkas ülkelerinin ve aynı zamanda Azerbaycan'ın kısa bir sürede bağımsız Sovyet Cumhuriyeti olarak göreceğinden bahsediyordu. 1918 yılında Bakü'de sovyet hakimiyetinin devrilmesinden konuşarak yenilginin nedenlerini açıklamıştı. Bu konuşmayı F. Köçerli kendi kitabında kısaca aktarmıştı:

*"Bizim parti olarak yanlışıımız ve yenilgimize olan sebebimizden biri, yalnız maden ve fabrikalar çerçevesinde çalışmaktı. Transkafkasya'da yalnız bu çerçevede çalışmak büyük hatadır. Çünkü Transkafkasya çalışanlarının çoğunluğu köylüler ve yarım proleterlerden oluşuyordu. Biz kendi nüfuzumuzu köylüler arasında yaymağa çalışacaktık. Nasıl olsa Transkafkasya köylülerin çıkarları ve istekleri aynıdır. Çeşitli milletlerden olan köylüler aynı zulüm ve kölelik ortamında yaşıyor ve el kolları aynı zincire kelepçelenmişti."*²⁸⁵

²⁸³ A.g.e., s. 103

²⁸⁴ Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı...*, s. 192

²⁸⁵ A.g.e., s. 197

N. Nerimanov, tebliğ, rapor ve konuşmalarında yurttaşlarına, Rusya'nın himayesinde, sovyetleşme çağrısında bulunuyordu ve şunları diyordu:

*“Azerbaycanlı işçiler Rus, Ermeni ve diğer proletarya kadar devrimci değildir. Bunu sebepleri yaygın cehalet ve atalet olduğu kadar, Hümmet partisindeki bazı Menşeviklerin şovenizm bakışları ve tavırlarıdır. Ayrıca milli ve dinsel önyargılar da önemli rol oynamaktadır.”*²⁸⁶

Haziran 1919 yılında Astragan'da, Kafkasya Müslüman Komiserliğinin “Göç” matbaasında, N. Nerimanov'un “Biz Kafkas'a Ne Şuarla Gedirik” kitabı yayınlandı. O dönem Azerbaycan'da gizli bir şekilde yayılan bu eserde müslüman komünistlerinin takip edeceği yollar açıklanmıştı.²⁸⁷

Azerbaycan komünist işçi ve köylüleri N. Nerimanov'a büyük umut bağlıyorlardı, onu hasretle bekliyorlardı. Bunu H. Sultanov'un N. Nerimanov'a gönderdiği mektupta görmek mümkündür: “Eğer mümkünse, sizin Azerbaycan'a gelmeniz arzu edilir. Köylüler sizin tarafınızda. Genelde hem işçiler hem köylüler şunu diyorlar: N. Nerimanov Hümmetçilerle nereye, bizde oraya”²⁸⁸

Azerbaycan'da tüm komünistler N. Nerimanov'dan bahsetmeye başlamışlardı. Komünist “Hümmet” ve “Adalet” teşkilatlarının saklı faaliyetleri de dikkate alınırsa Azerbaycan'daki iktidarı rahatsız etmeye başlıyordu. Hatta bununla ilgili “Müsavat” hükümetinin İçişler Bakanı H. B. Hasmamedov'un 8 Nisan 1919'da Gence, Şuşa, CebraİL Cavanşir ve Zengezur General-Gubernatorlerine gönderdiği telgrafi İ. Dubinski-Mihadze şöyle aktarmış:

*“Askeri Bakanımızın aldığı ajan bilgisine göre bolşevik N. Nerimanov Bakü'ye gelmiş “Hümmet” partisinden olan parlamento üyeleriyle, Saniyev ve Garayev ile görüşmüş, sonra Şuşa ve Gazak kazalarına gitmiş, ahali arasında hatta askerler içinde komünizm tebligatı yürütmüştü. Askeri Bakan, orduya yeni askerlerin gelmesi bu propaganda neticesinde azalmış ve tam kesileceğinden korktuğunu bildirmişti. N. Nerimanov oralarda gözükürse, tutuklanmasını saygılarımla rica ediyorum.”*²⁸⁹

²⁸⁶ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s.227

²⁸⁷ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 104

²⁸⁸ A.g.e., s. 105

²⁸⁹ Gulam Memmedli, Neriman Nerimanov 1870-1925, Hayat ve Yaradıcılığının Salnamesi, Bakü: Yazıcı, 1987, s.s 238-239

Bu dönem N. Nerimanov Astragan'da olsa da, Kafkasya'da cereyan eden siyasi olayları dikkatle izliyordu, çıkış yolları arıyordu, hareket planı hazırlıyordu. O, konuşmalarında şöyle diyordu: "Biz, komünistler, şu an Rusya'da olsak da, Azerbaycan'ı aklımızdan çıkarmıyoruz. Azerbaycan her an aklımızdadır ve buradan da onun için çalışıyoruz. Bizim vücudumuz Rusya'da olsa da aklımız, ruhumuz, canımız Azerbaycan'dadır."²⁹⁰

N. Nerimanov aynı zamanda Astragan vilayetinin siyasi hayatında da faal olarak yer alıyordu. 1919 yılı 27 Mayıs'tan 6 Haziran'a kadar N. Nerimanov Urda şehrinde III Genel Kırgız kurultayına Rusya Komünist Partisi (RKP) Astragan Komitesinin üyesi gibi katılmış, Rus, Tatar, Kırgız dillerinde "cari siyaset, milli konu ve halk maarifi", "kilisenin devletten ayrılması" gibi, konularda konuşmuştu. N. Nerimanov'un birinci Kırgız Süvari Alayının Çiğitlerine kurultay adından RSFSR'in kırmızı bayrağını vermesi, onu Kırgız sahralarında devrimci, bağımsızlık mücadelecisi, komünist gibi tanınmasına neden olmuştu.²⁹¹

Astragan'da N. Nerimanov S. M. Kirovla tanışmıştı. Toplantılara birlikte katılıp ileriye doğru planlar kuruyorlardı. S. M. Kirov vasıtasıyla N. Nerimanov V. İ. Lenin'le de tanışmıştı. V. İ. Lenin Azerbaycan'daki durumla yakından ilgileniyordu. Bununla ilgili bilgileri ve genelde Doğudaki durumu N. Nerimanov V. İ. Lenin'e iletliyordu.

N. Nerimanov Haziranda toplantıya katılmak için Moskova'ya davet edilmişti. O, toplantılarda Azerbaycan komünistlerin görevlerinden konuşmuş, Azerbaycan'da bağımsız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması düşüncesini savunmuştu. RKP MK (Merkez Komitesi) N. Nerimanov'un konuşmasını beğenmişti. 19 Haziran 1919'da düzenlenen RKP MK Siyasi Bürosunun ve Teşkilat Bürosunun birleşmiş toplantısında, gelecekte Azerbaycan Bağımsız Sovyet Cumhuriyeti oluşturulmasına karar alınmıştı.²⁹²

Moskova'ya geldikten sonra N. Nerimanov'u Doğu Halkları problemi ile ilgilenen idareler sık-sık görüşmeye çağırmışlar, onun düşüncelerini öğrenmek için toplantılar düzenlemişlerdi.

²⁹⁰ Dubinski-Mihadze, *Jizn Zameçatelnix Ludey...*, s. 158

²⁹¹ Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı...*, s. 193

²⁹² Gaziyeu, *Neriman Nerimanov*, s. 23

V. İ. Lenin N. Nerimanov'un şahsında doğu alemini çok iyi bilen tecrübeli, başarılı parti ve devlet önderini görüyordu. Bu yüzden Lenin ona Moskova'da kalmayı ve RSFSR Halk Milli İşler Komiserliğinde çalışmayı teklif etmişti. Bunu kabul ederek N. Nerimanov Halk Dışişleri Komiserliği dahilinde Yakın Doğu Müslümanları şubesinin müdürü, birkaç aydan sonra RSFSR Halk Dışişleri Komiserinin yardımcısı vazifesinde çalışmıştı.²⁹³

N. Nerimanov RSFSR Halk Dışişleri Komiserliği dahilinde Yakın Doğu Müslümanları şubesinin müdürü işinde bir ay çalıştıktan sonra, Doğu Halkları komünist teşkilatlarının Merkez Bürosuna üye seçilmişti.²⁹⁴

Bu dönem genç Sovyet Rusya'da iç savaş daha bitmemişti. RSFSR Halk Milli İşler komiseri İ.V. Stalin iktidar karşıtı ve dış düşmanlara karşı mücadelelere katıldığından dolayı genellikle Moskova'da bulunamıyordu. Bu yüzden N. Nerimanov diplomatik ilişki oluşturmak isteyen dış ülke temsilcilerini kabul ediyordu, konuşmalar yapıyordu.²⁹⁵

Sovyet hükümeti ile diplomatik ilişki kuran ilk devlet Afganistan olmuştu. N. Nerimanov Afganistan'ın elçisi Muhammet Veli Hanı Moskova'da karşılamış, Sovyet diplomasisi tarihinde ilk defa ona Azerbaycan dilinde müracaat ederek selamlamıştı. N. Nerimanov şunları demişti: "Azerice konuşmam, Sovyet Rusya'sında bütün milletlerin eşit ve bağımsız olmasının bir ispatıdır". İ. V. Stalin Hindistan elçisi Profesör Prasad'la konuşmasını da, N. Nerimanov'a tembih etmişti.²⁹⁶

Genç Sovyet Rusya ile yakın doğu ülkeleri arasında diplomatik ilişkilerin oluşması, Rusya devriminin amaçlarından biriydi. Bu amacı gerçekleştirme görevine N. Nerimanov üstlenmişti. Onun İran, Türkiye, Afganistan, Hindistan, Mısır gibi ülkelerin halklarına seslenişi ve bu sahada gördüğü diğer işler Rusya için büyük önem taşıyordu. N. Nerimanov doğu sorunlarının çözülmesinde V. İ. Lenin'in öğütlerini, yönlendirmelerini dikkate alıyordu. O, Lenin'in ideolojisine inanıyordu, yolunu takip ediyordu ve doğu halkları işçi sınıfının kurtarıcısı gibi görüyordu.²⁹⁷

N. Nerimanov 1919-1920 yılları arası Yakın Doğu Müslümanları şubesinin müdürü iken, Sovyet hükümetinin doğu siyasetinin oluşmasında önemli rol oynamıştı.

²⁹³ Nerimanov, *Seçilmiş Eserler*, 1973, s. 423

²⁹⁴ Memmedov, *Neriman Nerimanov*, s. 109

²⁹⁵ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 108

²⁹⁶ A.g.e., s. 109

²⁹⁷ Memmedov, *Neriman Nerimanov*, s. 110

Afganistan, İran, Türkiye ilişkilerine büyük önem vermiş, bu ülkelerde anti-emperyalist karakter taşıyan milli-bağımsızlık mücadelesine yardım edilmesini ön plana koymuş ve şunları söylemişti: “Bunun için tüm olanaklardan hatta Pan-İslamizmden yararlanmak gerekiyor”.²⁹⁸

Kasım-aralık arası 1919’da Moskova’da düzenlenen Doğu Halkları Komünist teşkilatlarının II genel Rusya kurultayında V. İ. Lenin konuşmuş, doğu halklarını inkılap hareketının başarı yollarını göstermişti. Bu kurultayda N. Nerimanov Azerbaycan komünistlerinin görevlerinden bahsederek, Azerbaycan devrimi uluslararası emperyalizme karşı Sovyet Rusya’sının yaptığı devrim ile çok yakın olduğunu savunmuştu.²⁹⁹

N. Nerimanov doğu meseleleriyle yakından ilgilendiği için, şunları demişti:

*“Sovyet Rusya yüzünü batıya değil, Müslüman doğusuna çevirmelidir. Çünkü dünya savaşı zengin pazarı elde etmek için doğu yüzünden başlamıştı. Bu yüzden savaş batıda değil doğuda sonuçlanacaktır. Doğu halklarını despotizmden kurtarmak için batı emperyalizminden kurtarmak gerekiyor. Bizim dış siyasetimiz ise İran’ın Türkiye’nin ve diğer devletlerin bağımsızlığını tanınmasına dair beyanlarda bulunmakla yetinmişti. Bu da Müslüman Doğusuyla tam ilgilenmediğimizi göstermişti.”*³⁰⁰

N. Nerimanov devrimi eski Rus İmparatorluğu dışında kalan yerleri de, kapsamak üzere tüm Müslüman Doğu’ya yaymak gerektiğini savunuyordu. Bir mektubunda “İslam olan tüm devlet ve milletlere Sovyet gücünü getirelim, yüzyılda yapamadıklarımı on yıl içinde başaracaklardı” diye yazıyordu.³⁰¹

N. Nerimanov V. İ. Lenin ideolojilerini doğuda yayan komünistlerden biri olmuştu. Hatta onu doğuda V. İ. Lenin’in elçisi gibi tanımışlardı. N. Nerimanov doğu halklarını kapital esirinden kurtarmak için, ilk önce Kafkasya’dan başlayarak Leninizmi yaymak gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden “Kafkasya’da ve ilk önce Azerbaycan’da Bağımsız Sovyet Cumhuriyetinin kurulması gerekliydi”.³⁰²

²⁹⁸ Arzu Hacıyeva, *Neriman Nerimanov’un Din Hakkında Felsefi Düşünceleri*, Bakü: Azerbaycan Ensklopediyası Neşriyat Birliği, 1998, s,70

²⁹⁹ Gaziye, *Neriman Nerimanov*, s. 24

³⁰⁰ Hacıyeva, *Neriman Nerimanov’un Din...*, s. 71

³⁰¹ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s.226

³⁰² Ahmedov, *Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı...*, s. 110

Bağımsız Sovyet Azerbaycan'ı ideolojisi Azerbaycan'da tüm komünist teşkilatlarının tek komünist partisi halinde birleşmesini gerektiriyordu. V. İ. Lenin Azerbaycan komünist partisinin ideoloji bakımından birliği ve teşkilat açısından güçlü olmasını istiyordu. Bu yüzden 8 Nisan 1920'de Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesinin kararına göre, genel Kafkasya yönetici parti organı olarak Kafkas bürosu oluşturuldu. V. İ. Lenin'in teklifi ile N. Nerimanov RKP MK'nin Kafkas bürosuna üye seçildi. Kafkas bürosu Kuzey Kafkas ve Transkafkasya'da Sovyet hakimiyetinin iktidara gelmesinde çok büyük rol oynamıştı. Azerbaycan komünist teşkilatlarının I. kurultayından (11 Şubat 1920) sonra sıkı birleşen komünist teşkilatları işçi ve köylüler arasında propaganda vasıtasıyla silahlı isyanlar hazırlıyorlardı.³⁰³

Mart 1920'de Orcenikidze'nin başkanlığıyla kuzey Kafkas Devrim Komitesi düzenlendi. N. Nerimanov buraya da üye seçildi ve V. İ. Lenin'in emriyle Kafkas'a gönderildi. O, Transkafkasya Müslümanları işleri üzere komiser tayin edildi.³⁰⁴

G. Orcenikidze 23 Nisan 1920'de Moskova'ya telgraf göndermiş, N. Nerimanov'un Bakü'ye gönderilmesini rica etmişti. O saatte N. Nerimanov RKP MK'nin Kafkas bürosu üyesi gibi Petigorsk şehrine gidiyordu. Daha yoldayken acilen Merkezden Bakü'ye gitme emrini alan N. Nerimanov buna çok sevinmişti.³⁰⁵ Çünkü Bolşevikler XI. Rus ordusunun yardımıyla Bakü'de yönetimi ele geçirmişlerdi.

³⁰³ A.g.e., s. 111

³⁰⁴ Köçerli, *Neriman Nerimanov Hayatı...*, s. 203

³⁰⁵ Memmedov, *Neriman Nerimanov*, s. 113

5. AZERBAJCAN'DA SOVYET HAKİMİYETİNİN KURULMASI VE NERİMAN NERİMANOV

5.1 N. NERİMANOV'UN AZERBAJCAN'A DÖNÜŞÜ

Sovyet diplomatik saldırılarının çoğaldığı bir dönemde ve Batı'dan hiçbir desteğin gelmemesi Azerbaycan kabinesi içinde bir takım gerginliklerin meydana gelmesine neden oldu. Kabine içinde İçişleri bakanı M. H. Hacinski giderek artan bu gerginliğin içinde, Azerbaycan'ın varlığını sürdürmesi ümidinin Moskova'ya geniş çapta tavizler vermek yoluyla olacağını söylüyordu. İlk adım olarak da Azerbaycan Komünist partisinin faaliyetlerini yasallaştırması tavsiyesinde bulundu. Tabii ki, kabinede bu düşünceye karşı çıkanlarda oldu. Bunlardan biri Han Hoyski idi.³⁰⁶

Hacinski, Rusya'ya uygun şartlarla, başta petrol olmak üzere hammadde temin eden dost bir ülke olması halinde, Bolşevikleri Azerbaycan'ı tanıma konusunda daha yumuşak davranacaklarını ileri sürüyordu. "Müsavat" partisi liderlerinin Mart ayı ortasındaki toplantılarında, Hacinski'nin görüşleri büyük bir çoğunlukla desteklenmiş, Resulzade açıkça Rus yanlısı grubun yanında yer almıştı. Rusya'yı caydırmanın tek yolunun Kuzeyde güçlü savunma cepheleri kurmak olduğunu savunan Han Hoyski ve yandaşları azınlıkta kalmıştı. Azerbaycan'ın yönetici seçkinleri gerçekçi ve sağduyulu bir biçimde kaçınılmaz olana hazırlanıyorlardı. Diğer taraftan general Mehmandarov, tüm Azerbaycan ordusunun tek bir Rus müfrezesi karşısında bile duramayacağını söyleyerek, Parlamentoda şok yaratmıştı.³⁰⁷

23 Mart 1920'de Karabağ'da Erivan hükümetinin desteklediği bir Ermeni ayaklanmasının baş göstermesiyle, Azerbaycan Genelkurmayı hemen hemen tüm

³⁰⁶ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal...*, s. 234

³⁰⁷ A.g.e., s. 235

orduyu isyancılara karşı harekete geçirdi, böylece Azerbaycan ordusu Bakü'nün Moskova karşısındaki stratejisinin bir unsuru olmaktan çıkmıştı.

Genç Azerbaycan demokratik cumhuriyeti baştan itibaren zorluklarla karşılaşıyordu. En önemli zorluklar, Azerbaycan sınırlarının kesinleşip, güçlenmesi, Ermenilerle toprak savaşının başarılı bitmesi, Azerbaycan bağımsızlığı ve iddia edilen sınırları dünya devletleri ve özellikle Batı devletleri tarafından tanınması ve nihayet Azerbaycan'da hükümetin ve iktisadiyatın düzenlenmesi idi.³⁰⁸

Rusya'da ise, Bolşevikler iktidara gelseler de, kendi düşüncelerindeki yayılma hudutlarına daha varmamışlardı. Bolşeviklerin Güney Kafkas'ta galebesi ilk önce Batı devletleri için kabul olunmazdır. Bir yandan Lenin bütün yakın ve orta Doğu, Batı için kabullenmez, Bolşevik ideolojisini yaymak düşüncesindeydi. Bolşevizmi zayıflatıp mücadeleye devam etmek için Antanta, karşı devrimci Denikin'i destekliyordu. Denikin ise Çar Rusya'sının sınırlarını yeniden eski boyutlara getirmek düşüncesinde idi. Denikin'nin Traskafkasya'ya gelişi, Batı için uygundu, çünkü böylece Bolşeviklerin nüfuz dairesi küçülmüş olacaktı.

Azerbaycan ise Denikin ile bir ittifakta Sovyet Rusya'ya karşı çıkmaktan veya tam tersi Sovyet Rusya ile birlikte Denikin'e karşı olmaktan imtina ediyordu. Aynı zamanda Azerbaycan, Sovyet Rusya ile irtibat kurmaya hazırды, ama Rusya kesin cevap vermiyordu. Azerbaycan Sovyet Rusya ile Denikin'in çatışmasını Rusya'nın iç sorunu gibi görüyordu ve bu yüzden ikisi arasında süren savaşa karşı uzun süre tarafsız davranıyordu. Fakat Azerbaycan Cumhuriyeti, bunlardan her hangi birinin sonunda yeneceğini ve yenen taraf (ister Dinikin, ister ise Bolşevikler) zaman kaybetmeden Azerbaycan'a saldıracağını, çok iyi biliyordu.³⁰⁹

Bu durumda Azerbaycan siyaseti ile Gürcistan siyaseti uzlaşıyordu. Fakat Ermenilerin kendilerine has siyasetleri vardı. Burada Ermeniler, oluşan iki Rus cephesini de destekliyorlardı. Bu cephelelerden biri Çar Rusya'dan kalan general Denikin ve diğeri Bolşevikler idi. Bu iki siyasi cephenin amaçları farklı olsa da, Ermenilerin amacı aynı idi. Bu amaç, ister Rusya içinde ister Rusya dışında olsun, Ermeni sınırlarını genişletmek ve özellikle Azerbaycan topraklarına sahip olmaktı. Ş. Gurbanov kendi kitabında bununla ilgili A. M. Topçubaş'ın (Topçubaşev) Paris'ten yazdığı

³⁰⁸ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., 2003, s. 11

³⁰⁹ Fatullayev, Neriman Nerimanov, s. 30

mektubundan örnek vermişti: “Ermeniler Rusya’ya karşı hiçbir itiraz hareketine katılmıyorlar. Denikin ve Kolçak’a düşmancasına bakmıyorlar.”³¹⁰

Batının önceki siyaseti, Denikin’e yardım etmeyi ve Transkafkas Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanınmasını geciktirmeydi. Fakat Denikin’in yenilmesi kesinleştikten ve Bolşeviklerin Güney Kafkas’a yönelmeleri başladıktan sonra, Batı ülkeleri Güney Kafkas devletlerinin bağımsızlıklarını hemen tanıdı. Batı, bolşevizmin yayılmasını durdurmak için tek çıkış yolu, Transkafkas devletleri ile, ister askeri, ister diplomatik ilişkilerin kurulmasında görüyordular. Diplomatik yolla Bolşevik Rusya’nın yayılmasını önlemek için, Versay (Paris) Barış Konferansında Güney Kafkas devletlerinin bağımsızlığını tanıdı. Özellikle “Transkafkas Cumhuriyetlerine Yardım” hakkında taslak hazırlamaya başlamıştı. Azerbaycan ve Gürcistan’a askeri yardım konusunu müzakere etmişti.³¹¹

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin (ADR) tarihi amacı, Azerbaycan bağımsızlık devletçiliğini oluşturmak, Azerbaycan’ı devlet ve bağımsız medeniyete sahip bir millet gibi dünyaya tanıtmaktı. Onlar bu yolda yapabileceklerini yaptılar. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti bağımsız bir devlet gibi tanınmasaydı, belki SSCB’in terkinde onun bağımsız bir Cumhuriyet statüsünü kazanması da soru işareti altında olabilirdi. Fakat bütün önlemler Bolşeviklerin Transkafkasya’ya, özellikle konumuz olan, Azerbaycan’a gelmelerini engellemedi.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin yöneticileri XI. Kızıl Orduya karşı koyamadılar. Nedenlerden biri ise, Milli Ordunun Karabağ’a, Ermeniler tarafından düzenlenen çatışmaları önlemek için, gitmeleri idi. Belki burada ordu Karabağ’dan çıkarılıp XI. Kızıl Ordusunun karşısına çıksaydı, Karabağ Azerbaycan için kayıp olurdu. Bu bakış açısından bakarsak, ADR hükümeti haklı olarak iktidarlarını değil, Karabağ’ı korumayı karara aldılar. Zaten Azerbaycan ordusu XI. Kızıl Ordusunu durdurmak kuvvetine sahip değildi. Çünkü ADR o kadar zor durumdaydı ki, ne harp ne sulh yoluyla iktidarını koruyamayacaktı. Güney Kafkas ülkelerinde olan üç devlet arasında hiçbir zaman düşünce birliği mevcut değildi. Ermenistan ile Azerbaycan arasında savaş devam ediyordu. Bu durumda Azerbaycan için tek çıkış yolu, fazla kan dökülmeden, iktidarı devretmekti.³¹²

³¹⁰ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 12

³¹¹ A.g.e., s. 13

³¹² Firdovsiyye Ahmedova, Neriman Nerimanov, İdeal ve Gerçeklik, Bakü: Elm ve Hayat, 1998, s. 22

Bağımsızlık Savaşı, Çarlık Rusya'sının çöküşü, Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmeleri, etnik çatışmalar, Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan bölgelerinden dolayı Ermenistan ile olan savaş da, ülkenin zayıflamasına yol açmıştı. 1920 Nisan ayında Ruslar, Gence'de Azeri Cumhuriyet ordusunu yendiler ve Müsavat yönetimi de siyasi gücü XI. Kızıl Ordu'ya devretme mecburiyetinde kaldı.³¹³

Azerbaycan komünist partisi liderleri, 27 Nisan gününü tarih olarak belirledikleri darbe için şartların olgunlaştığına karar vermişlerdi. Üç gün önce, 24 Nisanda hareket işareti alan pek iyi silahlanmamış komünist çatışma grupları harekete geçtiler. 25 Nisanda tüm parti komiteleri mücadele kumandası altına girme emri aldılar, emri uygulama konusunda suçlu bulunanların ölümle cezalandırılacağı bildirilmişti. 27 Nisan günü, gece yarısından kısa bir süre sonra, Bakü'ye, dört zırhlı trenin Yalama istasyonundan sınırı geçtiği ve General Şihlinski'nin demiryolu köprülerini havaya uçurma emirlerini uygulayamadığı haberi verdiler. Bu haber Bakülü komünistleri şaşırtmıştı. Sabahleyin, Bakü'ye doğru yol alan Kızıl Ordu trenleri, Azerbaycanlıların göstermeli direnişini ezerken, Azerbaycan Komünist partisi bir bildiri yayınlamıştı. "Hain, cani ve karşı devrimci" "Müsavat" partisi hükümetinin yıkıldığı ilan edildi ve tek yasal otoritenin, Nerimanov, Hüseyinov, Musabekov, Bunyadzade, Alimov ve Garayev'den oluşan Azerbaycan Geçici Askeri – Devrimci Komitesi (Azrevkom) olduğunu bildirdi.³¹⁴

V. İ. Lenin Sovyet Rusya ülkelerinde, özellikle Azerbaycan'da tüm doğuya örnek olabilecek Şura cumhuriyeti oluşmasını istiyordu. O, Doğu ülkelerinin Rusya'yı tanınması için Azerbaycan'da yürütülen siyasetin büyük etkisi olacağından emindi. Bu yüzden Azerbaycan'da sosyalizmin kurulmasına büyük önem veriyordu. N. Nerimanov bu ideolojiyi destekliyordu. O, şöyle diyordu: "Şura cumhuriyeti oluşturarak, Doğu'ya pencere açmak için ben Kafkas'a gitmeliydim".³¹⁵

N. Nerimanov Moskova'da olduğu zaman V. İ. Lenin'le sık-sık görüşüyordu, onunla Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetini oluşturmak ve güçlendirmek konularını müzakere ediyordu. O, Bakü'ye gelmeden, bir hafta önce V. İ. Lenin'le buluşmuş ve tam bir saat Azerbaycan'ın iç ve dış durumuyla ilgili geniş bilgi vermişti.

³¹³ Burak Ulman, 1999'da Azerbaycan'ın Siyasal Yaşamı ve Ana Muhalefet Partileri: Tarihsel Gelişim: Azerbaycan'da Siyasal Örgütlenmenin İlk Yılları, www.sbu.yildiz.edu.tr/Burakyayinlari/makale1 (29 Nisan 2004)

³¹⁴ Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal..., s. 240

³¹⁵ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 112

Bu konuşmada N. Nerimanov Lenin'e Doğuda kanunları uygulayabilmek için, yerli ortama, ahalinin adet-ananesine, dine çok dikkat edilmesi gerektiğini söylemişti. N. Nerimanov'u dinledikten sonra Lenin şunları demişti: "Siz Müslüman komünistleri karşısında büyük, ağır, sorumlu vazifeler duruyor, gidin, ama uyanık ve çok dikkatli olun".³¹⁶

Ş. Gurbanov'a göre, burada N. Nerimanov'un esas amacı, imkan çerçevesinde Azerbaycan'ı Bolşevik devriminin kanlı savaşından kurtarmak, Rusya'da oluşmuş sınıf mücadelesinden doğan halk savaşının Azerbaycan'da tekrarlamamak, Sovyet Sosyalist sistemini dinç yolla kurmak, Azerbaycan petrolüne sahiplenmek, Rusya ile ittifak kurarak Azerbaycan'ın bağımsızlığını korumak, Azerbaycan'ın dış ilişkilerini, özellikle de Türkiye ile oluşturmaktı.³¹⁷ Bütün bunları gerçekleştirmek için N. Nerimanov güvendiği kendi cesaretine, inandığı ve iktidara dahil edilen meslektaşları, halkın iradesi idi. Fakat Azerbaycan Sovyet iktidarının kurulmasının ilk adımlarından başlayarak N. Nerimanov Bolşevik meslektaşları ile fikir ayrılığı yaşadı. Aliheydar Garayev, Mirza Davut Hüseyinov, M. D. Bagirov sovyetlere zıt olanları mahkemesiz kurşunlamayı talep ettikleri halde, N. Nerimanov Bakü'ye gelir-gelmez karar kabul etmiş ve ancak günahları araştırıldıktan sonra cezalandırma kararı alınacağına dair kanun düzenlemişti. N. Nerimanov Azerbaycan'a bağımsızlık, onlar ise Rusya'ya birleşmesini istiyorlardı.³¹⁸

N. Nerimanov Rusya'nın işgalini her bir ihtimalde olacağının hissederek , kendi müdahalesiyle bu işgalin verebilecek zararını azaltmak istiyordu.

Sovyet Rusya'nın yardımına dayanarak Azerbaycan Devrim Komitesi ilk aylardan en önemli sosyalist tedbirlerini başarıyla gerçekleştirmişti. Petrol sanayi, banka gibi sektörler millileştirilmişti.³¹⁹

Fakat N. Nerimanov büyük umutlarla geldiği Bakü'de iktidar yöneticileri ile de anlaşamamıştı. 1920-1922 yılları arası Azerbaycan'ın bütün petrol sanayii, RSFSR Ali Halk Tasarruf Şurası tarafından tayin edilmiş, Serebrovski³²⁰ yönetiyordu. 26 Mayıs

³¹⁶ Neriman Nerimanov, *Lenin ve Şerg*, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1970, s. 9

³¹⁷ Gurbanov, *Neriman Nerimanov Ömrünün...*, s.18

³¹⁸ Fatullayev, *Neriman Nerimanov*, s. 21

³¹⁹ Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı...*, s. 113

³²⁰ A. P. Serebrovski (1884-1938) – 1903'den RSDFP üyesi. Ekim devrimine katılmıştı. 1920-1926 yılları arası Bakü'de "Azneft" (Azerbaycan Petrolü) idaresinin başkanı. 1926-1930 yılları arası "Başkızıl" idaresinin başkanı. 1931-1937 yıllarında Halk Ağır Sanayi Komiserinin yardımcısı. Karşı devrimcilik

1921'de Azerbaycan Devrim Komitesinin I. toplantısından sonra N. Nerimanov Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Bakanlar Sovyetinin başkanı seçilmişti. Ş. Gurbanov ikisinin arasında olan anlaşmazlığı böyle açıklamış:

“Serebrovski “Azneft”in üstünde oturmuştu. Azerbaycan umurunda değil, yaşam şartları ile ilgilenmiyordu. Bir tek petrol olsun ve bol miktarda Rusya'ya taşınınsın... N. Nerimanov'un kendisinin de belirttiği gibi, eğer Bakanlar Sovyetinin başkanı ise, cumhuriyetin tüm sahaları ile ilgilenmek mecburiyetindedir. Niçin “Azneft” N. Nerimanov'un faaliyeti dışında kalmalıydı. İktidarda olanlardan ne Mikoyan, ne Sarkis, ne Mirzoyan, ne Kirov, ne de Orcenikidze buna önem vermiyordu. N. Nerimanov hakkı talep ediyordu fakat Serebrovski kendi bildiğini yapıyordu... Niçin Gence'de petrol Tiflis'ten daha pahalıdır? N. Nerimanov'un bu sorusunu hiç kimse cevaplamıyordu... N. Nerimanov yalnız kalmıştı. İktidarda olan diğer Azerbaycanlılar susuyordu. Evet bunları iktidara susmak için getirmişlerdi.”³²¹

Azerbaycan köylerinde ise, hakimiyetin çalışan sınıfının eline geçmesi için ciddi hazırlık görülüyordu. Bakü'de N. Nerimanov adına Merkez Köy Evinde bütün Azerbaycan köylülerinin 15 günlük toplantı yapılması kararı alınmıştı. Bu, en unutulmuş köylerde bile Köy Komiteleri oluşturmak ve sınıf düşmanlarına karşı mücadelenin düzenlenmesinde yardımcı olacaktı.³²²

N. Nerimanov konuşmalarında işçi ve köylüleri kendi hakimiyetinin sahibi olmaya çağırıyordu. O şunları diyordu: “Şura Rusya kuvvetlidir çünkü, hükümetin sahibi işçi-köylü ve onların arasından çıkmış Kızıl Ordudur”. N. Nerimanov iç karşı devrimcilere yeniden közermeye izin vermemek için memleketi idare edebilecek maarif ve zeki insanların yetiştirilmesi gerektiğini savunuyordu.³²³ Azerbaycanlı kadroların kıtlığını N. Nerimanov şöyle açıklıyordu:

“Eğer şimdi “Neftkom” (Petrol Komitesi) ve Baksovyet çalışanlarının terkbine bakarsanız, şaşıracaksınız. Yerli müslüman mühendisleri ve

suçu ile hapis edilmiş ve idama mahkum edilmişti. Bkz. Nerimanov, **Ucgarlarda İngilabımızın Tarihine Dair V. İ. Stalin'e Mektup**, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyat Poliagrafya Birliği, 1992, s. 76

³²¹ Gurbanov, **Neriman Nerimanov Ömrünün...**, s. 138

³²² Ahmedov, **Neriman Nerimanov'un Yaradıcılıg...**, s. 114

³²³ İngilab Babayev, **Azerbaycan'da Sovyet Hakimiyeti Uğrunda Neriman Nerimanov'un Mücadelesi**, Bakü: S. M. Kirov Adına Azerbaycan Devlet Üniversitesinin Elmi Eserleri, 1968, s. 22

genelde aydınlar ticaret ile uğraşıyorlar devlet idarelerinde ise Rus, Ermeni, Gürcü ve Yahudiler çalışıyor."³²⁴

Ağustos 1920'de Bakü Kazası Köylülerin Kurultayı düzenlendi. Bu kurultayda köylerde okullar, çocuk yurtları ve kreşleri, aynı zamanda okullarda çalışabilecek öğretmen kursları, büyüklere ait akşam kursları ve okuldan sonra çalışmalar için kütüphaneler ve tiyatroların düzenlenmesi kararı alındı.³²⁵ Bu gibi faaliyetlerin arkasında N. Nerimanov duruyordu.

N. Nerimanov ilk defa Bakü'de Bolşeviklerin zengin kesiminin mülküne zorla el koymasını durdurmuştu. Bunun yerine herkes gönüllü, devlete fazla veya kullanmadığı eşyaları vermesini rica etmişti. Böylece zor kullanarak ve insanları rencide edici hareketlere N. Nerimanov tarafından son verilmişti.³²⁶

N. Nerimanov eski ve yetenekli harpçileri de kendi himayesine almıştı. Buna Çar ordusunda yer alan S. Mehmandarov ve A. Şihliski'ye olan münasebetini örnek verebiliriz. 1 Ağustos 1920'de generalleri Moskova'ya gönderdiği zaman V. İ. Lenin'e yazdığı mektubu T. Ahmedov şöyle aktarmış:

"Değerli Vladimir İlyiç!

Gence isyanı zamanı eski Azerbaycan ordusunun tüm subayları hapsedilmişti. Bu mektubu size sunan meşhur generaller – Mehmandarov ve Şihlinski de onların içerisinde idi. Uzun araştırmalardan sonra, bu generallerin isyanla alakaları olmadığı anlaşılmıştı. Durumumuz kesinleşene kadar ve genelde işimize yardımcı olacak kararı alarak, onlara karargahta çalışmak için size gönderiyoruz çünkü onlar harp uzmanlarıdır ve bizlere çok gerekecekler. Onlardan biri Şihlinski Nikolay ordusunda "Topçu Allahı" sayılıyordu. Polonya cephesi kurtulana kadar izin verin onlar Moskova'da çalışsınlar, sonra sizden, bizim askeriyemizi oluşturmak için onları buraya göndermenizi rica edeceğim. Bu arada onlara yardım etmek gerekiyor. Onların siyasi görüşü şöyledir: müsavatchıları görmek istemiyorlar ve eminler ki, Sovyet Rusya'sı olmadan Azerbaycan yaşayamaz..... Onlar Rusya'yı seviyorlar.

³²⁴ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 140

³²⁵ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 114

³²⁶ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 20

*Komünist selamı ile, N. Nerimanov*³²⁷

Meşhur harp önderleri – S. Mehmandarov ve A. Şihlinski N. Nerimanov'u utandırmadılar. Onlar Kızıl Ordunun teşkilinde, harp biliminin gelişmesinde ve milli harp kadroların terbiyesinde genç Sovyet hükümetine namusla çalışıp hizmet verdiler. Ş. Gurbanov bununla ilgili A. Şihlinski'nin anılarını aktarmış:

*“Bir tek bizi değil, hatta tüm tutuklanan subayları bıraktırıp, aileleri ile birlikte Moskova'ya göndermişti. Gençlikte arkadaşlık edip fakat sonradan siyasi bakış açısından ayrılışlar da, halk karşısında çalışmalarını göz önünde tutarak Memmed Emin Resulzade'yi hapisten kurtarıp şahsen Moskova'ya göndermişti. Bu olayda Stalin'in de yardımı olmuştu. ADR'nin yüksek rütbeli memuru olan Üzeyir Hacibeyov'u idam edilecek siyahiden çıkarttırmıştı. Malta adasında hapiste olan Türk ve Azerbaycan aydınlarını (örnek olarak Ahmed Ağaoğlu) ve siyasetçilerin bırakılması için, çok çalışmıştı. Hükümet başçısı olduğu zaman Hacı Zeynelabdin Tağıyev'in yanına gitmiş ve onu olabilecek ölümden ve rencide edilmeden kurtarmıştı.”*³²⁸

Yaz 1920'de Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı düzenlenmişti. Ağustos ayının sonlarında Bakü, Doğu halklarının elçilerini kabul etmişti. Kurultayın açılmasından bir gün önce Devlet Tiyatro binasında konser, miting düzenlenmişti. N. Nerimanov burada “komünizmin geleceği” ile ilgili konuşmuştu. T. Ahmedov şöyle aktarmış:

*“Yüzyıllar boyunca iktidardaki şahıslar fakir kitleleri hürriyetten mahrum etme yolları aramışlar, kanunlar düzenlemişlerdi. Fakat kanunlarda adalet hayal gibi kalmıştı. Çünkü kendi çıkarlarını her şeyden üstün tutan istismarcılar yüzlerce insanı mahvetmişti... İnsanları mutluluğa, komünizme çıkararak yeni, doğru yolu Karl Marks göstermişti. Komünizm insanlığı kapitalin değil, faydalı zahmetin karşısında secde etmeye çağırır. ...Komuna (komünist) hükümetini ışıklı gelecek bekliyor. Bu hükümet zahmet, birlik ve genel mutluluk hükümeti olacaktır. Kocaman Doğu bağımsız, hür ve mesut yaşamak için komünizm yolu ile gitmelidir.”*³²⁹

³²⁷ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 115

³²⁸ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 21

³²⁹ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 116

1 Eylül 1920'de akşam, Bakü'de Azerbaycan Devlet Opera Tiyatro binasında Doğu Halklarının I. Kurultayı düzenlendi. Kurultayda Avrupa ve Asya ülkelerini 37 milleti temsil eden, 1800 temsilci katıldı.³³⁰

Bu kurultay V. İ. Lenin, N. Nerimanov'un girişimciliği ve yardımı ile düzenlenmişti. Doğu dünyası milletlerinin büyük kurultayında Mustafa Sübhi, Heyderhan, Herry Kvelch, Bela Kun, John Reed gibi devrimci önderler katılmışlardı. Burada açılışı N. Nerimanov yapmış ve şöyle demişti: "İnsan tarihinde ilk defa kocaman Doğunun temsilcileri toplanıp, bin yıllık dertlerini ve çıkış yollarını söylemeye fırsat bulmuşlardı."³³¹

3 Eylül'de Bakü'nün Hürriyet meydanında Doğu Halklarının I. Kurultayının açılış şerefine işçilerin mitingi düzenlendi ve "Parapet" parkında toplantı yapıldı. N. Nerimanov burada konuşarak şunları söyledi:

*"Bu gün Transkaftkasya şehirlerinin birinde, ilk defa Bakü'de büyük öğretmenimiz Karl Marks'ı andık. Erevan ve Tiflis'te Karl Marks'ı anacağımız gün uzak değildir. Bu günden itibaren "Parapet" "Karl Marks meydanı" adlanacaktır."*³³²

Düzenlenen kurultayın temsilcileri her yerde saygı ve törenle karşılanıyordu. N. Nerimanov görüş ve toplantılarda Doğu halklarının milli bağımsızlık hareketında kurultayın ciddi etkisi ve tarihi yararından bahsediyordu. O, 4 Eylül "Taze Pir" (Yeni Evliya) camisinde şehir fakirleri ile görüşünde şunları demişti:

*"Tüm doğu ülkelerinin temsilcileri, temsil ettikleri milletin ihtiyaçlarını düşünmeye, geleceğe inam uyandırmaya çalışacaklar. Böylelikle, Doğu milletleri son savaşa – Avrupa emperyalizmin paslı ağır zincirlerinin kırılmasına birlikte girişecekler... Biz Doğu'yu yalnız İngiltere'nin sömürsünden kurtarmakla rahat edebiliriz. Doğunun pis ve bozulmuş havasına devrimin birlik düşüncesini getirerek, Doğu vilayetlerini devrim ocağına çevireceğiz."*³³³

Doğu'nun milli bağımsızlık hareketına yön vermek ve halkları sömürge esaretinden kurtarmak için Bakü'de faaliyette olan Merkez Şura'sı – Harekat ve

³³⁰ Hacıyeva, Neriman Nerimanov'un Din..., s. 71

³³¹ A.g.e., s. 72

³³² Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılık..., s. 117

³³³ A.g.e.

Tebliğat Şurası tesis etmişti. Bu şuranın terkinde N. Nerimanov, S. Orconikidze, S. M. Kirov, E. D. Stasova, Mustafa Sübhi dahil edilmişlerdi. Bütün dünyanın her yerinden Doğu ülkelerinin temsilcileri Bakü'ye gelerek "Harekat ve Tebliğat Şurası"nda bilgi, çıkış yolları, nasihat alıp derterine çare bulmaya çalışıyorlardı.³³⁴

8 Eylül Doğu Halklarının I. Kurultayının son toplantısında N. Nerimanov 26 Bakü Komiserlerinin Hazar denizinin diğer tarafından, Ağçakum kumsallığından çıkarılıp Bakü'ye getirilmiş cesetlerini Hürriyet meydanında defnedileceği haberini verdi. Bir gün sonra Doğu halklarının I. Kurultayın temsilcileri ve iktidar yöneticileri 26 Bakü Komiserlerin defin törenine katıldılar.³³⁵

N. Nerimanov bu Kurultayın Doğu halkları milli bağımsızlık hareketının yeni sayfasının açılmasında halledici etki yapacağına inanıyordu. Çünkü Doğu Halklarının I. Kurultayı emperyalizmin sömürgecilik siyasetinin kurnazlığı, sahteliği ve mürteci özelliğini gösteriyordu, emperyalizme karşı birlikte mücadele gereğini savunuyordu.³³⁶

N. Nerimanov Lenin'in ideolojisini bütün dünyada yayılacağına ve etkisini göstereceğine inanıyordu. O, Doğuda milli bağımsızlık hareketının geniş çapta yayılmasını tarihi bir gereksinim gibi görüyordu. N. Nerimanov Maarif Önderlerinin I. Kurultayında (Eylülün sonu 1920'de) yaptığı konuşmada Avrupa burjuvasının mevcut sömürü siyasetini eleştiriyordu ve büyük inamla şöyle diyordu:

*"Doğu halkları kısa sürede birleşerek meydanlarda toplanacak, eski medeniyet ve gelecek bağımsızlık uğrunda mücadele yürütecektir. Bu yüzden Doğu halklarının bağımsızlık hareketi yolunda nurlu deniz feneri olan Azerbaycan'ın, maarif ve medeniyetini geliştirmeye özel önem vermemiz gerekiyor."*³³⁷

N. Nerimanov eğitimin gelişmesinde, halk öğretmenlerinin yardımına güveniyordu. Çünkü vatanını seven maarif önderleri "hakikati düşünür" ve "pedagojiye vicdanla" yaklaşıyorlardı.

³³⁴ Hacıyeva, Neriman Nerimanov'un Din..., s. 74

³³⁵ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 118

³³⁶ Babayev, Azerbaycan'da Sovyet Hakimiyeti..., s. 28

³³⁷ Nerimanov, Lenin ve Şerg, s. 27

12 Eylül 1921'de Maarif Önderlerinin II. kurultayında Azerbaycan ve Rus dillerinde konuşma yapan N. Nerimanov maarif sorunlarını birinci derece genel devlet sorunu gibi değerlendirdi.³³⁸

N. Nerimanov 1921'de Bakü'nün merkezinde Azerbaycan Edebiyatında büyük rolü olan, halk şairi M. A. Sabir'in heykelini yaptırmıştı. Üstelik bu Bakü'nün ilk heykeliydi. N. Nerimanov M. E. Sabir'e büyük değer vererek, "Bütün Rus proleter edebiyatında ona benzer şair bulamazsınız" demişti.³³⁹

Azerbaycan'da işçi-köylü usul idaresinin teşkili ve Sovyet Rusya'sı ile karşılıklı yardımlaşmanın oluşması sahasında olan günlük sıkı çalışma parti ve devlet liderlerine, cumhuriyetin eyaletleriyle ilgilenmeye zaman bırakmıyordu. Halbuki köylerde yapılacak çok iş vardı. İlk önce, yeni ortamda köylülere hukuk ve durumlarını anlatmak gerekiyordu. İşçi-köylü hakimiyetinin yerli temsilcileri arasında, kendi görevlerini tam yapmayan ve ciddi eksiklikler oluşturanlar vardı. Bu yüzden Devrim Komitesinin başkanı N. Nerimanov düzenlenen komisyon üyeleriyle Azerbaycan'ın Ucar, Göyçay, Gence, Gazah, Poylu, Tovuz, Yevlah, Şuşa, Şeki ve Kürdemir eyaletlerine gitmişti. N. Nerimanov'un 1920'de 30 Eylül'den 14 Ekime kadar devam eden bu ziyareti, faydalı sonuçlanmıştı.³⁴⁰

N. Nerimanov yerli ahaliyle görüş ve konuşmalarında onların hayatı, ekonomik durumu, ihtiyaç ve talepleri ile ilgilenmiştir ve aynı zamanda halka yeni hükümetin yürüttüğü siyasetin özelliğini açıklamıştı.

N. Nerimanov köylülere, Devrim Komitesi yetkilerini yeni oluşan işçi-köylü hükümetine devredeceğini anlatıyordu ve şöyle diyordu: "Siz köylüler kendi aranızda birisi seçip Bakü'ye göndermelisiniz. Bu yüzden ihtiyatlı olun, aldanmayın. Elinde çomak, omuzlarında kürk, başında şapkası olanı değil, sizin seviyenizde olup derdinizi anlayan birisini seçin."³⁴¹

N. Nerimanov işçi köylü hakimiyetinin çokuluslu siyasetini köylülere anlatırken şöyle devam ediyordu: "Çok sürmeden, Erivan ve Tiflis'te de kırmızı bayrak

³³⁸ Babayev, Azerbaycan'da Sovyet Hakimiyeti..., s. 30

³³⁹ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s.s. 115-116

³⁴⁰ Nerimanov, Lenin ve Şerg, s. 18

³⁴¹ Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılığı..., s. 120

dalgalanacak. Gürcü ve ermeni fakir-fukara ellerini size uzatacak. Sizin aranızda milli tartışma, ayrıcalık olmayacaktır.”³⁴²

Yerli ahali her yerde N. Nerimanov’u tuz-ekmekle, büyük güven ve saygıyla karşılıyordu ve konuşmalarını dikkatle dinliyordu. N. Nerimanov’un sözleri hükümet belirsizliğinden bıkan halkı gerçekten etkiliyordu. Sabitlik ve güven arayan halk zorlukları yenebilmeleri için birlikte hareket etme mücadelesine inanıyorlardı. T. Ahmedov bununla ilgili komünist, aydın S. Ağamalıoğlu’nun hatıralarını şöyle aktarmış:

“Cumhuriyet içinde yaptığı ziyaretlerde N. Nerimanov yoldaşı izlediğimiz zaman Azerbaycan’ın çalışan ahalisi arasında onun ne kadar nüfuz ve etkiye sahip olduğunu kendim gördüm ve inandım... Her yerde Nerimanov yoldaşı bütün halk törenle karşılıyordu. Görüş yerlerinde büyük mitingler düzenleniyordu. Tüm bu miting ve toplantılarda Nerimanov halka yakın ve anlaşılır dille konuşup ve karşısında olan sorunları çözmeye çalışıyordu... Bu ziyaretler, o dönem yeni hükümetin güçlenmesi için büyük önem taşıyordu.”³⁴³

Fakat halk tarafından sevilen N. Nerimanov bazı iktidar yöneticileri tarafından kışkırtılıyordu ve Azerbaycan bağımsızlığını savunan N. Nerimanov’un çalışma dairesini küçültmeye çalışıyorlardı. Bunlardan biri Azerbaycan Komünist Komitesinin yöneticisi Anastas Mikoyan³⁴⁴ idi. Ş. Gurbanov onun sözlerini şöyle aktarmış: “Biz N. Nerimanov’un sahip olduğu nüfuzunu, fazla kullanamaması için, sınırlandırmalıyız.”³⁴⁵

N. Nerimanov siyasetinin esas özelliği, yerli Azerbaycanlı ahalinin yaşam şartlarını iyileştirmek, her saha için milli kadro oluşturmak, Azerbaycanlıların iktidarda sözünü daha etkileyici etmek, Bakü’nün ermenileştirilmesinin karşısını almaktı. Bu yüzden Bakü’ye gelir gelmez merkezle (Moskova’yla) aşağıdaki konularda mücadeleye girdi: Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü, Azerbaycan’ı, özellikle Bakü’nün

³⁴² A.g.e.

³⁴³ A.g.e., s. 121

³⁴⁴ A. İ. Mikoyan (1895-1978) – 1915’den RSDFP üyesi, 1917-1918 yılları arası Bakü’de çalışmıştı. 1919’da işçi konferansının yönetim üyesi oldu. Nisan 1920’de XI Kızıl Ordusu ile Bakü’ye geldi, AKP BK katibi seçilmişti. 1921’den itibaren Rusya’nın çeşitli şehirlerinde parti ve iktidar yönetimlerinde çalışmıştı. 1935-1966 yıllar arası MK siyasi bürosunun yönetim üyesi idi. Bkz. Nerimanov, *Ucgarlarda İngilabımızın Tarihine...*, s. 69

³⁴⁵ Gurbanov, *Neriman Nerimanov Ömrünün...*, s. 20

ermenileştirilmesinin karşısını alınması, Merkezle Azerbaycan arasında siyasi ve iktisadi hukukların bölünmesi ve güven sorunları.³⁴⁶

N. Nerimanov güvendiği V. İ. Lenin'e sık-sık mektup yazıyordu. Bakü'de oluşan vahim durumla ilgili Lenin'e mektubunda şöyle anlatmıştı: "Eğer kısa bir sürede Merkez daşnak komünistlerin bütün iğrenç hareketlerine son koymak iktidarında olmasa bütün müslüman Doğusu bizden yüzlerini çevirecek. Ben bununla ilgili sizi ciddi anlamda uyarıyorum."³⁴⁷

N. Nerimanov'un baskıları sonucu, Bakü'de ermenileştirme konusunu gerçekleştirmek için geniş çapta çalışan Mikoyan ve Sarkis³⁴⁸ Bakü'nün yönetim dairelerinden uzaklaştırıldılar. N. Nerimanov şöyle demişti: "Mikoyan'dan sonra BK'nin katibi Sarkis oldu, Sarkis'ten sonra ise Mirzoyan³⁴⁹. Büyük bir ihtimal var ki, Mirzoyan'dan sonra Kasparova olacak ve b."³⁵⁰

N. Nerimanov Stalin'e mektubunda da Azerbaycan'daki yönetimi şikayet etmişti:

"Bakü Parti Komitesi müslüman işçileri için hiçbir şey yapmıyor. İşçiler yoldaş Sarkisten birkaç defa rica etmişler ki, durumlarını dikkate alsın, okullar açtırsın, Azerbaycan dilinde konuşan Parti komite katipleri tayin etsin. Fakat şu ana kadar hiç biri yapılmış değildir... 1918'de Mart katliamını göz önüme getirerek şunu diyebilirim ki, bu olaydan Bakü'deki Sovyet Hakimiyeti sorumludur. Bu yüzden ermeni yoldaşları yüksek vazifelere tayin etmemek gerekiyor... Ben eminim ki, Sergo Orcenikidze ve Stalin simasında RKP MK biz Türklere güvenmiyor ve Azerbaycan'ın geleceğini ermeni daşnaklarına havale ediyor. Ne gibi sonuçların olacağı, demek zordu. Amma bütün sorumluluk Sergo ve Stalin'e ait olacak."³⁵¹

³⁴⁶ Ahmedova, Neriman Nerimanov, *İdeal...*, s. 25

³⁴⁷ Bu mektubun tam şeklini ekler bölümünde görebilirsiniz, ayrıca bunun için Bkz. Nerimanov, *Uçarlarda İngilabımızın Tarihine...*, s. 62

³⁴⁸ Sarkis (Danilyan) (1898-1937) – 1917'de RSDFP üyesi, 1919'dan RKP Bakü Komitesinin üyesi, Azerbaycan Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonar AKP BK katibi olmuş, sonar Moskova'da, Voronej'de ve Rusya'nın başka şehirlerinde çalışmıştı. Sonunda düşünce suçlusu ilan edilerek idam edilmişti. Bkz. Nerimanov, *Uçarlarda İngilabımızın Tarihine...*, s. 72

³⁴⁹ L. İ. Mirzoyan (1897-1939) – 1917'den itibaren RSDFP üyesi. Nisan 1920'den itibaren Azerbaycan Halk İttifakı Merkez Şubesi katibi, sonra ise başkanı olmuştu. Kasım 1921'den Azerbaycan SSC halk emek komiseri, Ocak 1922'de AKP BK katibi, 1925-1929 yılları arası AKP MK katibi idi. 1930'dan itibaren Urak ve Kazakistan'da parti işlerinde çalışmıştı. Düşünce suçlusu ilan edilip, idam edilmişti. Bkz. Nerimanov, *Uçarlarda İngilabımızın Tarihine...*, s. 69

³⁵⁰ Gurbanov, Neriman Nerimanov *Ömrünün...*, s. 54

³⁵¹ Bu mektubun tam şeklini ekler bölümünde görebilirsiniz, ayrıca bunun için bkz. Nerimanov, *Uçarlarda İngilabımızın Tarihine...*, s. 33

N. Nerimanov artık Azerbaycan'ın Bolşevik Rusya'dan kopmasını, bağımsızlık yoluna yeniden girmesini istiyordu.³⁵²

N. Nerimanov bir edip gibi Azerbaycan'da ana dilin ön plana çıkmasında da büyük rol oynamıştı. Aralık 1922 Tiflis'te Azerbaycan tiyatro binasında "Yeni Türk Alfabeti" konusunda düzenlenen toplantıda N. Nerimanov'un konuşmasını Aziz Şerif şöyle aktarmış:

*"Biz bekleyemeyiz. Bir etrafınıza bakın. Tüm milletler ilerlemiş, siz ise hala sattığınız karpuzun kazancını hesaplamaktasınız. Bir dakika bile durmak olmaz. Bir şeyler yapmak, keşfetmek gerekiyor. Eğitim için de kolay, anlaşılır alfabe gereklidir. Çocuklara Arap alfabesini öğrettiğimiz zaman, o zavallıların nasılda azap çektiklerini, birde öğretmenlerine sorun. Bunu sadece onlar anlayabilir. Alfabemizde yapılacak ıslahatın tüm yararını, tüm zaruretini de herkesten iyi onlar bilir."*³⁵³

Azerbaycan dili N. Nerimanov'un verdiği ferman ile devlet dili statüsünü almıştı. Bu ferman, tüm idarelerde yazılar Rusça ile beraber, Azerbaycan dilinde de yapılmasını emreliyordu. Fakat bu konuda da N. Nerimanov zorluklarla karşılaşmıştı. İktidar resmi devlet dili olarak, Azerbaycan dilinin resmileşmesine karşı idi. Bu yüzden okullarda Azerbaycan dilinde dersleri, milli tiyatrolarda Azerice oyunların azaltma girişimlerinde bulunmuştu. N. Nerimanov buna kesinlikle karşı çıkmıştı.³⁵⁴

N. Nerimanov'un Azerbaycan'da olması Merkez ve Merkezin yerli temsilcilerine (Elçin'in yazdığına göre, N. Nerimanov onları "Merkez karşısında ad kazanmak arzusunda olan sahtekarlar" adlandırmış) serbest hareket etmeye koymuyordu, istediklerini yapamıyorlardı. N. Nerimanov geçici olarak ülke dışına çıktığında (Genua konferansına katıldığında), bu "sahtekarlar" zaman kaybetmeden faaliyete başladılar.³⁵⁵

N. Nerimanov Genuya'da iken okullarda Azerbaycan dilinde derslerin azaltılması, Rusça tiyatro düzenlemelerin çoğaltılmasına dair, basın aracılığı ile propaganda yürütülmüştü. Fakat konferanstan döndükten sonra, N. Nerimanov buna müdahale etmiş ve bu olay Merkeze kadar duyulmuştu. Sonra N. Nerimanov İ. V.

³⁵² İrfan Ülkü, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000, s. 110

³⁵³ Aziz Şerif, *Geçmiş Günlerden. Adamlar, Senedli Hatireler*, Bakü: Yazıcı, 1986, s. 289

³⁵⁴ Gurbanov, *Neriman Nerimanov Ömrünün...*, s. 49

³⁵⁵ Elçin, *Neriman Nerimanov, Şehsiyeti...*, s. 6

Stalin'e bu olayla ilgili şunları yazmıştı: "Sollar benim Genua konferansında olduğumu kullanıp, faaliyete başlamışlar ve daha da yüzüstüleşmişler. Genua'dan döndükten sonra, Türk dili derslerini azaltmak ve bununla ilgili üstelik bana karşı makaleler yayınlamışlardı."³⁵⁶

Elçin N. Nerimanov'un *Bakinski raboçiy* (Bakü işçisi) gazetesinde "Bazı Yoldaşlara Cevap" adlı makalesini aktarmış:

*"Türk dili Azerbaycan devlet-resmi dili ilan edilmiştir ve Azerbaycan'da bu dilin haklarından ve üstünlüklerinden tam bir şekilde kullanılmalıdır. Hiç kimse bunu iptal edemez... Azerbaycan kendi dilinden imtina edemez ve Azerbaycan'da bu dilin manasını, rolünü azaltmaya hiç kimseye izin veremez."*³⁵⁷

Bu makaleden sonra Bakü'nün yöneticilerinden biri olan L. Mirzoyan Transkafkas Komitesini arayarak şunları demişti: "Bu makaleden sonra komünistler kendilerini sarsılmış hissediyorlar, bu makale esassız yazılmıştı". Bundan sonra Komite N. Nerimanov'dan açıklama istemişti ve dört gün sonra AKP MK'nın düzenlediği toplantıda N. Nerimanov'un makalesi geniş müzakere edilmiş, "meslektaşları" tarafından antipartici (antikomünist) olarak suçlanmıştı. "Meslektaşları" ise: Levon Mirzoyan, A. H. Garayev, R. Ahundov, G. Musabeyov, E. Hanbudagov, M. C. Bağirov idiler. Bunlarda sonunda antidevrimci suçlamaları ile yakalanıp idam edilmişlerdi.³⁵⁸

Burada N. Nerimanov'un katıldığı konferanstan da bahsedelim. 1922'de N. Nerimanov İtalya'nın, Genua şehrinde düzenlenen uluslararası konferansa katılmıştı. M. A. Gaziyev N. Nerimanov'un bu konferansla ilgili anılarını şöyle aktarmış:

"Ben hiçbir zaman diplomat olmadım, ama burjuva diplomasinin hilekarlık aleti olduğundan emin oldum... Ben Genua'dan çok ağır bir düşünceyle döndüm. Genua konferansına ben yalnız komünist gibi değil, birde edip gibi yaklaşıyorum ve orada tüm gördüklerim ve duyduklarımaya dayanarak konuşuyorum... Bu gün Batı Avrupa kapital esiridir... Kısa bir sürede birleşip onu kurtarmak lazım... Uluslararası olaylarda bu sonucu

³⁵⁶ Nerimanov, Uçgarlarda İnkılabımızın Tarihine..., s. 51

³⁵⁷ Elçin, Neriman Nerimanov, Şehsiyeti..., s. 6

³⁵⁸ A.g.e., s. 7

çıkabiliriz: çürümüş burjuva kanunları mahvolması dönemindeyiz, dünya proleter devrimin galebesi dönemi yaklaşıyor.”³⁵⁹

Yeni iktisadi siyasete geçit döneminde Transkafkas cumhuriyetlerinin iktisadi ve siyasi gelişmesi için dönemin şartlarını göz önünde tutarak birleşmeleri gerekiyordu. Kasımın sonu 1921’de V. İ. Lenin’in Konfederasyon (Zagfederasyon) oluşturulması hakkında yaptığı teklif çerçevesinde N. Nerimanov çok çalışmıştı. O, Transkafkasın iktisadi yönden gelişmesi ve medeni yükselişi için V. İ. Lenin’in önerilerinin önemini işçi ve köylü kitlelerine anlatmış, yayılmasını sağlamıştı. 18 Şubat 1922’de Transkafkas Parti Teşkilatlarının Kurultayı, Konfederasyonun oluşturulması konusunu müzakere etmiş, ittifak teklifi beğenilmişti. Burada ülkenin iktisadi durumunu düzeltmek için, genel siyasi birleşmiş merkezin oluşturulması hızlandırıp, G. K. Orcenikidze ve N. Nerimanov’un başkanlığı ile Transkafkas Ülke Komitesi üyeleri seçilmişti.³⁶⁰

12 Mart 1922’de Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Merkez Yürütme Komitelerinin konferansı Transkafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Federatif İttifakını oluşturdu. Ülkede bütün işleri yürüten İttifak Sovyetinin yönetici organına N. Nerimanov’da seçilmişti. N. Nerimanov, A.A. Bekzadyan ve P. K. Mdivani konferansta İttifak Sovyeti başkanları seçildiler.³⁶¹

10 Aralık 1922’de Bakü Transkafkas I. Sovyetler Kurultayında N. Nerimanov İttifak Sovyetinin sekiz aylık faaliyeti hakkında rapor sundu. Burada Transfederasyonun anayasası da tasdik edildi ve ali organı olarak Transkafkas Merkez İcra Komitesi seçildi.³⁶²

30 Aralık 1922’de Moskova Büyük Tiyatro binasında başlayan I. Sovyetler Kurultayı, birleşmiş çok uluslu Sovyet Devletini tasdik etti. Onun ali kanun düzenleyici organı ise SSCİ MİK’ni (Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği Merkez İcra Komitesi) seçildi.³⁶³

³⁵⁹ Memmed Gaziyev, V. İ. Lenin’in Şagirdi ve Silahdaşı (Neriman Nerimanov’un Anadan Olmasının 100 İlliyi Münasibetiyle), Bakü: Elm Neşriyatı, 1970, s. 38

³⁶⁰ Şerif, Geçmiş Günlerden. Adamlar..., s. 287

³⁶¹ Gaziyev, V. İ. Lenin’in Şagirdi ve..., s. 39

³⁶² Ahmedov, Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı..., s. 122

³⁶³ Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, Cilt: VII, 1984, s. 228

5.2 N. NERİMANOV'UN AZERBAJYAN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜ UĞRUNDA MÜCADELESİ

I. Dünya Savaşının özelliği, her savaşın ülkenin dünya haritasında kendi çıkarlarına uygun değişiklikler yapma planıydı. Bu harita değişiminde en önde gelen konulardan biri, Rusya'nın ve Türkiye'nin topraklarının hesabına yeni bir devletin – Ermenistan'ın sınırlarını tayin etmek ve oluşturmaktı. I. Dünya Savaşı döneminde Rus Çarı II Nikola Fransa elçisi ile konuşmasında Ermenilere en az muhtariyet vereceğini bildirmişti ve bu söze sadık kalarak o, 11 Ocak 1917'de “Türkiye Ermenistan'ı” hakkında kanun imzalamıştı. Gürcistan'la ilgili de bu gibi kanunların çıkarılacağı önerilmişti.³⁶⁴

Bağımsız Azerbaycan devletini de oluşturma planları mevcuttu. Fakat durumu komşularından biraz daha farklıydı. Oluşabilecek Azerbaycan devleti çeşitli, gayri-resmi insanlar tarafından müzakere olunuyordu. Bir öneride Güney ve Kuzey Azerbaycan birleşmeli idi, diğerinde Bakü, Yelizavetpol, İrevan eyaletlerinin ve Dağıstan ile Terek de içeriğe girmeliydi. Rusya'da iktidara gelen Bolşeviklerin planına göre ise, Bağımsız Azerbaycan Devleti oluşsa bile, ne Bakü onun başkenti, ne de Hazar sahili sınırları ona ait olmalıydı.³⁶⁵

Bolşeviklerin Ekim 1917 devriminden bir ay sonra, 11 Kasım Tiflis'te Güney Kafkas halklarının temsilcileri toplanarak, milli sınırların kesinleştirmeden ve üç ayrı devlet oluşturmadan Azerbaycanlılar, Gürcüler, Ermenilerden oluşan bir hükümet “Transkafkas Komiserliği” düzenlediler. Sonra 23 Şubat 1918'de Transkafkas Seymi (Parlamento) de oluştu (Ermeniler bu Seymin aleyhine idiler). Bolşevikler iktidara geldikten sonra Çar Rusya'sının çıkarttığı kararların çoğunu tanımadılar. Fakat devrilen Çar Nikola tarafından kabul edilmiş “Türkiye Ermenistanı” kanununu 27 Ocak 1917'de kabul ettiler. Ş. Gurbanov'a göre:

“S. Şaumyan'ın tarihi misyonu da, Azerbaycan'ın olabilecek her hangi muhtariyetini, bağımsızlığını önlemek, Bolşeviklerin “Türkiye Ermenistanı”

³⁶⁴ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 24

³⁶⁵ Ahmedova, Neriman Nerimanov, İdeal..., s. 27

kanununu yürütmeye sokmaktır. Ama Brest – Litovsk sözleşmesinden sonra Bolşevikler ,Kars, Batum, Ardahan Türkiye'ye geçtikten sonra, bu kanunu değiştirmek mecburiyetinde kaldılar. Aynı zamanda Türkiye “Bağımsız Kafkas Hükümeti”ni destekliyordu. Fakat Gürcü ve Ermeniler Türkiye ile ilişki kurmak katiyen istemiyorlardı. ”³⁶⁶

22 Nisan 1918’de Seym Transkafkası Bağımsız Demokratik Federatif Cumhuriyeti ilan etti. Bundan sonrada da Ermeniler genişleme politikasını gütmeye devam ettiler. Ermenistan muhtariyeti oluşturmak amacıyla ilk önce İrevan eyaletini Azerbaycanlılardan temizlediler yani Azeri ahalsininin bir kısmı öldürüldü, diğer kısmı ise, 80 bin kişi, mülteci oldu. Üç günden sonra ise Bakü’de Mart katliamı düzenlendi. Böylece genç Transkafkas Cumhuriyetinde bir türlü olaylar bitmek bilmiyordu.³⁶⁷

Kısacası Transkafkas Cumhuriyetleri arasında hiçbir zaman fikir birliği olmadı. Gürcüler Avrupa ile, Azerbaycanlılar Türkiye ile, Ermeniler ise Rusya ile yakınlaşmak istiyorlardı. 27 Mayıs Gürcistan, 28 ise Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını beyan ettiler.

Bağımsızlığın ilk gününden devlet sınırları ile ilgili, karar kabul olundu. Ş. Gurbanov bununla ilgili şöyle yazmış:

“F. Hoyski 29 Mayıs Milli Şuranın toplantısında şunları söyledi: “Ermenistan Federasyonunun oluşması için onlara siyasi merkez gerekiyor. Aleksandropol Türkler tarafından alındığı için böyle bir siyasi merkez ancak, İrevan şehri olabilir. Bu yüzden İrevan’ı Ermenilere verilmesinde kolaylık sağlamalıyız.” Bu mesele oy çokluğu ile kabul edildi. ”³⁶⁸

Temmuz 1918’de “Merkez” ve “Kafkas” adlı İstanbul Konferansı düzenlendi. “Merkez” adı ile Almanya, Avusturya, Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan, “Kafkas” adı ile Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Dağlılar İttifakı (Kuzey Kafkas) temsilcileri katıldılar. Konferansın en önemli konusu toprak bütünlüğü idi. Her bir ülke kendine daha fazla pay almak çabasıındaydı. Fakat bu konferansın halledici rolü çok azdı.³⁶⁹

³⁶⁶ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 25

³⁶⁷ Heseli, Azerbaycan Beynalhalk Münasibetler..., s. 78

³⁶⁸ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 28

³⁶⁹ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 28-29

12 Ocak 1919'da Paris'te toplanan Barış Konferansı sırasında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti resmi olarak tanınırken, Karabağ onun bir parçası olması uluslararası kabul görmüştü.³⁷⁰

Bir müddet sonra Azerbaycan hükümetinin Paris Barış Konferansına sunduğu memorandumda Azerbaycan Cumhuriyetinin sınırları şöyle belirlenmişti: Bakü vilayeti (şehirle birlikte), Cavad, Göyçay, Şamahı, Guba, Lenkeran, Gence vilayeti (Gence, Cavanşir, Şeki, Ereş, Karabağ, Zengezur, Gazah) İrevan vilayeti (Nahçıvan, Şerur, Yeni Beyazıd Kazaları), Tiflis vilayeti (Borçalı, Sığnah kasabası ve Tiflis kazasının bir bölümü) ve Zakatala sancağı.³⁷¹

Bu memoranduma göre Azerbaycan Cumhuriyetinin arazisi 94.1 bin km kare olarak belirlenmişti. Fakat Paris Konferansı Azerbaycan'ın bir bağımsız devlet gibi tanısa da, onun arazi iddialarını müzakere etmedi. Böylece Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kurulduğunda Paris Konferansına sunulan arazilerin bir çoğu artık Azerbaycan'ın denetimi altında değildi. Bunlar Derbent ve çevresi, Borçalı, Eçmiadzin, Aleksandropol arazisinin bir kısmı idi.³⁷²

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 27 Nisan 1920 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar, Azerbaycan'da Osmanlı ve ondan sonra da İngiliz orduları bulundu. Her iki güç de Karabağ bölgesini, Azerbaycan'ın bir parçası olarak görmeye devam etti. Bu süre içinde Ermeniler Karabağ bölgesinde bir çok kere isyan çıkarsalar da başarılı olamadılar. Fakat, Rusların teşviki ve yardımı ile Nisan 1920'de büyük çaplı bir isyan oldu. Azerbaycan'ın ordu birlikleri isyanı bastırmak üzere bölgeye gittiği sırada, Bolşevik Rus Ordusu (XI. Kızıl Ordu) Azerbaycan'ı işgal etti.³⁷³

Azerbaycan tarihinde en önemli sorun Zengezur konusudur. Bu arazi Ermenistan Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Ermenilerin iddia ettikleri en önemli topraklardan biriydi. 1918-1920 yılları arası Andranik'in yönetimi ile Ermeni orduları burada müslümanların katliamını gerçekleştirmişlerdi³⁷⁴ Bununla ilgili Ş. Gurbanov F. Hoyski'nin yazdığı mektubu şöyle aktarmış:

³⁷⁰ Araz Aslanlı, **Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ**, www.abadazerbaycan.org/dosye/garabag (29 Nisan 2004)

³⁷¹ Gurbanov, Neriman Nerimanov **Ömrünün...**, s. 29

³⁷² İsmail Musayev, **Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Zengezur Bölgelerinde Siyasi Veziyet ve Harici Devletlerin Siyaseti**, Bakü: Elm, 1998, s. 40

³⁷³ Aslanlı, www.abadazerbaycan.org/dosye/garabag (29 Nisan 2004)

³⁷⁴ Teymur Ahmedov, **Ermeni Hayaneti veya Andronik Ozanyan'ın Ganlı Amelleri (1918-1920)**, Bakü: Azerbaycan Neşriyatı, 2001, s. 27

“1918’de Andranik Zengezur’da büyük fenalıklar yaparak bir çok köy dağıttı. 30 müslüman köyü dağıtıp, yağmaladılar. Kaçıp canını kurtaramayan müslümanları, cinsine bakmayarak vahşicesine öldürdüler. Zengezur valisi N. Namazaliyev yardım için Bakü’ye müracaat etti. Azerbaycan hükümeti Zengezur’a ABD askerlerinden oluşan komisyon gönderilmesini ve ermeni çetelerinden silahların alınmasını talep etti.”³⁷⁵

Fakat ADR’nin istediği komisyon gönderilmedi ve Zengezur’da ermenilerin yaptığı cinayetlerin karşısı alınamadı tam tersi, devam etti.³⁷⁶

Bu dönemden başlayarak Karabağ sorunu da cereyan ediyordu. Ermeniler Karabağın Ermenistan topraklarına ait olduğunu savunuyorlardı. Hatta 23-29 Nisan 1920’de Dağlık Karabağ’ın Tagavard köyünde Dağlık Karabağ Emekçi Köylülerin IX. Kurultayı düzenlendi. Kurultay Dağlık Karabağ Ermenistan’ın ayrılmaz bölgesi olduğu kararını kabul etti. Böyle bir durumda N. Nerimanov iktidara gelmişti.³⁷⁷

Azerbaycan’da Sovyet Hükümeti kurulduğu zaman Ermenistan’la üç sorunlu arazinin içinde (Nahçıvan, Zengezur, Garabağ), savaş devam ediyordu.

30 Nisan 1920’de Azerbaycan Sovyet Hakimiyeti nota göndererek Ermenistan hükümetinden üç gün içinde Garabağ ve Zengezur’u Ermenistan askerlerinden temizlemek, kendi sınırlarına çekilmek ve milletlerarası katliamı durdurmayı talep etti. Aksi halde Azerbaycan Ermenistan’la resmi olarak savaşa girecekti. Aynı konuda nota Ermenistan Hükümetine XI. Kızıl Ordu yönetimi tarafından da gönderildi. Bu uğurlu adım oldu ve N. Nerimanov böylelikle sorunları halletmek için Azerbaycan’a zaman kazandırdı. XI. Kızıl Ordu mevcut olan karışıklığı çözme amacıyla Nahçıvan’a gitti.³⁷⁸

N. Nerimanov’un Moskova’ya gönderdiği temsilci M. H. Hacinski, burada görevle gönderilen Türkiye temsilcilerin başkanı Bekir Sami ile görüştü ve tartışılan toprak sorununu müzakere etti. N. Nerimanov’un temsilcileri ile Türkler sorunları siyasi müdahale ile çözebileceklerinin kabul ettiler ve bunun neticesi artık birkaç günden

³⁷⁵ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 31

³⁷⁶ Lale Mamedova, Deyatelnost Armenskikh Politiçeskikh Orgonizasiy v Azerbaycan’e (Rusçadan: Azerbaycan’da Ermeni Siyasi Teşkilatların Faaliyeti), Bakü: Nurlan, 1996, s. 38

³⁷⁷ Fatullayev, Neriman Nerimanov, s. 30

³⁷⁸ A.g.e., s. 29

sonra Bekir Sami'nin Lenin ile buluşmasında kendisini göstermişti. Nahçıvan'a ait Kars sözleşmesinin esası burada koyulmuştu.³⁷⁹

N. Nerimanov iktidara geldiği zaman, Azerbaycan'ın toprak sorunu aşağıda ki gibiydi: Azerbaycan İrevan'ı (Yerevan) ve Aleksandropol'ü resmi olarak Ermenistan'a vermişti, Borçalı ve Derbent'e iddiası önceler olsa da, hiçbir zaman, hiç bir şekilde bu iddiasını gerçekleştirmediğine göre, sorun gündemde değildi. Nahçıvan (Şerur-Dereleyaz dahil olmakla birlikte), Zengezur ve Karabağ Azerbaycan toprakları olsa da, Ermenistan'la sorunlu bölge olarak kalıyordu.³⁸⁰

Ermenistan cumhuriyeti oluştuktan sonra İrevan hanlığı topraklarına sahiplendiler. Kısa bir süre sonra, Batum Konferansında Ermenistan'ın toprakları 10.0 bin km. kare olarak tanındı ve uluslararası sözleşmelerle kanunlaştırıldı. N. Nerimanov'un ise malum Zengezur beyanatını verirken Ermenistan'ın toprak sınırları artık 25.0 bin km. kareyi geçmişti.

1 Aralık 1920'de N. Nerimanov tarafından yayınlanan bildiri "Nahçıvan arazisi Sovyet Ermenistan'ın ayrılmaz bölgesidir" ilan edildi. 27 gün geçtikten sonra Ermenistan Devrim Komitesinin cevap bildirisi yayınlandı. Burada "hangi devlete ait olacağını Nahçıvan halkı kendisi karar vereceği" ilan edildi. Böylece son karar olarak, Nahçıvan'ı Ermenistan'a verilmesi meselesi, Nahçıvan ahalisinin iradesine bırakıldı. Bu usul Nahçıvan'dan önce Dağlık Karabağ için de, uygulanmıştı. Ayrıca, Gürcistan ile Azerbaycan arasında tartışmalı olan Zakatala bölgesi akıbetinin halledilmesi de Azerbaycan Milli Şurası yerli ahalinin iradesine bırakmıştı. Sonuç itibariyle bu bölge Azerbaycan'ın lehine hallolunmuştu.³⁸¹

Nahçıvan'da o dönem, %62,5 Azeri ve 36,7% Ermeni yaşıyordu. Bu orantı Nahçıvan'ın Azerbaycan'da kalacağını gösteriyordu.³⁸² Fakat N. Nerimanov bununla yetinmeyip, Türkiye ile bağlantıya girmişti. Kısa bir süre sonra, 26 Eylül 1921'de Kars Konferansında, Nahçıvan'ın Azerbaycan'a ait olduğu hakkında Türkiye ile Rusya arasında sözleşme imzalandı.³⁸³

Karabağ sorunun Azerbaycan lehine çözülmesinde de, N. Nerimanov'un büyük rolü olmuştu. O, Karabağ ile ilgili KP MK Kafkas şubesinin toplantısında Dağlık

³⁷⁹ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 33

³⁸⁰ Heseni, Azerbaycan Beynähalk Münasibetler..., s. 85

³⁸¹ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 34

³⁸² A.g.e., s. 35

³⁸³ Fatullayev, Neriman Nerimanov, s. 28

Karabağ'ı Ermenistan'a verme kararını bir gecede değiştirebilmişti. Bununla ilgili Ş. Gurbanov kitabında N. Nerimanov'un V. İ. Lenin'e mektubunu şöyle aktarmış:

“Vahim durum oluşmuştu. “Merkez” Azerbaycan bölgelerinin çoğunu tartışılmadan Ermenistan'a veriyor. Arazilerimizi Ermenistan'a, daşnaklara vermek, düzetilmesi mümkün olmayacak, kötü sonuçlar verebilecek bir yanıştı. Çok uluslu ahalinin hukuk ve duyguları ile böyle dalga geçilemez.”³⁸⁴

Bu dönem N. Nerimanov iktidarda olsa da, yalnızdı. İktidar çoğunlukla Rus, Ermeni, Gürcülerden oluşuyordu. Demokratik Cumhuriyet liderleri ya öldürülmüş ya da yurtdışına kaçmışlardı. Demokratik Cumhuriyet yıkıldıktan sonra, yani 1920'den başlayarak 1933'e kadar Azerbaycan'da Azeri olarak parti yöneticisi yoktu, hepsi Ermeni, Rus, Gürcü idi. N. Nerimanov zor bir dönemde Azerbaycan'a gelmiş ve ülkeyi tamamıyla dağılıp, bölünmekten kurtarmıştı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Aralık 1920'de KP MK Kafkas Şubesi toplantısında Karabağ oy çoğunluğu ile Ermenistan'a verilmesi kararı alınmıştı. N. Nerimanov ne kadar karşı çıksa da sonucu, o gün geçerli olarak, değiştirememişti.³⁸⁵

N. Nerimanov toplantıdan sonra Stalin ve Orcenikidze ile görüşmüş ve şöyle demişti: “Ben bir gün bile Karabağ'ın ermeni topraklarına ait olmasına izin vermem. Ben Karabağ'ı bu gece ya geri aldirtacağım ya da bu sorunu başka türlü halledeceğim.”³⁸⁶

Bundan sonra N. Nerimanov V. İ. Lenin'i aramıştı. Aralarında geçen konuşma Ş. Gurbanov'un dediği gibi arşivlerde mevcuttu, fakat kimin ne dediği açıklanmamıştı. Yalnız, bu konuşmadan sonra Karabağ meselesi Azerbaycan'ın lehine değiştirilmişti. Ş. Gurbanov'un tahminine göre alınan kararın değiştirilmesi bu sebeplerden olabilirdi:

“N. Nerimanov V. İ. Lenin'e, ben yarından itibaren Azerbaycan petrolünü Rusya'ya gitmesini engelliyeceğim dediğini, tahmin edebiliriz. Bu beklenmedik konuşmaya şaşırın Lenin “Ne oldu?” diye sormuş. N.

³⁸⁴ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 35

³⁸⁵ Elçin, Neriman Nerimanov, Şehsiyeti..., s. 13

³⁸⁶ Gurbanov, Neriman Nerimanov Ömrünün..., s. 85

Nerimanov tüm olanları anlatmıştı. Lenin hemen Stalin'e telefon edip, nasıl olursa olsun bu meseleyi Azerbaycan lehine halletmeyi emretmişti."³⁸⁷

Ertesi gün KP Merkez Komitesinin Kafkas şubesi bir daha toplandı. Burada Orcenikidze yanlış yaptığını itiraf etti ve yeniden oylama yapıldı. Önceden olan bir kişinin yanında üç kişi, Karabağ'ın Azerbaycan'da kalması için oy kullandılar. Bu da meselenin Azerbaycan lehine değişmesine neden oldu.³⁸⁸

³⁸⁷ A.g.e., s. 84
³⁸⁸ A.g.e., s. 122

5.3 N. NERİMANOV'UN MOSKOVA'YA GÖNDERİLMESİ VE ÖMRÜNÜN SON YILLARI (1923-1925)

N. Nerimanov gücünü Azerbaycan'dan alıyordu. Ömrünün sonuna kadar onun için çalışıp, hizmet vermek istiyordu. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi iktidarda N. Nerimanov'a karşı çıkanlar gittikçe artıyordu. Bu durum merkeze de yansımıştı.³⁸⁹ Onun, Azerbaycan'daki faaliyetinden memnun olmayan Moskova, vazifeden çıkarmaya da cesaret edemiyordu, çünkü çalışan kesimin (hem Bakü'de hem de Azerbaycan'ın diğer şehir ve köylerinde) N. Nerimanov'a inandıklarını ve onu desteklediklerini biliyorlardı. Bu yüzden N. Nerimanov Azerbaycan'dan uzaklaştırılarak Moskova'ya daha yüksek vazifeye tayin edilmişti. Bundan sonra, defalarca Moskova'daki vazifesinden istifa etme ve Azerbaycan'a sıradan vatandaş gibi gönderilip, yaşamak isteği, SSCB yönetimi tarafından reddedilmişti.³⁹⁰

1923'de Neriman Nerimanov Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi oldu. Ardından, Dışişleri Bakanlığı Doğu Bölümü Başkanlığı'na getirildi.³⁹¹

1923'ten itibaren N. Nerimanov Moskova'da yaşamıştı. Burada devlet ve parti yönetiminde faaliyetini sürdürmüştü. Tüm gücünü, bilim ve tecrübesini Azerbaycan'ın gelişmesine yönlendirmişti.

Mart 1923 Tiflis'te Transkafkas Komünist Teşkilatının II. Kurultayı düzenlendi. N. Nerimanov artık Moskova'da olduğu için Azerbaycan'ı Mirzoyan, Kirov, Ahundov, M. D. Hüseyinov, Ağamalıoğlu temsil ediyorlardı. N. Nerimanov'da bu toplantıya katılmıştı ve "Kadın Hürriyeti" konusunda konuşmuştu.

N. Nerimanov tribüne konuşmak için gittiğinde, Azerbaycan'ı temsil edenler alaycı tavırları ile onu rahatsız etmişlerdi. N. Nerimanov "Ben gülüş hedefi değilim" demiş ve konuşmadan vazgeçmişti. Bundan sonra Ruhulla Ahundov³⁹² tribüne

³⁸⁹ Nasib Nasibzade, "Sönmeyen Ulduz Yoksa Bütünün Sonu?", *Azadlıq Gazetesi*, 26 Temmuz 1991

³⁹⁰ Gurbanov, *Neriman Nerimanov Ömrünün...*, s. 62

³⁹¹ S. Galiyev ve Yoldaşları, *Neriman Nerimanov Kimdir?* www.sultangaliyev.com (28 Nisan 2004)

³⁹² R. A. Ahundov (1897-1937) – 1919'dan itibaren "Hümme" patisinin üyesi. 1917'den Azerbaycan "sol eserler" grubu üyesi. 1918'de Bakü Sobyeti "İzvestiye" (Haber) gazetesinin, 1919'da "Komünist" gazetesinin (Azerbaycan dilinde) editörü. Nisan 1920'den sonar AKP'nin köylerde çalışma komite

çıkı ve N. Nerimanov'un aleyhine konuştu. Ş. Gurbanov bu konuşmayı kendi kitabında şöyle aktarmış:

“Ben N. Nerimanov ile birlikte çalıştım ve her zaman onunla anlaşamıyordum. Azerbaycan’da diktatörlük oluşmuştu. Bunu ne Mirzoyan oluşturmuştu, ne de Bakü Komitesinin başka yöneticileri. Tam tersi N. Nerimanov tarafından oluşturulmuştu. Kafkas şubesinin yöneticileri Orcenikidze³⁹³, Kirov³⁹⁴ ve başkaları buradalar, onlar daha iyi biliyorlar.”³⁹⁵

N. Nerimanov’a tekrar söz verildiğinde, tribüne çıkıp ve Ahundov’a doğru dönerek, şunları demişti:

“Yoldaş Ruhulla Ahundov, siz beni diktatör adlandırıyorsunuz. Evet, ben diktatördüm, o insanlara karşı diktatördüm ki, onlar bu gün bir söz deyip, yarın onun tersini savunuyorlar. Ben böyle dengesiz insanlara karşı her zaman mücadele edeceğim (bu arada salondan, “size ancak milli konuda konuşmaya izin verildi” söylendi)... Eğer kurultay beni dinlemek istemiyorsa, ben giderim.”³⁹⁶

N. Nerimanov bu sefer de sözünü bitirmeden tribünü terk etmek zorunda kaldı. Bu kurultayda Transkafkas ülke yönetimine 23 üye seçimi yapıldı. Adayların arasında N. Nerimanov ve R. Ahundov da vardı. Fakat R. Ahundov protesto ederek adaylığını geri aldı.

Bundan sonra Hacıyev konuştu ve şunları dedi:

şubesinin müdürü, sonra Bakü parti komitesinin katibi. 1924-1930 yılları arası AKP MK katibi, Azereşir (Devlet Kitap Yayını) müdürü, Azerbaycan SSC halk maarif komiseri. Ömrünün son yıllarında AKP MK Parti Tarih Enstitüsünde çalışmıştı. K. Marks’ın, F. Engels’in, V. İ. Lenin’in eserlerini Azerbaycan diline çevirenlerden biri olmuştu. Düşünce suçlusu ilan edilip, idam edilmişti. Bkz. Nerimanov, *Ucgarlarda İngilabımızın Tarihine...*, s.s. 69-70

³⁹³ S. K. Orcenikidze (1886- 1937) – 1903’ten itibaren RSDFP üyesi. Halk savaşı yıllarında Transkafkas’ta parti çalışmasının, üç Transkafkas Cumhuriyeti – Azerbaycan, Gürcüstan, Ermenistan iktidarlarını devirmek uğrunda silahlı mücadelenin başkanlarından biri olmuştu. Nisan 1920’de RKP MK Kafkas şubesinde, 1922-1926 yılları arası Transkafkas Parti Komitesi başkanlığını yapmıştı. Sonunda intihar etmişti. Bkz. Nerimanov, *Ucgarlarda İngilabımızın Tarihine...*, s. 69

³⁹⁴ S. M. Kirov (Kostrikov) (1886-1934) – 1904’de RSDFP üyesi. Kuzey Kafkas devrim hareketi başkanlarından biri. Halk savaşı yıllarında Astragan ve Kuzey Kafkas’ta RKP askeri-siyasi yönetimine dahil oldu. Transkafkas RSFSR siyasetini aktif şekilde yayıyordu. 1920-1921 yılları arası RSFSR’in Gürcüstan Demokratik Cumhuriyetinde temsilcisi oldu. 1921-1925 yılları arası AKP MK katibi olarak çalışmıştı, siyasi şubenin üyesi olmuştu. Aralık 1934 yılında terror sonucunda ölmüştü. Bkz. Nerimanov, *Ucgarlarda İngilabımızın Tarihine...*, s. 68

³⁹⁵ Gurbanov, Neriman Nerimanov *Ömrünün...*, s. 124

³⁹⁶ A.g.e., s. 125

“Ben N. Nerimanov’un aday olmasına karşıyım. Onun konuşmasından sonra ortam gerginleşti. Herkes N. Nerimanov’u iyi tanıyor. Ben şahsen işçi sınıfının elçisi Azerbaycanlı makinistim. Ben şu ana kadar N. Nerimanov’un komünist iken diktatör olduğunu düşünmezdim. Ben çar döneminde de, müsavat döneminde de hiç kimseden korkmadım, şimdi ise Narimanov’dan mı korkacağım? O, bizim Mikoyan, Sarkis ve başka yoldaşların aleyhinedir. Ben ondan hiçbir zaman korkmadım ve şimdide korkmayacağım.”³⁹⁷

Bu sanki bir kurultay değil, N. Nerimanov’un mahkemesiydi. Anti-nerimanovçulardan biri olan R. Ahundov, aslında Azerbaycan medeni ve siyasi tarihinde büyük rol oynamıştı. Ş. Gurbanov’un yazdığına göre, sonralar R. Ahundov N. Nerimanov’a yapığı haksızlıktan dolayı çok pişman olmuştu. 1937’de ölüm hükmü icra ettirilmesi için ölüm yerine çağırılarda şunları demişti: “Keşke doktor (N. Nerimanov) hayatta olsaydı, gidip ayaklarına kapanıp ondan özür dilerdim.”³⁹⁸

Transkafkas Parti Teşkilat Kurultaydaki rezillik N. Nerimanov’a çok dokunmuştu. M. S. Ordubadi şöyle diyordu: “Tiflis’ten Bakü’ye gitmeden önce onunla görüştim. Kurultayda konuşmasına izin vermemişlerdi. O, bunu saygısızlık ve hakaret olarak görüyordu. Hatta bu olay onun sağlığını kötü etkilemişti. Kalp hastalığı ilerlemişti.”³⁹⁹ Önceleri N. Nerimanov’la ilgili sık-sık gazetede makaleler çıksa da, bu olaydan sonra Azerbaycan’da onunla ilgili yazmayı yasaklamışlardı. O, dönemin devlet gazeteleri N. Nerimanov’un Bakü’ye gelmesiyle ilgili haber yayınlamamışlardı. Yalnız *Yeni Yol* gazetesi “N. Nerimanov Merdekana gidip, Hacı Zeynalabdin Tağıyev ile buluşmuştu” adlı ufak makale yayınlamıştı. Tüm bu üzücü olaylardan sonra N. Nerimanov Moskova’da çalışmaya devam ediyordu.

İ. V. Stalin, M. İ. Kalinin, V. V. Kuybışev, G. K. Orcenikidze, M. F. Frunze, G. V. Çiçerin gibi yöneticilerle birlikte SSCB’nin birinci anayasa çalışma ve hazırlanmasında N. Nerimanov’un da büyük rolü olmuştu.⁴⁰⁰

1923-1925 yılları arası SSCB MİK yönetim toplantılarına N. Nerimanov sık-sık başkanlık etmişti. M. İ. Kalinin Sibirya’yı ziyarete gittiğinde MİK’de başkanlık resmi şekilde N. Nerimanov’a geçiyordu.⁴⁰¹

³⁹⁷ A.g.e.

³⁹⁸ A.g.e., s. 127

³⁹⁹ Elçin, *Neriman Nerimanov, Şehsiyeti...*, s. 16

⁴⁰⁰ Ahmedov, *Neriman Nerimanov’un Yaradıcılıg...*, s. 123

Kredi çeklerinin ve ufak para sikkelerinin tedavüle girmesi, ulaştırma, Donetsk taş-kömür madenleri, orman, yer altı servetler, Doğu balık depoları, birleşmiş köy tasarruf vergisi, emekli köylülere istisnalar uygulanması, birinci köy iktisat sergisi, yazar ve basın hakları, Transkafkas, Kırım, Kuzey Kafkas, Tataristan, Orta Asya ve müslümanların yaşadığı diğer ülkelerde şeriat mahkemeleri, medeniyet, okul hakkında bir çok acil kararlar, bildiri kanunlar N. Nerimanov'un katılımıyla veya başkanlığıyla düzenlenip, uygulanıyordu.⁴⁰²

1924 yılının sonlarında N. Nerimanov'un siyasi ve edebi faaliyetinin otuz yıl dönümü kutlamalarına hazırlık yapılıyordu. Aynı zaman ülkenin her tarafından N. Nerimanov'a tebrik mektupları geliyordu. Samimi, içten, duygusal sözler bu büyük insanın heyecanlandırıyordu ve geçen ömrünün günlerini göz önünde canlanıyordu.

Mart 1925'te, ölümünden bir ay önce, Doğubilimcilik Üniversitesinde SSCB MİK yönetimi altında İlmi Doğubilimcilik Cemiyeti N. Nerimanov'un edebi ve siyasi faaliyetinin otuz yıl dönümü şerefine toplantı yaptı. Burada RKP MK Genel İttifak Merkez İcra Komitesi, Rusya'nın 24 vilayeti ve muhtar cumhuriyeti, RKP Merkez organı tarafından yazılı şekilde gönderilen tebrikler okundu. Bu toplantıda N. Nerimanov Doğubilimcilik Üniversitesinin Fahri Dinleyicisi ve genel ittifak İlmi Doğubilimcilik Cemiyetinin Fahri Azası olarak seçildi. Doğubilimcisi Profesör Mihail Pavloviç (Veltman) konuşmasında N. Nerimanov'u siyasi önder, edebiyat bilimcisi, nutuk konusunda yetenekli, halk öğretmeni, doktor, yazar gibi tanıttı, onun vatan ve halk karşısında yaptıklarını yüksek değerlendirdi. İ. Dubinski-Mihadze'ye göre: "N. Nerimanov'un otuz yıl dönümü tüm müslüman Doğusu için bir bayramdı."⁴⁰³

Bu toplantının edebi bölümünde Devlet Malıy(küçük) tiyatro aktörlerinin katkılarıyla "Nadir Şah" romanı sahneleştirilmişti. "Pir" ve "Nadir Şah" eserleri Moskova'da Rusça yayınlanmıştı.⁴⁰⁴

Fakat, N. Nerimanov'a Bakü'den hiçbir tebrik gönderilmemişti. Kendini Azerbaycan'a adayan bu öndere, Bakü'de hiçbir kutlama yapılmadı. "Milliyetçi" damgası vurulan N. Nerimanov'a Azerbaycan'da gözden düşürülme çalışmaları başarıyla sonuçlanmıştı. O dönem Azerbaycan yöneticilerinden biri olan Mövsum İsrafilbeyov (Gedirli) N. Nerimanov'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Bakü şehrinde

⁴⁰¹ Dubinski-Mihadze, *Jizn Zameçatelnix Ludey...*, s. 228

⁴⁰² Ahmedov, *Neriman Nerimanov'un Yaradıcılıg...*, s. 124

⁴⁰³ Dubinski-Mihadze, *Jizn Zameçatelnix Ludey...*, s. 231

⁴⁰⁴ Gurbanov, *Neriman Nerimanov Ömrünün...*, s. 61

yıldönümünü kutlaması düzenlenemez. Toplantılarda N. Nerimanov isminin duyulmasına bile izin verilmiyor.”⁴⁰⁵

Mart 1925’de N. Nerimanov Tiflis’te SSCB MİK III. toplantısına katıldı, işçi ve aydınlarla görüştü. O, 6 Mart’ta doğup,büyüdüğü Gızılhacılı köyünde eski öğrencileriyle buluştu ve köy çalışanlarına komünizmin faydalarını anlattı.⁴⁰⁶

N. Nerimanov Moskova’da çalıştığı dönem, SSCB MİK yönetiminde Doğubilimleri Üniversitesinde derslere gırıyordu, Doğu işçilerinin özelliklerini ve Doğudaki hayatı anlatıyordu. O, Marksizm-Leninizm ideolojisini savunan kitaplar yazıyordu (“Lenin ve Şark”, “Lenin ve Müslüman Şarkı”, “İlmi Komünizmi Anlama Yolları”, “Milli Mesele”). Yayıncılık yönünü unutmuyarak *Pravda* (Gerçek), *İzvestiye* (Haber), *Komünist* gazetelerinde ilmi, edebi makaleler yayınlıyordu.⁴⁰⁷

N. Nerimanov belki doktor olduğu için, belki de ölüm tehdidi altında olduğunu sezdiği için, ömrünün son aylarını yaşadığını hissetmişti. 1924’dün sonunda o, Bakü’ye Eğitim Üniversitesinin mezunlarına vasiyet veya mektup yazmıştı. Bu mektubu F. Köçerli şöyle aktarmış:

“Değerli gençler, gelecekte hayatınızda aşağıdaki üç konuya dikkat ediniz:

1- Sizin tarafınızdan eğitilen Azerbaycan çocukları çalışkan olmalılar. Onlar başkaların sayesinde değil kendi güçleri ile ihtiyaçlarını karşılayabilmeliler... Bunun için onlar ilk önce tabiatı sevmeliler. Onların ilgisini bu yöne çekmelisiniz.

2- Sizin terbiyenizi alan gençler, cesur, güvenilir olmalı. Onlar bir dilim ekmek için ve üstekilere beğenilmek için beyaza kara dememeli, ikiyüzlü olmamalılar. Yoldaşlar! Kariyer sahibi olmak için yalan konuşan, ikiyüzlülük yapan insanlar, komünist partisinin üyeleri olamazlar. Bu yüzden her zaman davranışlarınıza dikkat edin ki, çocuklarınız da sizden örnek alabilsinler.

3- Azerbaycan Doğu için bir okuldu, yani Doğudaki belirsizlikten dolayı, onların her yönden öğretmeni, arkadaşı, yardımcısı olmalıyız.”⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ A.g.e., s. 62

⁴⁰⁶ Dubinski-Mihadze, *Jizn Zameçatelnix Ludey...*, s. 232

⁴⁰⁷ Ahmedov, *Neriman Nerimanov’un Yaradıcılığı...*, s. 125

⁴⁰⁸ Firudin Köçerli, *Revoljutsionno-demokratiçeskaya Mısl v Azerbaycan’ne (Azerbaycan’da Devrimci-demokrat düşüncesi)*, Bakü: İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, 1966, s. 58

Buna benzer son mektubunu oğlu Necef'e de yazmıştı:

"... Aziz oğlum Necef!⁴⁰⁹ Eğer kaderimde yaşamak varsa, ben seni öyle yetiştireceğim ki, sen beşeriyet için daha çok çalışsın. Fakat eğer ben ebedi mezara erken gitmeli olsam, senin de baban gibi başkalarını düşünüp onlar için ufak ta olsa hayır iş yapmanı dilerim..."⁴¹⁰

Burada 1936'da M. E. Resulzade'nin yazdığı makalenin bir bölümünü aktarmakta yarar vardı. 28 Nisan'la ilgili yazdığı ve "Gara Gün Münasibeti ile" adlandırdığı makalesinde N. Nerimanov'u ve başkalarını eleştiriyordu:

"Başta yalancı Moskova'nın yıldızlı vaizlerine uyan bu adamlar sonunda beyaz ile siyahı ayırmaya başlayınca, Nisanda yapılan işin istiklal değil, kelimenin tam anlamıyla istila işi olduğunu anlamış ve bundan gereken sonucu çıkarmak cesaretini göstermişler. Başta hoca (yani öğretmen N. Nerimanov) ve arkadaş gibi karşıladıkları kuzeylilerin sonunda sömürgeci olduklarını anlamış ve bunu onların yüzlerine vurdukları sille ile bildirmişlerdir."⁴¹¹

M. E. Resulzade'nin vardığı bu sonuç, yani N. Nerimanov'un perişanlığı, onun Lenin'e, Stalin'e ve oğlu Necef'e yazdığı mektuplarda da görmek mümkündür. O, dönemde iktidara karşı yazdığı eleştirel mektuplar, N. Nerimanov'un hiçbir çıkar gözetmeksizin kendi geleceğini değil, vatanın, milletin geleceğini düşünen, her riski göz önüne alan siyasetçi olduğunu gösterir.

Azerbaycan'ın bağımsız yaşaması gerektiğine inanan, bu uğurda da canını veren milliyetçi komünist, büyük fikir adamı, gazeteci, yazar ve tıp alanında önemli eserlerin sahibi Doktor Neriman Nerimanov, Moskova'da geçirdiği son bir yılında Azerbaycan'la ilişkilerini kesmek zorunda kalmıştı.⁴¹²

Fakat hem Transkafkas Komünist Parti Kurultayındaki olaylar, hem Bakü'de N. Nerimanov'un yasaklanması kendisini ve özellikle sağlığını çok kötü

⁴⁰⁹ Necef Nerimanov (02.12. 1919 Moskova – 19.09.1943 Ukrayna SSC, Volgonovaha şehri) – N. Nerimanov'un tek evladı. 1940 Kiyev'de harp okulunu bitirmişti. II Dünya Savaşı Kahramanı, Teğmen. Ayrıca bkz. Nerimanov, *Uçgarlarda İnkılabımızın Tarihine...*, s. 78

⁴¹⁰ Bu mektubun tam şeklini ekler bölümünde görebilirsiniz, ayrıca bunun için bkz. Nerimanov, *Uçgarlarda İnkılabımızın Tarihine...*, s. 65

⁴¹¹ Elçin, *Neriman Nerimanov, Şehsiyeti...*, s. 12

⁴¹² Ülkü, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, s. 102

etkilemişti. 1925'te Kremlin'den eve dönerken, N. Nerimanov yolda kalp krizi geçirerek vefat etmişti.

N. Nerimanov'un ani ölümüyle ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştı. İ. Dubinski-Mihadze kitabında, ömrünün son dakikalarında yanında ve kalp krizinden öldüğüne şahit olan hemşire Yuliya İvanovna Litvin'in sözlerini şöyle aktarmış:

“Ben, Kremlin polikliniği hemşiresiyim. 20:15-20:30 arası 19 Mart 1925'te iş çıkışı eve dönerken, parkın parmaklıklarına yaslanmış, öksüren bir adam gördüm. Galiba durumu çok kötüydü. Yanına yaklaşıp yardım etmek istediğimde, ben onun Merkezi Komitenin mavini yoldaş N. Nerimanov olduğunu anladım. Çünkü önceleri ben onu bizim poliklinikte görmüştüm... Aynı zamanda o, da beni tanıdı ve şunu dedi: “Acilen beni hastaneye götürün, ben ölüyorum...” Ben ona, belki eve gitmek istediğini sordum. Fakat o kesinlikle Kremlin hastanesine götürmemi istedi... Azizim benim! O, hep inliyordu ve çok kötü olduğunu söylüyordu. Biz hastaneye varana kadar o, artık ölmüştü.”⁴¹³

İrfan Ülkü ise kendi kitabında şöyle yazmış:

“Oğlu Necef'e tamamlanmamış mektubundan kısa süre sonra Moskova'da siyasi hayatının otuz yıldönümü dolayısıyla büyük bir jübile düzenlendi. Nerimanov uzun uzun alkışlandı. Bir hafta sonra da kalp krizinden öldüğü açıklandı. Cesedi yakılarak (otopsi ihtimali ortadan kaldırılmıştı) büyük bir törenle Kremlin'de külleri gömüldü. Gerçekte Stalin'in Gürcü uşağı Orcenikidze'nin Çeka'nın başkanı Dzerjinskiy'le birlikte hazırladığı sinsi bir cinayetin kurbanı oldu. Nerimanov jübileden sonra kendisini kutlamaya gelen ve hastalığı, dolayısıyla geçmiş olsun dileklerini ileten Orcenikidze, “Bakü'den ayağının tozu ile geldiğini ve eşinin kendisine çok sevdiği zeytinyağlı biber dolması gönderdiğini” söyleyerek, yiyeceklerin olduğu bir paket bıraktı. Nerimanov dolmaları yiyince içindeki arsenikten zehirlenerek can verdi.”⁴¹⁴

Azerbaycan halkı, bu ölümü şaibeli buldu ise de, ölümünün üstündeki sır perdesi hiç bir zaman aralanamadı. Devlet ve parti çalışmalarında mahalli ve milli özelliklerin dikkate alınmasını savunan ve bu nedenle üst parti yönetimi ile sık sık ters

⁴¹³ Dubinski-Mihadze, *Jizn Zameçatelnix Ludey...*, s.s. 232-233

⁴¹⁴ İ. Ülkü kitabında bu bilginin kaynağını göstermemiştir. Fakat kendisi ile yapılan görüşmede bu bilgiye Azerbaycan'da KGB arşivinde ulaştığına belirtmişti. Ülkü, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, s.s. 110-111

düŖen Nerimanov'un ismi Stalin'in hakim olduğu yıllarda tamamen ortadan silindi.⁴¹⁵ Eserleri toplatıldı. Yıllar sonra Haydar Aliyev'in Polit Büroda yer alması ile anısının üzerindeki baskılar kalktı. Haydar Aliyev, Baku'nün tepe bir noktasına, Hazar'a hakim bir konumda, heykelini diktirdi.⁴¹⁶

Demokratik ideoloji, halkın mutluluğu ve saadeti uğruna ömür boyu inatla mücadele etmiş N. Nerimanov'un anısı, her zaman yaşayacaktır. İster Sovyet Azerbaycan'ı ister N. Nerimanov'un görmek istediği bugünkü bağımsız Azerbaycan'da N. Nerimanov'un adı unutulmamıştır. Komünist parti lideri N. Nerimanov'un yine Haydar Aliyev tarafından, Rusya Ŗehri Ulyanovsk'da, onun adını taşıyan caddede, kırmızı granitten yapılan heykeli aynı zamanda Bakü'de de A. Nerimanov'un heykeli adını taşıyan okullar, caddeler, meydan, park, Azerbaycan Devlet Tıp Üniversitesi, Özbekistan'da onun adını taşıyan Ŗehir N. Nerimanov'un ne kadar sevilen ve unutulmaz olduğunu gösterir. Haydar Aliyev Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Ŗeref ReŖidov'la görüşerek Özbekistan'daki Ŗehirlerden birinin adını, Nerimanov olarak değiştirilmesini sağlamıştı.⁴¹⁷ Fakat bütün bunlar ölümünden hemen sonra yapılmadı. Daha hayatta iken, yani ölümüne bir ay önce N. Nerimanov Ŗerefine o dönem için en yüksek seviyede toplantı yapıldı, öldüğünde ülkede matem ilan edildi, ölümünden bir ay sonra ise onu "milletçi" ilan ederek hizmetlerini ve adını unutturdular.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Nasibzade, "Sönmeyen Ulduz Yoksa...", *AzadlıĐ*

⁴¹⁶ S. Galiyev ve YoldaŖları, *Neriman Nerimanov Kimdir?* www.sultangaliyev.com (28 Nisan 2004)

⁴¹⁷ Ülkü, *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, s. 105

⁴¹⁸ Gurbanov, *Neriman Nerimanov Ömrünün...*, s. 179

SONUÇ

Azerbaycan halkı yeni tarih gelişmeleri döneminde, milli hürriyet ve devlet bağımsızlığı dönemine adım atmış, bağımsızlığı dünyanın 100'den fazla ülkesi tarafından resmi olarak tanınmıştı. Fakat asırlar boyunca esaret altında yaşamış halkın hür, bağımsız, serbest hareket etmesi tabii olarak son derece zor ve karışık siyasi, iktisadi, sosyal ve medeni faktörlerle ilgilidir.

Bugün modern Azerbaycan toplumunda çeşitli şahsiyetlerin hayat ve faaliyetine, bir zamanlar haksız olarak, ideoloji tartışmalarla düşman tipi oluşturulan önderlerin zengin medeni, manevi, felsefi düşüncelerine ilgi artmıştı.

Her bir şahsiyet ilk önce yaşadığı dönemin, ortamın temsilcisidir. Neriman Nerimanov'un öğretmen ve maarifçi demokrat gibi oluşumu, milli uyanış ve kapitalizmin hızlı geliştiği Bakü ile bağlıdır. Gori Öğretmen Seminariyasını bitirip, bir yıl Tiflis eyaleti Borçalı ili Gızılhacılı köy okulunda çalıştıktan sonra Bakü'ye yerleşip ilk önce Pobedonostsevin Özel Progimnaziyasında (okul), 1895'den Realni Okulunda, III. Aleksandr adına gimnaziyada (lise) öğretmen olarak çalışmasıyla birlikte, şehrin sosyal faaliyetinde de etkin olmuştu. Onun çeşitli faaliyetlerini, bizzat kendisi tarafından düzenlediği ve aktör olarak katıldığı tiyatro sahneleri, toplumsal kütüphanenin açılması, Gızılhacılı köyünü anlatan "Nadanlık" eserini yayınlayıp, sahnelendirmeği, "Şamdan Bey" eseri, "Bahadır ve Sona" romanı, "Nadir Şah" faciasını yazması, bir çok ders kitapları ve sözlükler yayınlaması, gazetelerde dönemin sorunlarıyla makaleler sunması ile görmek mümkündü. 10 yıl içerisinde bir aydın olarak hem Azerbaycan'da hem de bütün Rusya Müslüman-Türk halkları arasında adını duyurmaya başarmıştı.

Bu gibi etkinliklerde N. Nerimanov yalnız değildi. Azerbaycan'ın önde gelen aydın grubu, ana dilinde okullar açmak, tiyatro sahnelerini düzenleyerek halkın eğitilmesi yolunda çok çalıştılar, çünkü dönemin siyasal, iktisat hayatında gerçekleşen

değişiklikler siyasal hayatın yenilenmesi, canlanmasını gerektirirdi. Sosyal gelişmenin yollarını arayan N. Nerimanov Azerbaycan maarifçilerinin en etkin, mücadeleci temsilcilerinden biridir.

1870'de doğan N. Nerimanov daha genç yaşlarında halkın cehalet içerisinde yaşadığını, bir çok milletlerden gelişme açısından geride kaldığını görmüş ve çözüm yolları aramıştı. Onun, I. Dünya Savaşı öncesi yılları siyasi faaliyeti, ilmi ideoloji arayış dönemi gibi şekillendiğini görebiliriz. Her türlü istismar ve zorluğa karşı nefret N. Nerimanov'u Bolşevik ideolojisine getirdi.

Neriman Nerimanov'un hayatı ve faaliyeti Azerbaycan tarihinde edebi düşüncenin ve milli uyanışın olduğu döneme tesadüf ediyordu. Halk içerisinde çıkmış, tüm hayatı boyunca geniş ve çeşitli sosyal, edebi ve siyasi faaliyeti ile halkın hürriyeti ve saadeti uğrunda mücadele etmişti. N. Nerimanov Azerbaycan maarif ve devrimci-demokratik edebiyatının gelişmesinde özel yeri vardır. O, öğretmenlikten Marksist-Leninist devrimci ve devlet lideri seviyesine kadar yükselmiş, Doğuda Marksizm-Leninizm ideolojisini yaymaya çalışanlardan biri olmuştur.

I. Dünya Savaşı öncesi toplumsal-siyasi faaliyeti daha çok edebiyat, öğretmenlik üzerinde yoğunlaşmıştı. 1917 Rus devrimlerinden sonra devrimci, sosyalist eğilimli görüşleri kesinlik kazanmıştı. Halkı zulümden kurtarmak ancak iktidarın devrilmesi veya hükümetin değişmesiyle gerçekleşebilir düşüncesi oluşmuştu.

N. Nerimanov, insanlığın bin yıllar boyu devam eden kölelik ananelerin darmadağın edecek güç sadece Bolşevizmde olacağına inanıyordu. O, Bolşevik ideolojisine veya komünist partisine hep inanmış ve yorulmadan bunun için çalışmıştı. Fakat parti iktidara gelip ve güçlendikten sonra bu inanç alt üst olmuştu.

N. Nerimanov, 1918'de Bakü'de Sovyet Hakimiyetinin ilk Müslüman etkin komünisti olmuştu. Bakü Komunasının iflasından sonra savunduğu ideolojinin sorumluluğunu anlayarak 1920'de Bakü'ye dönmüş ve Azerbaycan Sovyet Hükümetinin ilk yöneticilerinden biri olmuştu.

Mart 1918'de Ermenilerin Bakü'de düzenlediği katliamdan iki yıl sonra (bu iki yıl içerisinde Azerbaycan demokratik Cumhuriyeti kuruldu ve 23 aydan sonra Rus-Bolşevik istilasına uğradı fakat N. Nerimanov Azerbaycan'ın sonunda bağımsızlığını kazandığını düşünüyordu), 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet iktidarı kuruldu ve tam 7 günden sonra (5 Mayıs) düzenlenen genel Bakü Parti Konferansında Ermeni milliyetçileri bu defa Bolşevik libasında Bakü'de iktidarı tam olarak ele aldılar.

N. Nerimanov'un iktidardaki, faaliyeti Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin kurulmasından sonra başlamıştı. Bu faaliyet baştan sona kadar Azerbaycan'da mevcut olan iktidara karşı mücadeleden oluşuyordu. Çünkü N. Nerimanov Azerbaycan'ı idare eden ama Azerbaycanlı olmayan yöneticilerin ülkeni yağmalayıp, kendi çıkarları uğrunda çalışmalarına dayanamıyordu. O, diğerlerinden farklı olarak, gördüklerini gizlemeden açık söylüyordu.

Ömrünün sonunda oğluna yazdığı perişanlık dolu mektupta (mektubun tamamını ekler bölümünde görebilirsiniz) N. Nerimanov şunları yazıyordu: “Ben sosyal-demokrattım, fakat bu teşkilat gittikçe daha çok ideolojiden uzaklaşıyor.”

Azerbaycan tarihinde ilginç gerçeklerden biri, o dönem M. E. Resulzade de, komünist düşüncesi ve sosyal-demokrat faaliyeti ile göze çarpan bir genç idi ve Azerbaycan'da ilk siyasi parti olan “Hümmet”in de oluşmasında büyük rolü olmuştu. Sonralar M. E. Resulzade yüzyılın başında gençlerin sosyal-demokrat ideolojisine eğilimlerini hatırlayarak şöyle yazıyordu: “Muhafiz sosyalizmde gençler, çar iktidarına karşı mücadelede en güvenilir de olmasa, her halde en uygun müttefiki görüyorlardı.”⁴¹⁹

Memmed Emin Resulzade ile Neriman Nerimanov gençlik arkadaşlarıydı. Yüzyılın başında ikisi de Marksizmin etkisi altındaydılar ama yine her ikisinin de tek amacı vardı, o da Bağımsız Azerbaycan'dı.

Fakat, kısa bir süre sonra, N. Nerimanov'dan 14 yaş küçük olan M. E. Resulzade siyasi kimliği ile sosyal-demokratların programında kendi durumunu tayin etme hukuku ve milli konuların çözülmesine bağlı durumların çıkarıcı özelliğini fark edip siyasi faaliyet istikametini değiştirmişti. N. Nerimanov ise bu gibi eksiklerin farkına varmayıp, sosyal-demokratizmin çekiciliğinden ayrılamamıştı ve gelecek şahsi faciasına veya hayal kırıklığına götüren yollarda yorulmadan çalışmıştı. Bu çalışma hevesi N. Nerimanov'un kalbinde olan vatan ve halkına büyük sevgiden kaynaklanıyordu. O, mitinglerin birinde şunları demişti: “Siz dede-babalarınızın kutsal yerlerine onun sahibi olduğunuz zaman vatan diyebilirsiniz.”⁴²⁰

N. Nerimanov'un mücadelesi halkın böyle bir sahiplik hukuku olması uğrundaydı. Milli hukuksuzluğa ve bunu oluşturan güce – Kuzey Azerbaycan'da çar sömürge siyasetine, Güney Azerbaycan'da ise İran şahlığı otokrasisine karşı mücadele – Vatanın sahibi olmak uğrunda mücadeleledi.

⁴¹⁹ Elçin, *Neriman Nerimanov'un Şahsiyeti ve Faaliyeti*, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1997, s. 10

⁴²⁰ Elçin, 1997, s. 11

Böyle bir kutsal mücadeleye edip olarak N. Nerimanov başarılı olup varislerine zengin miras bırakmıştır. Bu miras halkın manevi servetini oluşturuyor. Fakat siyasetçi olarak o, bu kutsal mücadeleye amacına varamamıştı çünkü inandığı ve savunduğu ideoloji onu hayal kırıklığına uğratmıştı.

Halkı aydınlatma yolunda N. Nerimanov bir öğretmen, edebiyatçı, yazar, doktor, gazeteci, toplumsal kütüphanenin, tiyatro oyunların düzenleyicisi gibi Azerbaycan milli medeniyetinin gelişmesinde önemli yere sahiptir.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

- Ağamirov, Memmed. **Azerbaycan'da Marksizm İdeologiyası Uğrunda Mubarize Tarihinden**. Bakü: Azərneşr, 1965.
- Ahmedov, Hüseyin. **N. Nerimanov'un Hayatı ve Pedagoji Faaliyetinin İlk Dövrü (1871-1890)**. VIII cilt. Bakü: V. İ. Lenin adına Azərbaycan Devlet Pedogoji İnstitutunun Eserleri, 1961.
- Ahmedov, Teymur. **Böyük İctimai Hadim ve Yazıcı**. Bakü: Nurlan, 2001.
- Ahmedov, Teymur. **Ermeni Hıyaneti veya Andronik Ozanyan'ın Ganlı Amelleri (1918-1920)**. Bakü: Azərbaycan Neşriyatı, 2001.
- Ahmedov, Teymur. **Neriman Nerimanov'un Yaradıcılıg Yolu**. Bakü: Elm, 1991.
- Ahmedova, Firdovsiyye. **Neriman Nerimanov, İdeal ve Gerçeklik**. Bakü: Elm ve Hayat, 1998.
- Alioğlu, Mesut. **Mehebbet ve Gehramanlık**. Bakü: Yazıcı, 1979.
- Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası. **Neriman Nerimanov**. Cilt: VII, Bakü: Azərneşir, 1984.
- Azizbekova, Pikehanum V. İ. **Lenin i Sosialisticeskiye Preobrozovaniye v Azerbaycan'e (Rusçadan: V. İ. Lenin ve Azerbaycan'da Sosyalizm Değişiklikleri)**. Moskova: İzdatelstvo AH SSSR, 1962.
- Babayev, İngılab. **Azerbaycan'da Sovyet Hakimiyeti Uğrunda Neriman Nerimanov'un Mücadelesi**. Bakü: S. M. Kirov Adına Azərbaycan Devlet Üniversitetin Elmi Eserleri, 1968.
- Bala, Mirza. **Milli Azerbaycan Harekatı**. Bakü: Nicat Neşriyat, 1992.
- Baykara, Hüseyin **Azerbaycan İstıglal Mübarizesi Tarihi**. Bakü: Azərbaycan Devlet Neşriyatı, 1992.
- Çağla, Cengiz. **Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2002.

- Dubinskiy-Mihadze, İ. **Jizn Zameçatelnıx Ludey N. Nerimanov (Harika İnsanların Hayatı N. Nerimanov)**. Moskva: Molodaya Gvardiya, 1978.
- Elçin. **Neriman Nerimanov, Şehsiyeti ve Faaliyeti**. Bakü: Azərneşr, 1997.
- Fatullayev, Eynulla. **Neriman Nerimanov**. Bakü: Ganun Yayınları, 1996.
- Gaziyev, Memmed. **V. İ. Lenin'in Şagirdi ve Silahdaşı (Neriman Nerimanov'un Anadan Olmasının 100 İlliyi Münasibetiyle)**. Bakü: Elm Neşriyatı, 1970.
- Gaziyev, Memmed. **Neriman Nerimanov**, Bakü: Azərbaycan SSR Siyasi ve Elmi Bilimleri Yayan Cemiyet, 1956.
- Gurbanov, Şamil. **Neriman Nerimanov Ömrünün Son İlleri**. Bakü: Azərbaycan Neşriyatı, 2003.
- Haciyeva, Arzu. **Neriman Nerimanov'un Din Hakkında Felsefi Düşünceleri**. Bakü: Azərbaycan Ensiklopediyası Neşriyat Birliğı, 1998.
- Hesenli, Ceyhun. **Azərbaycan Beynəlhalk Münasibetler Sistemində (Azərbaycan Uluslararası İlişkiler Sistemində) (1918-1920)**. Bakü: Elm Neşriyat, 1993.
- İbrahimov, Nurlan. **XIX Asrın Sonu ve XX Asrın Evvelərində Bakı Şəherinin Medeni Heyatı**. Bakü: Azərneşr, 1997.
- İmanov, Vügar. **Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir aydın ve Bağımsız Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 2003.
- İsmailov, Mahmut. **Azərbaycan Tarihi**. Bakü: Azərbaycan Devlet Poligrafiya Birliğı, 1992.
- Köçerli, Firudin. **Marksizm-Leninizm ve Azərbaycan'da demokratik-içtimai Fikir**. Bakü: Azərbaycan Devlet Neşriyatı, 1976.
- Köçerli, Firudin. **Neriman Nerimanov Hayatı, Faaliyeti ve Dünya Görüşü**. Bakü: Azərbaycan E.A. Neşriyatı, 1965.
- Köçerli, Firudin. **Revoljutsonno-demokratiçeskaya Mısl v Azərbaycan'e (Azərbaycan'da Devrimci-demokrat düşüncəsi)**. Bakü: İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, 1966.
- Köçerli, Tofiq. **Azərbaycan Komünist Partiyasının Sosializm Guruculuğı Uğrunda Mübarizesi**. Bakü: Azərneşr, 1960.
- Kurat, Akdes Nimet. **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948.

- Mamedova, Lale. **Deyatelnost Armenskih Politiçeskih Orgonizasiy v Azerbaycan'e (Rusçadan: Azerbaycan'da Ermeni Siyasi Teşkilatların Faaliyeti)**. Bakü: Nurlan, 1996.
- Memmedli, Gulam. **Neriman Nerimanov 1870-1925, Hayat ve Yaradıcılığının Salnamesi**. Bakü: Yazıcı, 1987.
- Memmedov, Müseyib. **Nerimanov ve Ana Dili**. Bakü: Elm, 1971.
- Memmedov, Veli. **Neriman Nerimanov**. Bakü: Azerbaycan Uşag ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı, 1957.
- Musayev, İsmail **Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Zengezur Bölgelerinde Siyasi Veziyet ve Harici Devletlerin Siyaseti**. Bakü: Elm, 1998.
- Nerimanov, Neriman. **Bahadır ve Sona**. Bakü: Uşagencneşr, 1975.
- Nerimanov, Neriman. **Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in 50 İlliye Meişete ve Cemaata Hidmetleri**. Bakü: Öner Neşriyat, 1994.
- Nerimanov, Neriman. **Lenin ve Şerg**. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1970.
- Nerimanov, Neriman. **Seçilmiş Eserler**. Bakü: Azernesir, 1985.
- Nerimanov, Neriman. **Seçilmiş Eserleri**. Bakü: Elm Neşriyyatı, 1973.
- Nerimanov, Neriman. **Uçgarlarda İngılabımızın Tarihine Dair V. İ. Stalin'e Mektup**. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyat Poliagrafya Birliğı, 1992.
- Paşayev, Nezer. **Neriman Nerimanov ve Azerbaycan Medeniyeti**. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1986.
- Riasanovsky, N.V. **A History of Russia**. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Settarov, Maksad. **Neriman Nerimanov ve Din**. Bakü: "İrşad" İslam Araştırmalar Merkezi, 1995.
- Suny, Ronald Grigor. **Bakü Komünü, Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf**. İstanbul: Belge Yayınları, 1990.
- Swietochowski, Tadeusz. **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1988.
- Swietochowski, Tadeusz. **Rusya ve Azerbaycan Serhedyanı Bölge Geçit Dövründe**. Bakü: Hazar Üniversitesi Neşriyatı, 2000.
- Şerif, Aziz. **Geçmiş Günlerden. Adamlar, Senedli Hatireler**. Bakü: Yazıcı, 1986.
- Ülkü, İrfan. **Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan**. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000.

Vaabzade, Bahtiyar. **Sadelikte Büyüklük**. Bakü: Azerbaycan Neşriyat, 1978.
Zamanov, Arif. **Neriman Nerimanov**. Bakü: Elm Neşriyatı, 1979.

B. MAKALELER

- Aslanlı, Araz. “Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ”.
www.abadazerbaycan.org/dosye/garabag
- Balayev, Aydın. “Plennik İdeyi ili Politiceskaya Slepota” (Rusçadan: İdeoloji Tutkunu veya Siyasi Körlük). **Azerbaycan Gazetesi**. 20 Haziran 1991.
- Garaveliyev, Ahmed. “Neriman Nerimanov ve Kooperasiya”. **Kooperatif İşçisi Dergisi**. No: 4, Bakü: 1979.
- Gehramanov, Bayram. “Neriman Nerimanov’un Sanitariya Maarifçiliği”. **Azerbaycan Tıp Dergisi**. No: 4, Bakü: 1979.
- Handan, Cavad. “Alovlı Mubariz, İngilapçı Yazıcı, Büyük Maarifçi”. **Azerbaycan Muallimi Gazetesi**. 11 Nisan 1957.
- Köçerli, Firudin. “Neriman Nerimanov ve Sosyalizm Guruculuğu Meseleleri”. **Azerbaycan Komünisti Dergisi**. No: 5, Bakü: 1965.
- Mahmudov, Reşid. “Böyük İnkılapçı, Maarifçi”. **Azerbaycan Muallimi Gazetesi**. 12 Nisan 1956.
- Mehtiyeva, Naile. “Astrahanskiy Perıod Revolusionnoy Deyatelnosti Neriman Nerimanov’ a” (Rusçadan: Astragan’da N. Nerimanov’un Devrim Faaliyeti). **Agigator Dergisi**. No: 23, Moskova: 1970.
- Nasibzade, Nasib. “Sönmeyen Ulduz Yoksa Bütünün Sonu?”. **Azadlıg Gazetesi**. 26 Temmuz 1991.
- S. Galiyev ve Yoldaşları, “Neriman Nerimanov Kimdir?” www.sultangaliyev.com
- Şahgeldiyev, Aydın. “Görkemli Partiya ve Devlet Hadimi”. **Tebliğatçı Dergisi**. No:5, Bakü: 1956.
- Ulman, Burak. “1999’lı Yıllarda Azerbaycan’ın Siyasal Yaşamı ve Ana Muhalefet Partileri: Tarihsel Gelişim: Azerbaycan’da Siyasal Örgütlenmenin İlk Yılları.” www.sbu.yildiz.edu.tr/Burakyayınları/makale1

EKLER

EK: 1

MERKEZ KOMİTEYE*
Yoldaş İ. V. Stalin'e

Kopyası: Yoldaş L. D. Trotski'ye
Yoldaş K. B. Radek'e
Uzaklarda Devrimizin Tarihine Dair
• **Azerbaycan'da Durum**

Benim bütün 25 yıllık siyasi-edebi-toplumsal çalışmam canlı şahitlerin gözleri karşısında geçmişti.

Azerbaycan'da ve genelde yakın doğuda herkes benim 25 yıl içinde doğuda ki, atalet ve kölelikle yaptığım mücadelemi iyi biliyorlar.

Ben ilk defa türk dilinde "Bahadır ve Sona" romanında 20 yıl bundan önce kilisenin devletten ayrılması ile ilgili konuşmuştum, ilk defa milletlerin mahvedilmesini ve ermeni Sona'nın türk Bahadır ile bir canda birleşmesini tebliğ etmiştim.

Ben "Nadir Şah" tarihi faciamda, çarın şahsiyetini hiçe indiriyorum ve gösteriyorum ki, çar kara cemaatin zannettikleri gibi kutsal değil, eğer o, ülkeni idare edemiyorsa, onu devirmek olur.

Ben birinci olarak Kafkas'ın o zamanki Allahu, 1906'da ilk türk öğretmenlerinin kurultayını siyasi yönden simasızlaştırmak isteyen iri kapitalist Tağtiyev ile açık amansız mücadeleye başladım.

İran devrim tarihi onun esas ilham vericisinin kimin olduğunu söyleyecektir.

Eğer diyorlarsa:

"Nerimanov'un çevresi geniştir veya onu tanıyanlar ona inanıyorlar" demek ki bunu gördükleri için söyleyebiliyorlar.

Bu kolaylıkla kazanılan popülerliğin sonucu değil, uzun süren, inatlı, zor mücadelenin sonucudur.

Elbette, akli karışmış müsavat hükümeti komünistleri gizlice kurşunlamaya başlayınca bu musibetten kurtulmak için yoldaş Mikoyan'a bu gibi zor anda ben gerekiyordum.

Fakat sonra?

Darbeden sonra, her kolaylaştı ve Mikoyan şunları dedi:

"Biz Neriman Nerimanov'u Devrim Komitesinin başkanı seçeriz ve onu öyle daireye alırız ki, o çok da kendi çevresini kullanamasın..."

Bu o Mikoyan'dır ki 1918'de beni komünizm ile ilgili toplantı yapmam için işçi bölgelerine davet ediyordu, şimdi ise benden şüpheleniyor.

Ben tasdik ediyorum ki, benim "Bahadır ve Sona" romanım yoldaş Mikoyan daha daşnak iken başarı kazanmıştı.

O zaman neden 20 yıl geçtikten sonra ben milliyetçi olmalıyım da, yoldaş Mikoyan ise çokulusçu. Beni işçiler arasında da gözden düşürtmek için yapmadığı kalmadı.

İşçilerin beğenisini kazanmak için ilk önce hücumu komiserlere yöneltiyor, güya onlar "arabalarda gezmekten başka bir şey yapmıyorlar".

Onun ikinci adımı, zenginlerin mülklerini işçiler için müsadere etmek oldu.

* Neriman Nerimanov, Ucgarlarda İngilabımızın Tarihine Dair, İ.V. Stalin'e Mektup, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyat Poligrafya Birliği, 1992, s.s. 25-31

Ben görüyordum ki, müsavat hükümetinin kovulmasına bütün ahali katılmıştı. Bu yüzden müsaderenin çok ihtiyatla yapılması gerekiyordu yani müsadere yalnız iri burjuvalara ait olmalıydı. Orta sınıfı sinirlendirmeye gerek yoktu.

O, iri ve ufak burjuvazi ayrımı yapmadan tam müsadere yapılmasını talep ediyordu.

Mücadele uzun süre devam etti. Sonunda Mikoyan, Merkez tarafından geri çağrıldı. Bunun nedeni malum değildi.

İlginç olan şu ki, Mikoyan'dan sonra, Sarkis ne olursa olsun BEKA'nın başkanı olmak istiyordu. O, istediğine nail olup Mikoyan'ın çizdiği yolu devam ettirdi ve ilk önce müsadere ile ilgili taslak hazırlayarak gündeme getirdi.*

Ben apaçık, anlaşılır şekilde teklifte bulundum. Önceden burjuvazinin listesi ve adresleri tayin edilsin ve bu malumatlara dayanarak müsadere yapılsın.

Günlerin bir gününde müsadere evlerin numaralarına göre yapıldı.

Şunu söylemek gerekiyor ki, devrimden sonra burjuvazinin bir çok evlerine işçiler, sovyet hizmetkarları ve komünistler yerleşmişlerdi. Böylece, bir çok komünistler, sovyet hizmetkarları, fakirler ve hatta işçiler de yağmalamadan kurtulamamışlardı.

Fakat kendi büyük evlerinde değil, ufak dairelere yerleşen burjuvaziyanın çoğunluğu ise müsadereden kurtulmayı başarmışlardı.

Bu plansız ve kelimenin tam anlamında yağmalama idi.

Sonuçta işçiler ne kazandılar?

İşçilerin bir kısmı giyecek, ufak-tefek ev eşyaları diğer kısmı ise hiçbir şey alamadı.

Bu düşünülmemiş müsaderenin teşkilatçılarını toplantılarda işçiler bile defalarca uyarılmışlardı.

Sonuçta, teşkilatçıların kendileri de büyük yanlış yaptıkları ile ilgili konuşmaya başlamışlardı. Bu yanlışlıklar tüm Azerbaycan bölgelerinde tekrar edilmişti. Bütün bunları görmemek mümkün değildi. Müfettiş tayin edildi. Sonuçta, eşyaların adil bölünmemesi, teşkilatçıların her şeyden önce kendilerini düşünmeleri, özellikle yoldaş Sarkis himaye darlığı altında eşyaların kaybolması ile ilgili tutanak tutuldu.

Bununla ilgili çok şey yazabiliriz. Şunu da belirtmem gerekiyor ki, ciddi, inançlı işçiler fakirlerin de yağmalanmasını bildikleri halde, onlar müsadere ettikleri eşyaları geriye vermekte imtina ettiler.

Sarkis gibi hiç kimse işçilerin maneviyatını böyle düşürmemişti, Mirzoyan gibi hiç kimse partini böyle dağıtmamıştı.

Mikoyan işçileri kendi tarafına çekmekle meşgul değildi, fakat Sarkis için bu alışkanlık haline gelmişti. Onun Müslüman işçiler içerisinde belli "ele alınmış insanlar" mevcut idi ki, onlar her yerde bağırarak Sarkis'in yaptıklarına hak kazandırıyorlardı.

Bu müsadere ile ilgili fars ve türk gazeteleri de yazmaya başlamışlardı. Onlar, bolşevikler Müslüman kadınlardan zorla tumanlarını (eteklerini) alıp, elden ele veriyorlar (bu ise kadının namusuna dokunmak demektir) diye yazıyorlar.

Sarkis güçlü fakat tecrübesiz komünist gibi meşhur idi. O, dönem Ermenistan'ın bu gibi komünistlere ihtiyacı vardı. Çünkü o dönem Ermenistan'ı idare edenler "zayıf" komünistler idi.

Ben ona inatla Ermenistan'a gitmeyi teklif ediyordum fakat o, isteniyordu. Şunu söylemem gerekiyor ki, Ermenistan'da çalışan ermeni yoldaşlar da onu reddetmişlerdi. Nihayet RKP MK onu Moskova'ya geri çağırıldı.

* Orijinal mektupta yazarın kullandığı BEKA – Azerbaycan Komünist Partisi Bakü Komitesi – anlamına geliyor.

Bu "ciddi" komünistin ne gibi oyunlar düzenlediğini seyretmek gerekiyordu. Güya başka meseleler ile ilgili toplantılar yapılıyor ve burada onun ajanları Bakü'de kalması ile ilgili konu açıyorlar. Müslüman işçilerinden biri olan ve "temiz" geçmişiyile bilinen meşhur Hacı Baba konuyu açarak Sarkisi savunuyordu. (benim yanımda Azerbaycan Merkez İcra Komitesinin başkanı Hacibeyov bu işçini rüşvet alması ile suçluyordu.) O, kendisini savunmak için hiçbir şey deyəmemiştir.

Konu ondan açılmışken şunu da söyleyim ki, bu işçi bir kere ona takım vermem için bana gelmişti, fakat benden hiçbir alamamış ve Sarkis'in yanına gitmişti. Sarkis ise o, işçinin ricasını yapmıştı.

Ben bilerek bu işçi ile ilgili yazıyorum, çünkü o şimdi de yoldaş Mirzoyan'ın elinde itaatkar bir vasıtaadır.

Ayrıca Bakü Parti Komitesi müslüman işçileri için hiçbir şey yapmıyor. İşçiler yoldaş Sarkisten birkaç defa rica etmişler ki, durumlarını dikkate alsın, okullar açtırsın, Azerbaycan dilinde konuşan Parti komite katipleri tayin etsin. Fakat şu ana kadar hiç biri yapılmış değildir.

Böylece yoldaş Sarkis çeşitli bahanelerle Bakü'de oturup toplantılar düzenlemeye devam ediyordu. Bu toplantılarda RKP MK kararlarını eleştiriyorlardı.

Nihayet, RKP'nin bazı azaları bundan haberdar oluyorlar ve Sarkis'in çıkarılmasını talep ediyorlar.

Burada başka bir komediden de bahsedeyim: M. D. Hüseyinov Sarkis'in vagonunu açmaya emrediyor ve söylentiler yayıyor ki, güya işçiler toplanıp onun vagonunu açmışlardı. Hayasızcasına yalan!

Bundan sonra bu insanlar parti birliğinden konuşacaklar. Bu aslında bir dağıntı, ahlaksızlıktır, parti birliği değildir.

Ben her zaman ve MK siyasi şubesinin toplantısında da yoldaş Lenin'in yanında ve ayrıca yoldaş Stalin'e söylüyordum: "Tüm anlaşmazlıkların ondan kaynaklanıyor ki, bu "güçlü komünistlerin" yaptıklarını ben kendime yakıştıramıyorum."

Ben bu toplantıda Siyasi Şubeden rica ettim ki, onlara karşı açık savaşa girmeye bana izin verseler onların burada izi-tozu bile kalmazdı. Fakat bana ret cevabı verdiler.

Sarkis Doğu konusuna ciddi yaklaşmıyordu. En rezillik bu ki, o, Doğu konusunu milli meseleye çevirmiş ve bunu papağan gibi onun hayranı Ruhulla Ahundov'da tekrar ediyordu.

Sarkis ve onun meslektaşları böyle insandılar.

Nihayet Sarkis gidiyor, onun yerine ise Mirzoyan geliyor.

İnsana öğle geliyor ki, komünist ittifakının başkanı gibi şerefli bir vazifede olan ve çalışkan işçi olan yoldaş Mirzoyan, eğer gerçekten kendi işini seviyorsa BEKA'nın başkanlığını üstlenmeyecekti. Fakat burada iş sevgide değil, başka bir şeydedir...

Konferans düzenleniyor ve Mirzoyan ilk önce BEKA'ya aza olarak seçiliyor, sonrada yönetici vazifesini elde etmeye başarıyor.

Onun işinin içeriği Sarkis'in işinden fark etmiyor. Fakat o (dar düşünceli insan olsa da) hileye başvuruyor.

O, görüyor ki, onun komünist ittifakı başkanlığından BEKA'nın yöneticisi vazifesine geçmesi göze çarpıyor ve kendini iki grubun birleşmesi taraftarı ilan ediyor, yani hileye başvuruyor ve etraftakileri kandırıyor. Bundan sonra BEKA bir miras gibi Mirzoyan'a geçiyor.

Bir defa o, parti kurultayında resmi şekilde bildirmiş ki, şimdi gruplar yoktu ve BEKA yöneticisi olduğunda hepsini mahvetmişti. Fakat bu böyle miydi?

Yakın bir zamanda, Azerbaycan'ın tüm bölgelerinin müslüman işçi temsilcileri bana Mirzoyan'dan şikayet etmişler ki, o müslüman işçilerine karşı cinayetkar siyaset yürütüyor. Onlar bana şunu bildirdiler: "Eğer siz haklarımızı müdafaa etmeseniz, biz parti kitapçıklarımızı yırtacağız." Ben onları sakinleştirip şunları dedim: "Parti kurallarına uyararak hareket yapmalısınız. Siz Merkez Komitesine müracaat ederek sizin temsilcilerinizle toplantı yapılmasını talep etmeniz gerekiyor. Bu toplantıda siz BEKA'nın işi, yani Mirzoyan ile ilgili kendi düşüncenizi açıklayabilirsiniz." Temsilciler benimle ve EMKA* ile konuşmak için kendi aralarından parti üyesi olan işçi Molla Baba ve Elekber'i seçtiler. Mirzoyan bunu duyduktan sonra bu işçileri güya başka davranışlarına göre partiden çıkarma meselesini gündeme getiriyor. Fakat onları hem partiden hem de işlerinden çıkarıyorlar. Böylece bir meslek sahibi olan bu işçiler görevlerini yaparken kovuluyorlar. Kovulan işçi Elekper, Mirzoyan'ın yanına gelip şunları sormuştu: "Siz beni partiden kovabilirsiniz, fakat ne için beni işimden de kovdunuz, beni ve ailemi bir dilim ekmekten mahrum ettiniz?" Mirzoyan o kadar ahmaktır ki, işaret ederek N. Nerimanov'un taraftarı olduğu için, bunu yaptığını açıklamıştı. Molla Baba isimli diğer işçi de şikayet etmek için Merkez Komitesi yöneticisi Hanbudagov'a geldiğinde, o da aynı şeyi söylemişti.

Fakat Kirov'un ve Mirzoyan'ın şahsında EMKA'nın, BEKA'nın bu memnuniyetsizliğin nedenlerini araştırmak için bu gibi toplantıyı yapılmasına ne için itiraz etmesi şu ana kadar ben ve işçiler için anlaşılabilir olarak kalıyor. Mirzoyan tarafından bu gibi davranışlar şunu gösteriyor ki, bu insanın vicdanı temiz değildi. Mirzoyan'ın söylediği gibi, partide gruplaşma yoktur, doğrumu?

Bu gibi olaylar şunu açıklığa getiriyor ki, burada artık önceden çizilmiş yolda sapmadan yürünüyor. Peki bu yol ve ya plan kim tarafından hazırlanmıştı? Bütün bunları düzenleyen, onlardan daha akıllı olan Mikoyan'dır.

Belirtiyim ki, o, bir kere demişti: "Biz Neriman Nerimanov'u öyle daireye alacağız ki, o bizim etkimiz altında olsun."

Bunu yapmak için BEKA'nın sahibi olmalıydı. BEKA ise Azerbaycan'da her şey demektir. Bakü, güçlü proleter merkez gibi, amirlik eden merkez olmalıdır.

BEKA işçileri bölüyordu, BEKA'nın arkasında nüfuzlu işçi konferansı vardı, BEKA MK çalışmalarının gidişatını etkiliyordu, çünkü sonuncu her zaman işçileri BEKA'dan alıyordu, nihayet BEKA her zaman azlarını MK'ya dahil ediyordu ve burada meseleler her zaman BEKA azlarının etkisi altında oluyordu.

Mikoyan'ın birinci düşmanı ben idim. Fakat onu benden habersiz çıkarttılar.

Bunlar ve genelde sollar benim Genua konferansında olduğumu kullanıp, faaliyete başlamışlar ve daha da yüzleşmişler. Genua'dan döndükten sonra, türk dili derslerinin azaltmak ve bununla ilgili üstelik bana karşı makaleler yayınlamışlardı

Mikoyan'dan sonra BEKA'nın başkanı Sarkis oldu, Sarkis'tan sonra ise Mirzoyan. Büyük bir ihtimal, Mirzoyan'dan sonra Kasparov olacak.

Ben bunun, akıllıca düşünülmüş ve hesaplanmış bir plan olduğunu bildiriyorum. Şimdilik ben bunu parantez içinde söylüyorum, çünkü eminim ki, bu parantezler bir gün sonuçta kendileri açılacak. Fakat işimin ilk günlerinden ben şunu söylemek istiyorum ki:

"Bir çok nedenlerden dolayı ermeni yoldaşları sorumlu vazifelere tayin edilmelerini durdurmak gerekiyor. Transkafkas'ın geçmişi, genellikle ve özellikle 1918'de Bakü'de bizim işimiz bu mesele üzerinde düşünmeye mecbur ediyor."

* EMKA – Azerbaycan Komünist Partisinin Merkez Komitesi

Ben bu mektubu "Uzaklarda Devrimimizin Tarihine Dair" adlandırıyorum. Ve Azerbaycan'da bu veya diğer rol oynamış şahsiyetler gelecek nesil için karakterize edilmelidir. Bu senedin ışık yüzü görmeye imkanı yoktu. Fakat zaman gelecek ve tarih kazaların faillerini arayacaktı. O zaman gelecek ki, Azerbaycan işçi ve köylüleri böyle bir soru soracaklar: "Fail kimdir?" O zaman insanlar anlayacak ki, gayri müslümleri demeden, Hüseyinovlar, Garayevler, Ahundovlar (Runulla) kendi çıkarları için sovyet Azerbaycan'ı simasızlaştırıyor ve onun çıkarlarını göz ardı ederek, servetlerini toptan ve perakende satıyorlardı.

Lenin ve Stalin yoldaşlara yazdığım mektuplardan ben bu konuya öyle mektupları ilave ediyorum ki, bunların arkasında yoldaş Stalin duruyordu. O, dönem güçlü olan Sergo ile yürüttüğüm mücadeleden anlaşılıyor ki, Sergo Orcenikidze ve Stalin simasında RKP MK biz türklere güvenmiyor ve Azerbaycan'ın geleceğini ermeni daşnaklarına havale ediyor. Ne gibi sonuçların olacağı, demek zordu. Amma bütünü sorumluluk Sergo ve Stalin'e ait olacak.

Son zamanlar anlaşılmıştır ki, Sergo Merkezden gönderilmiş bir temsilcidir. Ben onunla mücadelemi yoldaş Lenin onu kendi mektubunda rezil etmeden önce başlamıştım. Bu şunu ispatlıyor ki, ben bu adamın nasıl biri olduğunu yoldaş Lenin'den önce öğrenmiştim. Eğer ortam müsait olursa ben "Uzaklarda Devrimimizin Tarihine Dair" mektubumu yalnız MK için değil, gelecek nesil için de devam ettiririm.

Ben eminim ki, bizim ideolojimiz galip olacaktır. Belki biz ölüceğiz, fakat onun için ölüceğiz ki, yeniden hayata dönelim. O, zaman benim mektubum gelecek komünist yöneticileri için faydalı olacaktır.

Moskova. 24.XII.1923.

N. Nerimanov

Ben bu ilaveyi 27 Mayıs 1924'te yazıyorum.

Bakü Konferansı ve AKP parti kurultayı menşevik ve daşnakların eli ile partinin bölünmesi meselesinde bizim düşüncemizin doğruluğunu bir daha gündeme getirmek için zengin deliller sunmuş oldu.

Burada tahmini olarak bunlar konuşuldu: 1) ermeni "yoldaşlar" ve rus çıkarıcıları – Bakü teşkilatının yöneticileri cinayetkar siyaset uyguluyorlar, geçmişinden korkan müslüman işçilerin kuvvesinden istifade ederek kendi amaçlarına – partini bölmeye nail olmak için solluk oyunu oynuyorlar.

Bir yıl geçtikten sonra, önceden söylediklerimiz gerçekleşti.

Biz konuşmalarımızda her zaman diyorduk ki, 2) türk işçileri arasında çalışmalar düzenlenmediği için ve onlara karşı yanlış davranışlardan dolayı türk ve rus işçileri arasında ziddiyet genişlemişti. Onların ülkeni idare edilmesinde ve başka işlerde rus işçileri ile birlikte ve aynı düşünce uğrunda katılmaları için türk işçilerin gelişme seviyesini yükseltmek zaruridir.

Konuşmamada ben şunu açıkladım ki, 3) bu malum program, malum şahıslar tarafından gerçekleşiyor ki, bunlar ne olursa olsun, Azerbaycan'ı simasızlaştırmak, miskin maksatları için onu güçsüzleştirmek istiyorlardı. Buna nail olmak için kendileri konuşmayıp, Azerbaycan'da olan türklere Azerbaycan çıkarlarını savunanlara karşı konuşmaya mecbur ediyorlardı. Bu çalışma "böl ve hükmet" başlığı altında sürmüş ve sürüyor.

Bizim önceden söylediklerimiz – eser, menşevik ve müsavatçı gruplar partini bölmek için solluk oyunu oynayırlar, biz belirtiyoruz – artık gerçekleşmişti. Konuşmada onlardan bazı daha önemli olanlar açıklanmıştı, ikinci dereceli olanlar açıklanmamıştı.

Benim açıkladığım olayları araştırmak için Bakü'ye gelen müfettişlere, komünist vicdanım rahatlasın diye ben onların soyadlarını bir daha tekrarlıyorum: eserler Hanbudagov, R. Ahundov, H. Cebiyev, R. Hüseyinov, C. Nağıyev, müsavatsız M. D. Hüseyinov, menşevik Garayev.

Onların cinayetkar çalışmaları nereden belli olmuştu. Kendilerinin "Kafkas" siyasetinin gelişmesine mani olan her şeyi mahvetmek için Sergo'dan beni Azerbaycan'dan uzaklaştırmak için gerekenin yapılmasını istemişlerdi. O, bu konuyla ilgili Mirzoyan'a müracaat ediyor ve Mirzoyan şunları diyor: "Bize sadece senin isteğin gerekiyor ve N. Nerimanov buradan gidecek." Sergo ise şunu dedi: "Yapmak istediğini yap." Mirzoyan benim EMKA'dan kovduğum ve bundan sonra solluk oyunu oynamaya başlayan Garayev ve M. D. Hüseyinov ile birlikte bana karşı olan. Mirzoyan'a şok şey söz veren bu Hanbudagov'a müracaat ediyor ve o, bana karşı faaliyete başlamak için MK'ya yönetici tayin edilmesini rica ediyordu.

Mirzoyan tarafından gerçekleşen bu rica, Hanbudagov'u AKP MK'ya katıp seçiyorlar ve yoğun çalışma bundan sonra başlıyor. O, akrabalarını köylere, kasabalara gönderiyor ve N. Nerimanov'un çevresini azaltma amacıyla halk arasında onun adını anmaya yasaklıyorlar ve hiçbir yere seçilmemesini istiyorlar. Bu çalışmanı bitirdikten sonra Hanbudagov Mirzoyan'a deyir: "Benim bölgelerim hazır." Mirzoyan'ın ise işçi bölgeleri çoktan hazırlanmıştı. Sergo'ya bildiriyorlar: "Şimdi N. Nerimanov'u cesaretle çıkarabiliriz". Moskova'da daha yüksek vazife bahanesi ile çıkarıyorlar. Ve gerçekten SSC İttifakı MİK'in yöneticisi seçiyorlar. Mirzoyan ve Sergo çok seviniyorlardı: beni başka yere gönderdiler ve Azerbaycan'da hiçbir şey olmadı yani isyan, grev olmadı hatta hiç kimse Neriman Nerimanov'un adını söylemeye bile cesaret edemiyordu. Bütün bunlar Azerbaycan'da Hanbudagov'un beceriliğini ve çevresinin olduğunu gösteriyor.

Azerbaycan bundan sonra bu gibi vicdansız sahtekarların elinde oyuncak olacaktır.

Merkez, özellikle komünizmden çok çok uzaklaştığımız böylesi bir dönemde haklılığını kanıtlamak zorundadır. Ya herşeyi alıp getirip kenar bölgelerde Merkezle doğal bir bütünleşmeye gitmeli, ya da bırakmalı ve bunu yerel kadrolar yapmalıdır.

Tüm Sovyet Cumhuriyetlerinin işçi kitlelerinin birleştirilmesi, yerel organların kimliklerinin ve kişiliklerinin ellerinden alınması, bağımsızlıklarının yok edilmesi anlamına gelmemelidir...

1918 yılından başlayarak benim ve fikir arkadaşlarımda başlıca amacımız, tüm devrimci Doğuyu Sovyet Rusya'nın yanına çekmek ve bugüne kadar yer kürenin diğer yarısında milyonlarca insanın yaşamakta olduğu facialara bir darbe ile son vermek olmuştur. Dünyanın yarısından fazlasında yaşamakta olan ahalinin köleliği, dünyanın daha küçük bir kısmında yaşayanların refahı uğruna bilinçli olarak muhafaza ediliyor... Bizim, 5 yıldır devam eden çağrılarımıza rağmen, buralarda yaşayan ve sayıları milyonları bulan işçi sınıfı, az sayıdaki sömürücülerin zulmü altında tutularak inletiliyordu. Şimdi de aynı şekilde inlemeye devam ediyor!...

Gidecek yolumuz kalmamıştır. Azerbaycan'daki vicdanlı kadrolar ve Türk komünistleri, bütün bunları, bir daha altını çizerek tekrar ediyorum, unutmayacaklar!

N. Nerimanov

EK:2

N. NERİMANOV'UN V. İ. LENİN'E MEKTUBU*

Değerli Vladimir İlyiç!

Benim telgraflarımdan birinde verilmiş bilgileri tekrar etmek gerekiyor.

Dehşetli bir durum oluşmuştur. Merkez Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını, Azerbaycan'ın istiklaliyetini tanımış fakat aynı zamanda Merkez, tartışmasız Azerbaycan'ın olan topraklarını Ermenistan'a vermektedir.. Eğer bu bölgeler Gürcistan'a devredilmiş olsaydı, üzülen bir şekilde mücadeleye devam etmek olurdu. Fakat Ermenistan'a, daşnaklara verilmesi düzeltilmesi mümkün olmayacak, kötü sonuçlar doğurabilecek büyük yanlışti. Bununla ilgili bizim temsilcimiz geniş bilgi verecektir.

Merkez'in bizi dehşete sürükleyen bir diğer kararı da, ellerindeki yetki belgelerine dayanarak her gün şu veya bu sebepten ötürü, malum Halk Komiseri'ne tabi olmamızı talep etmeleridir.

Azizim Vladimir İlyiç; "Bağımsız Azerbaycan" sözü bizzat sizin ağzınızdan çıkmadı mı?... Biz de buna dayanarak Müsavatın düzenlediği provokasyonu bozmadık mı?...

Şimdi durum böyle şekillenmiş: her zaman Denikin'in tarafında olan Ermenistan bağımsız olmuş ve üstüne üstün Azerbaycan topraklarına girmiş durumdadır. Bu güne kadar ikili siyaset yürüten Gürcistan bağımsızlığını kazanmıştır. Üç cumhuriyetten birinci olarak Sovyet Rusya'sını hoş karşılayan Azerbaycan ise hem topraklarını, hem de bağımsızlığını kaybediyor.

Vladimir İlyiç; Çokuluslu bir nüfusun hak ve duygulan ile bu şekilde alay edilmesi yanlıştır. Sanmayın ki Azerbaycan, yalnızca bilinçli Rus işçilerinin yaşamakta olduğu Bakü demektir! Bu kanı, aleni bir yanlışlıktır. Halen Bakü'deki bilinçli müslüman işçilerin sayısı iki misli fazladır. Ayrıca, Azerbaycan'ın köylüleri de var.

Ben katiben bildiriyorum ki: eğer siz de bizim delillere dikkat etmezseniz, mecburen bizim geri çıkmamıza Merkez karşısında konu açacağız. O zaman tarih açısından karışık milli konuları kolaylıkla çözenler buraya gelsinler. O zaman görecekiz bizim manasız Doğuya doğru yaygaramız ne demektir. Böyle olursa Doğuya doğru nasıl yöneleceğiz?

Tek umudumuz, yaptığımız devrimi, Doğuda yürüteceğimiz politikalar ile korumaktı ki, bunun da sonu geldi. Tüm bunların suçlusu kim? İlk önce Merkezin bilgisizliği ve Merkezi mekan tutan ermeni daşnak komünistlerin iğrenç işleri! ,

Şu hususu önemle dikkatlerinize sunuyorum:

Eğer Merkez, bu pis emellere kısa bir zaman zarfında son vermezse, tüm müslüman Doğu bize karşı tavır alacaktır. Bu tehlikeyi son derece ciddi olarak bildiriyorum. Eğer gerçekten de Doğulu mazlumların çıkarları bizim için bir önem taşıyor ise, sizin de bu konuya ciddi bir biçimde eğilmenizi istiyorum...

N. Nerimanov

* Neriman Nerimanov, Uçgarlarda İngilabımızın Tarihine Dair, İ. V. Stalin'e Mektup, Bakü: Azerbaycan Devlet Poligrafiya Birliği, 1992, s.s. 62-63

EK:3

OĞLUNA BİTMEMİŞ MEKTUBU*

Moskova, 28 Ocak 1925

15 Ocak 1895 Bakü'de Tağıyev tiyatrosunda ilk defa benim "Nadanlık" eserim sahnelendirildi. O günü ben edebi çalışmamın başlangıcı hesap ediyorum. Bu gün 28 Ocak 1925 senesidir ve o günden tam 30 sene geçmiştir. Arkadaşlarımdan bazıları bunu biliyor ve bu günü kutlamak istemişlerdi. Onlardan telgraf almışumdur...

Elbette, eğer ciddi düşünsek, deyebiliriz ki, ben hiçbir şey yapmamışumdur. 30 yıl! Bu dönem içinde çok şey yapırdı. Bu süreni benim bu yıllarda yazdıklarımla kıyaslarsak, utanıveriyorsun...

Diğer taraftan ise bu süreyi göz önüne getirdiğimde, tüm ortamı, hayatımın geçtiği karışık yolları akla gelince, bir şeyde teskinlik bulursun ki, azacık olsa da bir iş yapmışumdur. Benim bulunduğum ortam, bu ortamın geriliği, ireli hareketindeki atalet, çevremizdeki hayat şartlarına soğuk davranış, milletler arasında süren manasız çekişmeler, bundan da oluşan acılar: kan, göz yaşları, fakirlik, yalan ve bir çok şeyler, bunlar bana rahatlık vermedi ve yazdıklarım bunların hepsini gösteriyor. Belki de bu, çok sönük, bediilikten uzak, beceriksizlikle tasvir olunmuş, benim kendi kuvve ve mekanlarım dahilinde yazılarım gösteriyor ki, ben bir çokları gibi etraftaki muhite ilgisiz kalamazdım, benim kalbim sakin değildi, ben istiyordum ve çapalıyordum ki, insanlığa hiç olmazsa bir azcık da olsa yardım edebiliyim.

Bu ve sadece bu, bana biraz teskinlik veriyor ki, 30 yıl süresince sosyal sahada çalışmışumdur. Eğer çalışmamla ben hiç olmazsa 10 kişiyi bu "hastalıktan" kurtarmışsam, demek ki, benim şuurum o anlamda rahat olur ki, ben boş yere yaşamamış, bu geniş fakat dar dünyada bir iyilik yapmışumdur...

Aziz oğlum Necef! Eğer yaşamağa devam edersem, ben seni öğle hazırlamaya çalışacağım ki, sen insanlık için daha fazla çalışmalar yapabilesin. Fakat ben, ebedi mezara erken gitmeli olsam, arzu ederim ki, başkaları için daima azap çeken baban kadar ufak bir şeyler yapabilesin. 154

Benim hayatım hep sizleri düşünmekle geçmişti: Ben 20 yaşımdan erkek ve kız kardeşlerimin ailesine bakıp, bu 30 yılda 11 kişiye terbiye vermişumdur. Bunlardan 8 kızı evlendirmiş, kardeşimin 3 oğlunu ufak maaşımla büyütmüşümdür. Tüm bunları yaptıktan sonra ben yine de eğitimime devam ettim. 30 yaşında üniversiteyi kazanmış, onu bitirdikten sonra ağabeyim Salman'ın çocuklarının terbiyesiyle ilgilenmişumdur. Tüm bu işlerden ben sadece ağabeyimin son kızı Hanımı 1924'de evlendirdikten sonra kurtulmuşumdur. Ben bunu bir yıl geçtikten sonra yani 1925'de yazıyorum. Ben bunları onun için yazıyorum ki, sen beni insanlık için az şeyler yaptığımı görüp kınamayasın.

Umarım, bu manada sen de kendi işinle benim yolumu devam edersin.

Değerli oğlum! Eğer benim hayatımı araştırırsan, sen emin olacaksın ki, ben 1925 yılına kadar başkaları için yaşamışumdur. Peki sonra? Sonra böylece devam edecek. Çünkü bu gibi sosyal faaliyette ben teskinlik buluyorum, özellikle bu yüzden ki, Rusya'da şimdiki kuruluş benim manevi alemimle uygundur.

Ben insanın insan tarafından sömürülmesinin aleyhineyim. Ben bütün varlığım ile nerde olursa olsun köleliğin aleyhineyim. Ben insanlığın kısa zamanda hürriyetini kazanmasını, cahillikten, kölelikten kurtulması yollarını arıyordum.

* Neriman Nerimanov, Uçarlarda İngilabımızın Tarihine Dair, İ. V. Stalin'e Mektup, Bakü: Azerbaycan Devlet Poligrafiya Birliği, 1992, s.s. 65-67

Ben sosyal-demokrat idim, fakat bu teşkilat gittikçe daha çok bu ideolojiden uzaklaşıyor. Ben bolşeviklerin programını özel inançla kabul etmiştim çünkü ben burada, dünyada köleliğin mahvını gerçekleşmesini mümkün olduğunu görüyordum.

Belki de sen bu satırları okuduğun zaman bolşevizm olmayacaktır. Ancak bu o demek değil ki, bolşevizm gerekli değildir. Bu durum bir tek şeyi kanıtlayacaktır ki, biz onu koruyamamışız, ona gereken değeri verememişiz, işimize kötü yaklaşmışız. Açıkça belirtmeliyim ki, biz, elde etmiş olduğumuz hakimiyetten ötürü, fazla kibirli olduk. Boş işlerle, boş çekişmelerle uğraştık. Bu arada ana işimizi elimizden kaçırmış olduk.

Hakimiyet çoğu insanı bozuyor. Böyle de oldu. Hakimiyet birçok önemli kadroları dejenere etti. Onlar, dev bir devletin mukadderatını ellerinde toplamak ve diktatör olmak noktasına geldiler. Belki ilk dönemlerde buna ihtiyaç duyuluyordu. Fakat bu davranışı şimdilere kadar taşımak, bolşevizmi hezimete sürüklemek demektir.

Şimdi ben bu satırları sana yazdığım zaman öyle bir durum yaratılmıştır ki, gerçek komünistler, kendilerini Lenin'in "kanuni mirasçıları" olarak adlandıran kişilerin devleti yönetmek konusunda sergiledikleri beceriksizlikler sonucunda ortaya çıkan yanlışlar hakkında bile konuşamaz hale gelmişlerdir...

Tüm bunlarla ilgili ben MK'ya yazmıştım. Burada sen göreceksin ki, bir çokların cesareti yetmediği, kendi vazife ve hakimiyetlerini kaybetmelerinden korkarak sustukları şeyler hakkında, senin baban konuşmaktan çekinmiyordu.

Benim aziz Necefim! İktidar peşinde koşma, çünkü o, insanı bozuyor. Eğer sen insanı tanımak, onun tüm dahili alemini öğrenmek istiyorsan ise, bu insanı bir süre yüksek vazifede çalıştır. Bu insan tüm becerilerini ve eksiklerini gösterecekti. Ama eğer sen kitlelere başarıyla, aldatmadan, hizmet veremeyeceksen ise en iyisi bu işten vazgeç... Eğer kitleler (işçi ve köyler) sena değer veriyorlarsa, senin iktidarda kalmanı istiyorlarsa, sana inanıyorlarsa ve bu inançla ilgili işinde faydalı olacaksın ise o, zaman vazgeçme. Eğer sen azacıkta olsa, seni seçmelerinde mecburiyet görersen o, zaman vazgeç. Çünkü her defa anladığında ki, seni iktidara yeteneğin için değil, mecburen tayin etmişler, o zaman sen hep vicdan azabı çekeceksin, ve kimliğini yalnız kitle karşısında değil, kendin için de kaybedeceksin. Senin dünya görüşünde ki bozulma tam buradan başlayacaktı.

Bu sosyal önderin hayatında en korkunç andır. Tüm bunlara serbest hayata hazır olduğun zaman dayanılabilir. Bu ne demektir? Sana anlaşılсын diye ben kendi hayatımdan örnek vermek istiyorum.

Sen benim 30 yaşında üniversiteyi kazanmak için sınavlara girdiğimi biliyorsun. Fakat sonra ben "Nereyi tercih edeyim?" sorusuyla karşılaştım. Hayatımın tüm şartları ve yaşam mecbur ediyordu ki, ben acilen üniversite diploması alayım. Bu yüzden kısa bir sürede bitireceğim bir bölüm gerekiyordu.

Ben bu soruyla karşılaştım: hukuk fakültesi mi (o zaman kolay kazanılabilen fakülte idi) veya tabiat fakültesi mi (burada 4 yıl okumak gerekiyordu). Bu bölümleri bitirdikten sonra değişik idarelerde birilerine bağlı olarak çalışmak zorundasın. Bu yüzden ben tıp fakültesini tercih ettim ki işimde başkasına bağlı olmayım. Bu bir neden idi.

Diğeri ise: senin ninen ve benim annem Halime gevrek kalpli, yumuşak, sade kadındı. O, ihtiyaçları olanlara yardım ediyor, bir dilim ekmeğini onlarla paylaşıyordu. Çocukluktan beri bunları görüyordum ve bunlar beni etkiliyordu... bu yüzden tıp fakültesinde okuma süresinin uzun olmasına ve zorluğuna bakmayarak ben bu fakülteyi tercih ettim ki, çeşitli şahsiyetlere ve idarelere bağlı kalmayım ve daha fazla manevi zevk alabileyim.

ÖZGEÇMİŞ

- ADI, SOYADI:** Nigar Bektaşı
- DOĞUM TARİHİ:** 10.08.1975
- DOĞUM YERİ:** Bakü/Azerbaycan
- LİSE:** 1989-1992, No: 269, Rusça Matematik Ağırlıklı Lise, Bakü,
Azerbaycan
- LİSANS:** 1992-1994 Bakü Ticaret Yüksek Okulu Muhasebe Bölümü,
1995-2000 Trakya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler
Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü
- ÇALIŞTIĞI KURUMLAR:** 1996-1997 “Açelya” Dış Ticaret Müşteri Temsilcisi
2000-2001 Fatma Süsligil İlk Öğretim Okulu
Matematik Öğretmeni
2002-2003 Engin Can Güre İlk Öğretim Okulu
2003-2004 Munis Faik Özansoy İlk Öğretim Okulu